

| Afgiftekantoor: 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | Juli-september 2016 | P 702166 |

Res Publica

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

België - Belgique
P.B. - P.P.
B-21

Volume 58

2016/3

acco

Res Publica

www.acco.be/respublica

Hoofdredacteur

Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactiesecretaris

Lotte MELENHORST (Universiteit Leiden)

Redactie

Nicolas BOUTECA (Universiteit Gent), Annelien DE DIJN (Universiteit van Amsterdam),
Silvia ERZEEL (Université catholique de Louvain), Steven VAN HECKE (Universiteit Leuven),
Henk VAN DER KOLK (Universiteit Twente), Jonas LEFEVERE (Universiteit van Amsterdam),
Rik DE RUITER (Universiteit Leiden), Peter THIJSSSEN (Universiteit Antwerpen),
Margo TRAPPENBURG (Universiteit Utrecht)

Redactieadres

Instituut voor Politieke Wetenschap, t.a.v. Res Publica / Joop van Holsteyn, Postbus 9555, 2300 RB Leiden, Nederland
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
www.uitgeverijacco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag
tel. + 31 70 386 88 54
fax + 31 70 386 14 98
e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 50	€ 120	€ 38
EU	€ 95	€ 125	/
niet EU	€ 145	€ 145	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden niet stilzwijgend verlengd.

Als **bestaande abonnee** ontvangt u jaarlijks een herinnering aan de hernieuwing van uw abonnement.

Met vragen over uw abonnement kunt u terecht bij tijdschriften@acco.be.

Nieuwe abonnees kunnen bij de start van een nieuwe jaargang abonneren door een abonnement aan te kopen in de Acco-webshop:

www.acco.be/respublica.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

Swift- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 58 – 2016/3

Inhoud

Deel 1 – Wetenschappelijke artikelen

- Benadrukken partijen eigen thema's in verkiezingstijd? Een onderzoek naar thematische aandacht van Nederlandse partijen rond de verkiezingen van 1994 tot en met 2012 – *Fleur Vis en Jonas Lefeveré* 269
- De invloed van verkiezingen op politiek vertrouwen. Een analyse van een verkiezingspanel in België, 2009-2014 – *Dieter Stiers en Marc Hooghe* 293
- Van Volksunie (VU) naar Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA). Een analyse van de ideologische opvattingen van hun partijleden – *Bram Wauters en Nicolas Bouteca* 317

Deel 2 – Rubrieken

- Essay: De instrumentalisering van EU-referenda – *Wouter Wolfs* 341
- Symposium: De afstand tussen wetenschap en beleid – *Bea Cantillon, Marleen Brans, Evelien Tonkens en Corné van der Meulen* 359
- Onderzoek uitgelicht:
- Politieke druk of expertise? De informatiestromen van lobbyisten naar EU-beleidsmakers uitgelicht – *Iskander De Bruycker* 377
- Burgerschap of entertainment? Het effect van Facebook op politieke participatie van jongeren – *Yannis Theocharis en Ellen Quintelier* 381
- Wie steunt populisme en waarom? – *Bram Spruyt, Gil Keppens en Filip Van Droogenbroeck* 384
- Auteursinfo 387

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke
Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van
Esbroeck

© 2016 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELLEN

INHOUD

Benadrukken partijen eigen thema's in verkiezingstijd?

Een onderzoek naar thematische
aandacht van Nederlandse partijen
rond de verkiezingen van 1994
tot en met 2012

269

Fleur Vis en Jonas Lefevere

De invloed van verkiezingen op politiek vertrouwen

Een analyse van een verkiezingspanel
in België, 2009-2014

293

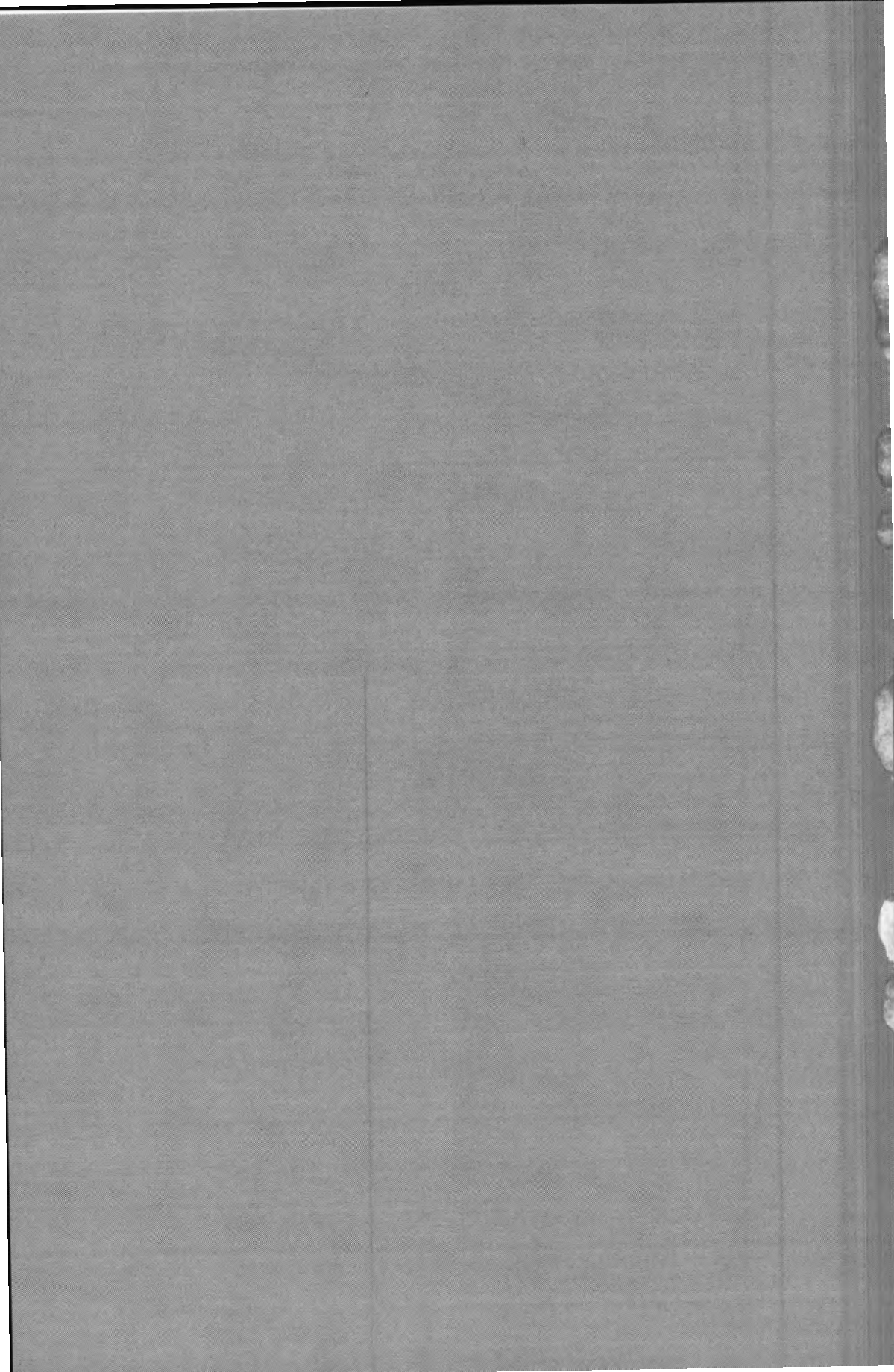
Dieter Stiers en Marc Hooghe

Van Volksunie (VU) naar Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA)

Een analyse van de ideologische
opvattingen van hun partijleden

317

Bram Wauters en Nicolas Bouteca

Benadrukken partijen eigen thema's in verkiezingstijd?

Een onderzoek naar thematische aandacht van Nederlandse partijen rond de verkiezingen van 1994 tot en met 2012

Fleur Vis en Jonas Lefevere

ABSTRACT: Do Parties Emphasize Owned Issues before and after Elections? A Study of Dutch Parties' Issue Attention from 1994 until 2012

Issue ownership theory argues that the public considers some parties as more capable to handle certain issues. Issue ownership is important, because parties tend to receive more votes if their owned issues dominate the campaign. Consequently, issue ownership theory expects parties to emphasize issues they own, while ignoring issues owned by their competitors. This study investigates to what extent Dutch parties emphasized issues they own, before and after the seven Dutch national elections held between 1994 and 2012. It uses a detailed content analysis of four Dutch newspapers, that tracked parties' issue attention. The results show that parties tend to emphasize owned issues more, both compared to other issues and compared to their competitors. A surprising finding is that parties tend to emphasize owned issues more during the formation period compared to the campaign. Moreover, government parties emphasize owned issues less than opposition parties.

KEYWORDS: issue ownership, elections, Netherlands, political parties, issue convergence

---

1. Inleiding

In 2014 kreeg D66 een hoop kritiek te verduren toen de partij instemde met het leenstelsel, een maatregel die de studiekosten voor het hoger onderwijs sterk verhoogde. Media, publiek en diverse politieke partijen uitten felle kritiek (NRC, 2014). De kritiek kwam niet onverwacht: D66 ging hiermee niet alleen in tegen haar traditionele standpunt over onderwijs, maar voor veel kiezers is D66 ook de 'onderwijspartij' bij uitstek. D66 wordt door veel kiezers geassocieerd met het on-

derwijs, wat erop wijst dat D66 eigenaar is van het thema (Kleinnijenhuis & Walter, 2014). Een term die hiervoor vaak wordt gebruikt is 'issue ownership' (Petrocik, 1989). De theorie van issue ownership stelt dat kiezers specifieke partijen beschouwen als het meest capabel om bepaalde thema's aan te pakken. Diverse studies hebben reeds aangetoond dat partijen electoraal beter scoren als hun thema's de campagne domineren (Walgrave, Tresch & Lefevere, 2015). Partijen blijken rond eigen thema's vaker op een positieve manier het nieuws te halen (Hayes, 2008). Op basis van de theorie van issue ownership verwachten we dat partijen vooral aandacht schenken aan eigen thema's en dat ze thema's waarop politieke tegenstanders sterke reputaties hebben links laten liggen (Budge & Farlie, 1983; Petrocik, 1989, 1996).

Hoewel er een sterke stijging is in het onderzoek naar issue ownership als een determinant van partijgedrag (Lefevere, Tresch & Walgrave, 2015), worstelt het veld nog met diverse problemen. Ten eerste levert het onderzoek naar de thema's die partijen benadrukken tegenstrijdige resultaten op. Hoewel diverse studies de verwachting van de theorie bevestigen (Bélanger & Meguid, 2008; van der Brug, 2004), tonen andere onderzoeken dat partijen soms dezelfde thema's benadrukken (Hayes, 2010; Sigelman & Buell, 2004). Ten tweede richt bestaand onderzoek zich vaak op één specifieke periode, zoals de impact van issue ownership tijdens verkiezingscampagnes (bv. Ansolabehere & Iyengar, 1994; Petrocik, 1996). Andere onderzoeken bekijken de thema's die partijen in hun parlementair en wetgevend werk benadrukken (Egan, 2013; Vliegthart, Walgrave & Zicha, 2013). Veel onderzoek naar partijgedrag richt zich dus op ofwel de campagne ofwel een andere periode, maar onderzoek dat een vergelijking maakt tussen partijgedrag in beide periodes is nog niet gebeurd. Dit is een gemis: de context van een campagne is fundamenteel anders (Norris, 2002; Van Aelst & De Swert, 2009), waardoor het moeilijk is de resultaten van beide periodes te vergelijken. Daarnaast verwachten we op basis van de theorie van issue ownership dat partijen niet alleen tijdens de campagne hun eigen thema's benadrukken, maar dat ze er na de campagne meer aandacht aan blijven besteden (Egan, 2013). Huidig onderzoek heeft echter nog niet onderzocht of het inderdaad zo is dat partij-aandacht ook na de verkiezingen gericht blijft op eigen thema's. Tot slot is longitudinaal onderzoek schaars, op enkele uitzonderingen na (Egan, 2013; Kleinnijenhuis & Walter, 2014; Seeberg, 2014).

Daarom wordt in dit onderzoek gekeken naar de thema's die Nederlandse politieke partijen benadrukten tijdens én na de zeven nationale verkiezingscampagnes tussen 1994 en 2012. In navolging van eerder onderzoek naar thematische aandacht van partijen gebruiken we mediaberichtgeving om partij-aandacht voor thema's te meten (Budge & Farlie, 1983; Sigelman & Buell, 2004). Om te onderzoeken welke thema's partijen benadrukten, werd mediaberichtgeving van vier Nederlandse dagbladen gecodeerd.

2. Theoretisch kader

Issue ownership wordt gedefinieerd als het feit dat specifieke partijen door het publiek worden gezien als zijnde het best in staat om een bepaald thema aan te pakken. Het concept werd voor het eerst gebruikt door Petrocik (1989), maar het onderzoek van met name Budge en Farlie (1983), waarin ze hun *saliency theory* ontwikkelden, gaat grotendeels van dezelfde assumpties uit. Hoewel zowel Budge en Farlie als Petrocik issue ownership als een stabiel gegeven beschouwden, heeft recent werk de aandacht gevestigd op het feit dat issue ownership kan veranderen. Reputaties van partijen kunnen onder meer wijzigen door strategisch gedrag van partijen (Dahlberg & Martinsson, 2015; Hobolt & de Vries, 2015) en door media-aandacht (Bos *et al.*, 2016; Walgrave, Lefevere & Nuytemans, 2009). Omdat partijen zich bewust zijn van het feit dat een goede reputatie zich kan vertalen in stemmen, streven ze ernaar om hun eigen reputatie te verbeteren: hierdoor kan een situatie ontstaan waarbij meerdere partijen hetzelfde thema claimen. Hoewel de theorie van issue ownership impliciet aanneemt dat er steeds één partij dominant is op een thema, spreken Bos en collega's (2016) in dat geval over 'contested issues': thema's waarop meerdere partijen proberen dominant te zijn of te worden. Hoewel er op korte termijn veranderingen in thematische reputaties van partijen kunnen zijn, lijkt er anderzijds wel degelijk een stabiele component te zijn (Christensen, Dahlberg & Martinsson, 2015; Seeberg, 2016). Dat is niet onlogisch, gezien het feit dat reputaties van partijen deels gebaseerd zijn op het feit dat bepaalde partijen historisch gezien opkomen voor de belangen van bepaalde bevolkingsgroepen. Zo komen socialistische partijen traditioneel op voor arbeiders en hun rechten, wat hen vaak een sterke reputatie oplevert op het vlak van werkgelegenheid en sociale zekerheid (Stubager & Slothuus, 2013).

Partijreputaties beïnvloeden het gedrag van partijen: de basisverwachting is dat de reputaties van partijen electoraal belang hebben. Wanneer de thema's waarvan een partij eigenaar is de campagne domineren, zal deze partij electorale winst boeken. Op eigen thema's heeft de partij een dominante positie, waardoor ze de overhand kan halen tijdens de campagne (Riker, 1993). Het electorale effect van thematische partijreputaties is al vaak aangetoond (zie bv. Bélanger & Meguid, 2008; van der Brug, 2004; Petrocik, 1996; Walgrave, Lefevere & Tresch, 2012). Op basis van het electorale belang van thematische reputaties stelt de theorie van issue ownership dat partijen ernaar streven om eigen thema's te benadrukken en die van andere partijen te negeren (Budge & Farlie, 1983; Petrocik, 1989, 1996). Ook wanneer andere partijen het thema claimen, dus wanneer het een 'contested issue' (Bos *et al.*, 2016) betreft, is de verwachting dat de eigenaar van het thema zal proberen nog sterker het eigen thema uit te spelen in de eigen communicatie, om op die manier dominant te blijven op dit thema (maar zie Amorós & Puy, 2011).

Daarnaast hebben partijen op eigen thema's een grote ervaring opgebouwd, doordat ze ook tijdens de legislatuur meer op deze thema's focussen (Egan, 2013; Vliegthart *et al.*, 2013). Vanuit hun ideologie hebben partijen voorkeuren voor bepaalde thema's die ze willen benadrukken (Budge *et al.*, 2001; Vliegthart *et al.*, 2013). Het onderzoek van Vliegthart en collega's (2013) toont aan dat partijen ook in hun parlementair werk eigen thema's benadrukken. Deze focus op eigen thema's in het parlementaire werk leidt tot een uitgebreide ervaring op deze thema's, waardoor de partijen sterke argumenten hebben omtrent hun beleidsvisie voor dat thema. Daardoor halen ze in hun retoriek over eigen thema's makkelijk de overhand. Vanuit Rikers (1993) *dominance principle* verwachten we dat de eigenaar van het thema dit voordeel probeert uit te buiten, terwijl de politieke tegenstanders het thema uit de weg zullen gaan en zullen proberen om op andere thema's de bovenhand te krijgen (Simon, 2002).

Thematische reputaties hebben vaak een historische grondslag. Traditioneel verdedigden specifieke partijen de belangen van specifieke maatschappelijke groepen. Van daaruit ontstonden partijreputaties, omdat sommige thema's van groter belang waren voor bepaalde groepen (Stubager & Slothuus, 2013). Partijen kunnen hierdoor eigenlijk niet om de eigen thema's heen, al was het maar om hun eigen achterban tevreden te stellen: "Parties are thus tied to certain issues by their origin and record. They cannot disown them even if they wanted to" (Budge, 2015, p. 770). Er ontstaat een soort padafhankelijkheid: partijen zijn verbonden aan een thema waardoor ze er veel kennis over hebben, wat hen electoraal voordeel oplevert. Dit electoraal belang brengt echter verwachtingen van kiezers met zich mee inzake dat thema, wat leidt tot toegenomen inspanningen op wetgevend vlak. In zijn definitie van issue ownership stelt Egan (2013, p. 13) dat het vooral door wetgevend werk is dat partijen reputaties opbouwen: "Issue ownership describes the long-term positive associations between political parties and particular consensus issues in the public's mind – associations created and reinforced by the parties' commitments to prioritizing these issues with government spending and lawmaking".

Hoewel diverse studies hebben aangetoond dat partijen eigen thema's benadrukken (Budge & Farlie, 1983; Petrocik, 1996; Petrocik, Benoit & Hansen, 2003), is er ook bewijs dat partijen – met name tijdens de campagne – convergeren op dezelfde thema's (Damore, 2005; Dolezal *et al.*, 2014; Sigelman & Buell, 2004). Specifiek in meerpartijensystemen zou, op basis van Downs (1957), verwacht kunnen worden dat partijen proberen om de 'gemiddelde' kiezer aan te spreken. Dit zou logischerwijs leiden tot convergentie, aangezien alle partijen de thema's die kiezers belangrijk vinden benadrukken. Ezrow (2005) komt tot de conclusie dat partijen een electoraal voordeel ontvangen wanneer zij proberen de 'gemiddelde' kiezer aan te spreken, wat zorgt voor convergentie. Anderzijds kunnen in meerpartijensystemen, waarin niet alle partijen even sterk *office-seeking* zijn, ideologie – en eigen thema's – sterker benadrukt worden (Budge, 2015). Daarom houden we de

verwachting aan dat partijen eerder hun eigen thema's zullen benadrukken, om diverse redenen. Het meeste bewijs voor convergentie is afkomstig uit de VS, waar de twee strijdende partijen beide een kans maken om aan de macht te komen. Daarnaast is het empirische bewijs voor Europese landen (Dolezal *et al.*, 2014) gebaseerd op partijprogramma's, waarbij partijen de tijd en ruimte hebben om alle thema's uitgebreid te behandelen, wat convergentie in de hand werkt (Tresch, Lefevere & Walgrave, 2014). We verwachten dat partijen in andere vormen van communicatie toch eerder eigen thema's zullen benadrukken.

H1a: Politieke partijen die eigenaar zijn van een thema benadrukken dit thema vaker dan partijen die geen eigenaar zijn van dit thema.

H1b: Politieke partijen benadrukken eigen thema's vaker dan thema's waarvan ze geen eigenaar zijn.

3. Formatie versus campagne

Eerder onderzoek toonde aan dat issue ownership de aandacht van partijen beïnvloedt. Divers onderzoek laat zien dat partijen zich *altijd* richten op de thema's waarop zij dominant zijn, zowel voor als na de verkiezingen (Budge & Hofferbert, 1990; Egan, 2013; Vliegthart *et al.*, 2013). Egan (2013) en Budge en Hofferbert (1990) onderzochten de situatie in de Verenigde Staten. Zij concludeerden dat politieke partijen die de leiding hebben, dat wil zeggen deel uitmaken van de regering, meer uitgaven doen en wetten maken ten behoeve van hun 'eigen' thema's. Daarnaast wordt in het parlement meer aandacht besteed aan de issues die in het partijprogramma ruim werden benadrukt (Vliegthart *et al.*, 2013). Een expliciete vergelijking tussen beide periodes werd echter nog niet onderzocht, hoewel partijen en media zich op een andere manier gedragen in de laatste weken en maanden voor de verkiezingen (Van Aelst & De Swert, 2009).

In dit onderzoek vergelijken we de campagneperiode, hier gedefinieerd als de laatste drie weken voor de verkiezingen, met de formatieperiode, waarin het nieuwe kabinet wordt gevormd. Om de rol van issue ownership te onderzoeken, is de vergelijking tussen formatieperiode en campagne interessant om twee redenen. Ten eerste wordt tijdens de formatie de nieuwe regeringscoalitie gevormd, maar nog belangrijker is dat het beleid van de komende jaren wordt uitgestippeld. Als partijen tijdens één periode de thema's die ze belangrijk vinden naar voor zouden moeten schuiven, dan is het wel tijdens deze periode. In deze korte periode worden de voornaamste beleidsprioriteiten bepaald en hier zitten budgettaire implicaties aan vast. Ten tweede geeft de thematische aandacht van partijen belangrijke signalen aan de kiezers over welke thema's ook na de verkiezingen van

belang zijn. Het is daarom belangrijk om te kijken of partijen *na* de verkiezingen inderdaad dezelfde focus aanhouden of dat ze plots hun thematische aandacht verleggen. Indien dit zo blijkt te zijn, dan zegt het iets over de waarde van issue ownership als concept: we zouden verwachten dat, onafhankelijk van de periode, partijen meer aandacht blijven besteden aan eigen thema's.

Hoewel onze basisverwachting is dat partijen geneigd zullen zijn om eigen thema's te benadrukken (H1a/b), verwachten we dat ze dit meer zullen doen tijdens de campagne dan tijdens de formatieperiode. Tijdens de verkiezingscampagne focussen partijen zich op enkele thema's waarop zij een betere reputatie hebben, om zo meer stemmen binnen te halen (Budge en Farlie, 1983; Petrocik, 1996; Riker, 1993). Het gaat hier dan om enkele thema's die steeds weer worden benadrukt, zoals D66 die het onderwerp onderwijs veel aandacht geeft (Kleinnijenhuis & Walter, 2014). Maar tijdens de periode van formatie verschuift de aandacht van het benadrukken van enkele thema's waarop een partij dominant is, naar het benadrukken van veel verschillende thema's waarop een partij niet dominant is. Dit komt omdat politieke partijen nu moeten onderhandelen en compromissen sluiten om een coalitie te kunnen vormen. Ideologische overlap is belangrijk bij de vorming van een coalitie: partijen die dicht bij elkaar staan in het ideologische spectrum zullen meer geneigd zijn om een coalitie te vormen dan partijen die verder van elkaar staan (Debus, 2008). Dit, samen met het feit dat in de formatieperiode de beleidsprioriteiten voor de komende legislatuur worden uitgestippeld, zorgt ervoor dat tijdens de formatieperiode de aandacht sterk op de politieke inhoud – het beleid – komt te liggen. Door meer thema's bij de onderhandelingen te betrekken, groeit onderhandelingsruimte en is er meer kans om een akkoord te bereiken. Op eigen thema's kunnen partijen moeilijk toegeven – hun achterban zou steigeren (Egan, 2013). Op andere thema's heeft de partij meer bewegingsvrijheid: door meer thema's in het onderhandelingspel te betrekken, vergroot de ruimte om te doen.

H2: Tijdens de verkiezingscampagne benadrukken politieke partijen meer eigen thema's dan tijdens de formatieperiode.

Sommige partijen zijn beter in staat om de strijd over thema's te domineren. Voor zowel de formatie als de campagne verwachten we dat partijen die in de oppositie zitten meer bewegingsruimte hebben om bepaalde thema's wel en andere niet te behandelen. Tijdens de campagne wordt de uittredeende coalitie vaak beoordeeld (Miller & Wattenberg, 1985). Partijen die deelnamen aan de uittredeende coalitie moeten zich verantwoorden en het geleverde beleid verdedigen: hierdoor kunnen ze zich niet veroorloven om enkel de eigen thema's in de verf te zetten. Oppositiepartijen kunnen wel selectief zijn, want ze moeten enkel het beleid van de uittredeende regering aan de kaak stellen: omdat ze een dominant discours hebben op

eigen thema's, valt te verwachten dat ze vooral deze thema's uitspelen (Tresch *et al.*, 2014). Ook tijdens de formatie verwachten we dat partijen die mee onderhandelen over de toekomstige coalitie minder op eigen thema's focussen dan partijen die (virtueel) in de oppositie zitten. Zo stelt het onderzoek van Meguid (2005) dat partijen die niet betrokken zijn bij de formatie beter zijn in het domineren van de agenda. In vergelijking met partijen die wel mee aan tafel zitten, zijn deze partijen namelijk veel vrijer om de thema's te benadrukken die hen het beste uitkomen. Wanneer regeringen te maken hebben met coalities, zoals het geval is in Nederland, vermindert dat de vrijheid van de partijen die deelnemen aan de formatie aanzienlijk (Vliegthart *et al.*, 2013). De coalitiepartijen binden hun handen om de stabiliteit van de regering te behouden. Ook tijdens de formatie zijn de toekomstige coalitiepartners meer gebonden om de thema's die op een bepaald moment op tafel liggen te behandelen, terwijl partijen die niet betrokken zijn bij de formatie vrijer zijn in het uiten van kritiek: zij kunnen immers een voor hen gunstig thema afwachten om kritiek te uiten. Daarom verwachten we, voor beide periodes (formatie/campagne), dat partijen die tot de coalitie behoren minder op eigen thema's kunnen focussen dan oppositiepartijen.

H3: Partijen die betrokken zijn bij de uittrekkende of toekomstige coalitie benadrukken meer verschillende thema's (minder eigen thema's) dan oppositiepartijen.

4. Methode

Om de aandacht van partijen voor thema's te onderzoeken, focussen we ons op mediaberichtgeving. Dit doen we om verschillende redenen. Ten eerste vormen media het belangrijkste politieke informatiekanal voor kiezers (Bennett & Entman, 2001). Hoewel partijen hun eigen thema's kunnen benadrukken in hun eigen communicatie, is het vooral van belang in welke mate ze erin slagen eigen thema's te benadrukken in mediaberichtgeving. De media-agenda wordt immers beïnvloed door diverse factoren – bijvoorbeeld de actualiteit, maar ook de inschatting van journalisten van welke thema's het publiek belangrijk vindt (Budge, 2015). Het is vooral van belang in welke mate partijen in deze context, die de belangrijkste vorm van communicatie met de kiezer is, hun eigen thema's benadrukken. Daarom werd ook in eerder onderzoek naar thematische aandacht van partijen vaak naar media gekeken (Budge & Farlie, 1983; Petrocic *et al.*, 2003).

Voor dit onderzoek werden krantenartikelen uit vier verschillende Nederlandse dagbladen gecodeerd, namelijk het *NRC Handelsblad*, de *Volkscrant*, de *Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad*. Er is gekozen om kranten te analyseren omdat kranten veel politieke informatie bevatten. Het *NRC Handelsblad* en de *Volkscrant* zijn ge-

selecteerd, omdat deze kranten worden gezien als kwaliteitskranten met de grootste oplage, *De Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad* omdat ze worden gezien als populaire kranten met de grootste oplage.

In dit onderzoek werden de zeven nationale verkiezingscampagnes en zeven formatieperiodes tussen 1994 tot en met 2012 onderzocht. Voor elke verkiezingscampagne werden vier weken voorafgaand aan de verkiezingen gecodeerd.¹ Voor de formatieperiode werden alle krantenartikelen tijdens de gehele formatieduur meegenomen, aangezien dit er in totaal beduidend minder waren dan voor de verkiezingscampagne. In totaal resulteert dit in 14 periodes. Om een gelijkmatige verdeling van artikelen over de periodes te verkrijgen, werd gebruik gemaakt van een gestratificeerde steekproef, waarbij voor elke krant en voor elke periode veertig artikelen *at random* werden geselecteerd. In Lexis Nexis werd op basis van een zoekterm² gezocht naar artikelen over de binnenlandse Nederlandse politiek. Indien er geen veertig artikelen beschikbaar waren voor een gegeven krant en periode, werden alle gevonden artikelen in de selectie meegenomen. In totaal bestond het te coderen staal uit 2.082 artikelen, waarvan er uiteindelijk 1.600 relevant waren voor het onderzoek: alleen krantenartikelen waarin de Nederlandse politiek wordt genoemd werden meegenomen in de selectie.³

Voor elk artikel werd gecodeerd welke partijen in het artikel welke thema's behandelen. Onder 'behandelen' wordt verstaan dat een partij of een politicus van een partij iets zegt over een thema, of dat het artikel over de partij of een politicus van die partij iets rond een thema vermeldt. Bijvoorbeeld, wanneer Mark Rutte spreekt over een belastingverhoging, telt dit als een link tussen VVD en het thema 'Economie en Belastingen', maar ook wanneer een journalist schrijft dat Mark Rutte een initiatief heeft genomen om de belastingen te verlagen, telt dit als een link. Elk thema wordt toegewezen aan één partij. Bij twijfel werd de link toegewezen aan de partij die in het meeste aantal zinnen een thema behandelde. Als milieu bijvoorbeeld door zowel GroenLinks als de PVV behandeld werd, maar GroenLinks werd in twee zinnen aan milieu gelinkt tegenover één zin voor PVV, dan werd het thema milieu aan GroenLinks toegewezen.

De set thema's die gecodeerd werd, werd op basis van het Comparative Agendas Project codeboek (Walgrave, Joly, van Assche & Zicha, 2009) en de Manifesto Project Database (Volkens *et al.*, 2014) samengesteld. Dit resulteerde in 10 thema's⁴: 1 = Arbeid, 2 = Defensie, 3 = Economie en Belastingen, 4 = Europa, 5 = Gezondheidszorg, 6 = Immigratie en Integratie, 7 = Landbouw en Visserij, 8 = Milieu, 9 = Onderwijs en Wetenschap, 10 = Justitie en Criminaliteit. De partijen die werden gecodeerd waren 1 = CDA, 2 = CU, 3 = D66, 4 = GL, 5 = LPF, 6 = PvdA, 7 = PvdD, 8 = PVV, 9 = SGP, 10 = SP, 11 = Trots op Nederland (ToN), 12 = VVD, 13 = 50Plus. De SGP en ToN laten we buiten beschouwing, omdat er geen gegevens over issue ownership van deze partijen beschikbaar zijn (zie verder).

Het materiaal werd gecodeerd door vier codeurs. De intercodeursbetrouwbaarheid werd getest door een klein deel van de data ($N = 40$) door elke codeur te laten coderen en daarna te kijken of de betrouwbaarheid hoog genoeg was (Hayes & Krippendorff, 2007). Voor de codering van de thema's die in het artikel voorkwamen lag Krippendorffs alfa nooit onder 0,6, wat gezien de hoge moeilijkheidsgraad van de codering aanvaardbaar is. Voor het coderen van de partijen die in het artikel voorkwamen lag de alfa boven 0,8. Voor het toewijzen van thema's aan partijen lag de alfa op 0,7.

De afhankelijke variabele in de analyse is *partij-themalink*. Deze variabele geeft aan of, in een artikel waarin de partij en het thema vermeld werden, de partij dat thema behandelde (1) of niet (0).⁵ Omdat we geïnteresseerd zijn in patronen over partijen en thema's heen, gebruiken we een dataset met als analyse-eenheid één unieke partij-themacombinatie per artikel. Deze dataset bevat dus meerdere cases voor elk artikel, één voor elke thema-partijcombinatie.

Om te bepalen welke partijen eigenaar zijn van welke thema's, baseren we ons op de data van het Manifesto Project, dat de partijprogramma's van alle Nederlandse partijen codeerde (Merz, Regel & Lewandowski, 2016). Tabel A1 in de appendix geeft weer welke codes uit het Manifesto Project werden gebruikt om de aandacht voor elk thema te meten. We operationaliseren issue ownership door te kijken naar de partij die, over de volledige periode heen, het meeste aandacht aan een thema schonk. Zowel bij het berekenen van deze variabele als in de analyses waarin hij gebruikt wordt, houden we enkel rekening met partijen die gedurende de volledige periode in de Tweede Kamer zetelden: CDA, PvdA, VVD, D66, GroenLinks en SP. *EigenThema* neemt een waarde van 0 aan als de partij over de periode 1994-2012 niet het meeste aandacht gaf aan het thema in het partijprogramma (in vergelijking met de andere partijen), 1 indien ze dat wel deed. Onderstaande tabel geeft weer welke partij over de volledige periode het meeste aandacht had voor elk thema en dan ook als eigenaar wordt aangeduid.

TABEL 1. Overzicht van toewijzing thema's aan partijen.

Thema	Eigenaar
Arbeid	SP
Defensie	SP
Economie en Belastingen	VVD
Europa	CDA
Gezondheidszorg	SP
Immigratie en Integratie	VVD
Landbouw	CDA
Milieu	GL
Onderwijs	D66
Justitie en Criminaliteit	VVD

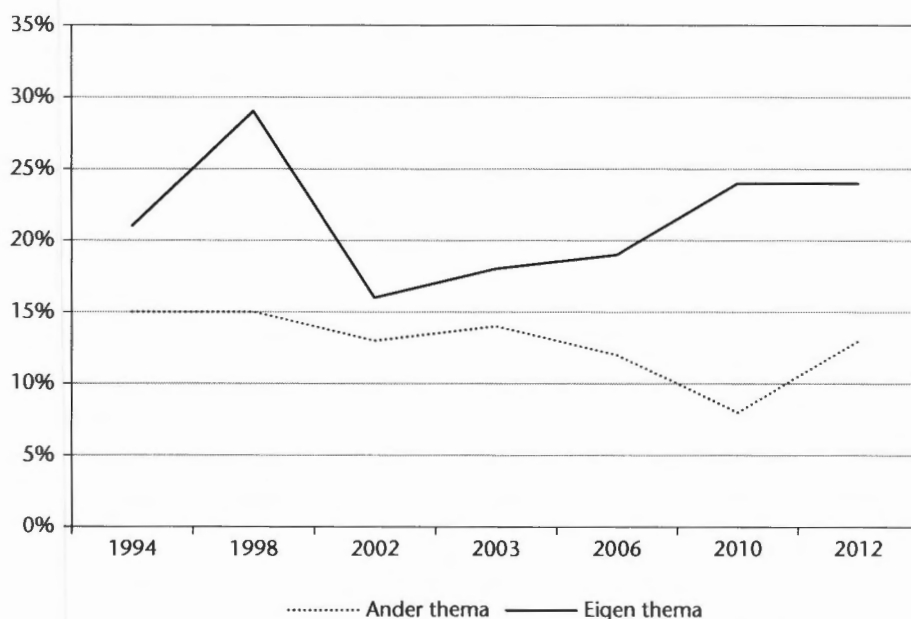
Deze statische operationalisering heeft twee nadelen: enerzijds worden nieuwe partijen, of partijen die niet tijdens alle verkiezingen bestonden, buiten beschouwing gelaten. Anderzijds negeert ze het feit dat partijen proberen om eigenaar te worden van nieuwe thema's. In de appendix geven we een overzicht van de partij die het meeste aandacht aan elk thema gaf (Tabel A2). Hieruit blijkt dat er voor veel thema's aanzienlijke variatie is: hoewel voor verschillende thema's dezelfde namen terugkomen – zo is de VVD in vijf van de zeven verkiezingen de partij die het meeste aandacht aan het thema Economie en Belastingen schenkt – geldt dit zeker niet voor alle verkiezingen. Zo heeft bij *elke* opeenvolgende verkiezing een andere partij het meeste aandacht voor Onderwijs. Voor andere thema's blijken in recente jaren nieuwe partijen het eigenaarschap te hebben overgenomen: Milieu (PvdD), Immigratie en Integratie (LPF en daarna PVV), Justitie en Criminaliteit (PVV) en Europa (PVV). Om te kijken of dit impact heeft op de resultaten, voeren we bij de multivariate analyse een extra analyse uit, waarbij we het eigenaarschap 'dynamisch' toewijzen: een partij wordt als eigenaar van een thema aangeduid als die partij in twee opeenvolgende verkiezingen het meeste aandacht aan een thema gaf (in tabel A2 staan deze in vet aangeduid). De reden om deze operationalisering te nemen, en niet louter het hebben van de meeste aandacht in een enkele verkiezingscampagne, is omdat issue ownership verwijst naar een meer stabiele karakteristiek van partijen die de individuele verkiezingscampagne toch zou moeten overstijgen (zie ook Christensen *et al.*, 2015). Bij de analyses waar deze dynamische operationalisering van issue ownership gebruikt wordt, worden alle partijen – niet enkel partijen die over de volledige periode bestonden – meegenomen.

Om H2 te toetsen, geeft *formatie* aan of het artikel verscheen tijdens de campagne (0) of de formatieperiode (1). Tot slot geeft *Coalitie* aan of de partij in kwestie in de coalitie zat (1) of niet (0). Tijdens de campagneperiode worden alle partijen van de uittrekkende coalitie als coalitiepartij beschouwd; tijdens de formatieperiode worden de partijen die uiteindelijk in de coalitie van de volgende legislatuur zaten als regeringspartij beschouwd.⁶ Tot slot voegen we in de multivariate analyse twee controlevariabelen toe: *verkiezingsperiode* geeft aan in welke verkiezingsperiode het artikel verscheen (referentie: 1994). We voegen deze variabele toe, omdat sommige campagnes meer over thema's en minder over andere aspecten (*horse race*, persoonlijkheden) kunnen gaan, waardoor systematische verschillen in het voorkomen van partij-themakoppelingen tussen verkiezingsjaren kunnen ontstaan. *Aantal woorden* meet het aantal woorden van het artikel – we verwachten dat er in langere artikelen systematisch meer mogelijkheden zijn om een partij aan een thema te koppelen dan in kortere artikelen.

5. Resultaten

Hypothese 1 stelt dat partijen meer nadruk zouden leggen op hun eigen thema's, zowel in vergelijking met andere partijen (H1a) als met andere thema's (waarvan ze geen eigenaar zijn) (H1b). Figuur 1 geeft weer hoe vaak een artikel gemiddeld genomen een partij-themalink bevat over een eigen thema van een partij en hoe vaak er eenzelfde link in staat, maar dan over niet-eigen thema's van de partij. We kijken hierbij naar statisch issue ownership; in de berekening worden enkel die partijen meegenomen die tijdens de periode 1994-2012 bestonden en waarvoor data beschikbaar waren.

FIGUUR 1. Gemiddeld percentage voor de koppeling van een partij aan een thema, voor eigen en niet-eigen thema's (statisch issue ownership).

Uit de figuur blijkt dat het over alle partijen en thema's heen inderdaad zo lijkt te zijn, dat partijen vaker eigen thema's behandelen. Over alle jaren heen vinden we een significant verschil ($t(10556) = -9,18, p < 0,000$) tussen eigen en niet-eigen thema's: in artikelen waarin zowel partij als thema voorkomen, worden partijen gemiddeld genomen voor 21% aan eigen thema's gekoppeld, terwijl dit voor niet-eigen thema's 13% is. Hoewel er wel verschillen zijn in de bonus voor eigen thema's, lijkt de tendens vrij stabiel te zijn. Anderzijds is het verschil tussen eigen en niet-eigen thema's niet enorm groot.

Vooraleer we kijken of H1 gesteund wordt over partijen en thema's heen, kijken we eerst of er systematische verschillen zijn tussen thema's en partijen. Daarom werd als eerste toets voor H1a een t-test uitgevoerd, waarbij we het gemiddelde aantal partij-themalinken vergelijken tussen de eigenaar van het thema en de andere partijen binnen alle artikelen waarin dat thema vermeld wordt. Zeker omdat uit de toewijzing van issue ownership bleek dat voor sommige thema's één partij over een langere periode een thema domineerde, is het belangrijk om te kijken of de verschillen in de mate van issue ownership ook leiden tot verschillen in de mate waarin het thema benadrukt wordt door de eigenaar. We kijken hier naar statisch issue ownership en we nemen enkel partijen mee die over de volledige periode voorkwamen. Tabel 2 geeft de resultaten weer. Er blijken grote verschillen te zijn afhankelijk van het thema: voor zes van de tien thema's lijkt de hypothese ondersteund te worden en besteedt de eigenaar van het thema gemiddeld meer aandacht aan het eigen thema dan de andere partijen. Voor vijf van deze thema's is het verschil sterk significant. Anderzijds zijn er verschillende thema's – Arbeid, Defensie, Europa en Onderwijs en Wetenschap – waarbij het verschil tussen eigenaar en andere partijen niet significant is.

TABEL 2. Gemiddelde waarde van partij-themalink, per thema en voor de eigenaar en andere partijen. De cijfers in de tabel zijn gemiddelden.

Thema (eigenaar)	Eigenaar thema	Andere partijen	Sig	N
Arbeid (SP)	0,12	0,15	n.s.	1255
Defensie (SP)	0,14	0,16	n.s.	688
Economie en Belastingen (VVD)	0,20	0,10	***	2176
Europa (CDA)	0,12	0,16	n.s.	657
Gezondheidszorg (SP)	0,14	0,13	n.s.	1137
Immigratie en Integratie (VVD)	0,22	0,09	***	1054
Landbouw en Visserij (CDA)	0,25	0,12	**	248
Milieu (GL)	0,44	0,13	***	562
Onderwijs en Wetenschap (D66)	0,13	0,14	n.s.	796
Justitie en Criminaliteit (VVD)	0,30	0,16	***	1396

Noot: n.s. = niet significant, *** = $p < ,001$, ** = $p < ,01$, * = $p < ,05$.

H1b stelt dat partijen *binnen* hun eigen thematische aandacht vooral op eigen thema's zouden focussen. Met andere woorden: ze zouden hun aandacht meer spenderen aan eigen thema's dan aan andere thema's. Als eerste toets werd opnieuw een t-test uitgevoerd, waarbij de gemiddelde aandacht van een partij voor een eigen thema vergeleken werd met de gemiddelde aandacht van die partij voor de andere thema's.⁷ Tabel 3 geeft de resultaten weer.

TABEL 3. Gemiddeld aantal keer per artikel dat een partij aan een eigen thema of aan een ander thema wordt gekoppeld. De cijfers in de tabel zijn gemiddelden.

Thema (eigenaar)	Aandacht eigenaar voor eigen thema	Aandacht eigenaar voor andere thema's	Sig.	N
Arbeid (SP)	0,12	0,08	n.s.	603
Defensie (SP)	0,14	0,08	n.s.	577
Economie en Belastingen (VVD)	0,20	0,14	**	1977
Europa (CDA)	0,12	0,14	n.s.	2277
Gezondheidszorg (SP)	0,14	0,08	+	599
Immigratie en Integratie (VVD)	0,22	0,14	**	1701
Landbouw en Visserij (CDA)	0,25	0,14	*	2194
Milieu (GL)	0,44	0,11	***	961
Onderwijs en Wetenschap (D66)	0,13	0,08	+	1405
Justitie en Criminaliteit (VVD)	0,30	0,14	***	1804

Noot: n.s. = niet significant, *** = $p < ,001$, ** = $p < ,01$, * = $p < ,05$, + = $p < ,10$.

Hier zijn de resultaten vrij eenduidig: op één thema na (Europa) heeft de eigenaar in alle gevallen meer aandacht voor het eigen thema dan voor andere thema's. Het algemene patroon wordt bevestigd, maar er zijn weer sterke verschillen in de 'bonus' die een partij aan een eigen thema geeft. Zo wordt GroenLinks in 44% van de keren dat ze in een artikel over Milieu voorkomt, aan dat thema gelinkt. Voor andere thema's is dat slechts 11%. Dit terwijl de SP, eigenaar van het thema Arbeid, slechts in 12% van de gevallen gekoppeld wordt aan het eigen thema tegenover 8% voor andere thema's – een verschil dat niet significant is.

Om te kijken of deze patronen zich doorzetten wanneer we een analyse uitvoeren over alle thema's en partijen heen, werd een logistische regressie uitgevoerd met als afhankelijke variabele het al dan niet voorkomen van een link tussen een thema en een partij. We presenteren (Tabel 4) in totaal vier modellen, twee voor statisch toegewezen issue ownership – waarbij we enkel naar de zes partijen kijken die over de volledige periode voorkwamen – en twee voor dynamisch toegewezen issue ownership. Model 1 bevat enkel directe effecten, waardoor we de eerste hypothesen omtrent het effect van issue ownership op thematische aandacht kunnen toetsen. Model 2 bevat interacties, waardoor we H2 (effect van periode) en H3 (effect van regeringsdeelname) kunnen evalueren.

TABEL 4. Logistische regressie met als afhankelijke variabele het voorkomen van een link tussen een thema en een partij (1) of niet (0) in een artikel.

Variabele	Statisch toegewezen issue ownership				Dynamisch toegewezen issue ownership			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
Eigen thema	0,58***	(0,08)	0,69***	(0,14)	0,71***	(0,09)	1,19***	(0,18)
Formatie (0 = campagne, 1 = formatie)	-0,98***	(0,09)	-1,13***	(0,10)	-0,87***	(0,08)	-0,90***	(0,08)
Coalitie (0 = oppositie, 1 = coalitie)	0,58***	(0,10)	0,70***	(0,11)	0,49***	(0,09)	0,57***	(0,09)
Eigen thema * Formatie			0,62***	(0,17)			0,26	(0,18)
Eigen thema * Coalitie			-0,53**	(0,17)			-0,83***	(0,19)
Periode (referentie: 1994)								
- 1998	-0,12	(0,14)	-0,10	(0,14)	-0,13	(0,14)	-0,12	(0,14)
- 2002	-0,39**	(0,13)	-0,37**	(0,13)	-0,40**	(0,13)	-0,41**	(0,13)
- 2003	-0,10	(0,14)	-0,06	(0,14)	-0,27*	(0,14)	-0,25+	(0,14)
- 2006	-0,23	(0,17)	-0,22	(0,17)	-0,24	(0,16)	-0,25	(0,16)
- 2010	-0,39*	(0,18)	-0,39*	(0,18)	-0,20	(0,15)	-0,19	(0,16)
- 2012	0,06	(0,17)	0,08	(0,17)	0,02	(0,16)	0,03	(0,16)
Aantal woorden	-0,00***	(0,00)	-0,00***	(0,00)	-0,00**	(0,00)	-0,00**	(0,00)
Constante	-1,45***	(0,14)	-1,49***	(0,14)	-1,38***	(0,13)	-1,42***	(0,14)
Pseudo R ²	0,05		0,06		0,04		0,04	
N/N _{artikel}	10552/1313				12209/1360			

Noot: in de tabel staan ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten met de standaardfouten tussen haakjes. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, + p < 0,10.

De bevindingen voor het dynamisch toegewezen issue ownership zijn sterk gelijklopend met deze van het statisch toegewezen issue ownership. Model 1 lijkt de eerste hypothese te steunen. Bij beide operationalisering van eigen thema (statisch/dynamisch) vinden we, zoals verwacht, een significant en positief effect. Uitgedrukt in probabiliteiten vinden we dat, wanneer de andere variabelen op hun gemiddelde waarde gehouden worden, de kans dat een partij een thema behandelt 20% is voor een eigen thema tegenover 12% voor een niet-eigen thema (model 1 statisch toegewezen issue ownership). De eerste hypothese vindt steun. Hoewel we geen hypothesen over het directe effect van *regering* en *formatie* hadden, lijkt het erop dat partijen tijdens de formatieperiode algemeen bekeken minder uitspraken doen over thema's dan in de campagneperiode. We vinden ook dat partijen uit de (uittredende) coalitie systematisch meer uitspraken doen over thema's, wat in de lijn der verwachtingen ligt, aangezien coalitiepartijen vaak de agenda bepalen.

De interactie tussen *Eigen Thema* en *Formatie* geeft een antwoord op H2: we verwachtten immers dat partijen meer op hun eigen thema's zouden focussen tijdens de campagne. Om het effect beter te kunnen inschatten, werden voorspelde probabiliteiten berekend (op basis van model 2 statisch toegewezen issue ownership). Tijdens de campagne is er 25% kans dat een partij een eigen thema behandelt in een artikel tegenover 18% bij een niet-eigen thema, een verschil van 7%. Tijdens de formatie is de kans 17% voor een eigen thema tegenover 7% voor een niet-eigen thema, een verschil van 10%. H2 wordt verworpen: de bonus voor eigen thema's is kleiner tijdens de campagne dan in de formatieperiode. Een verklaring zou kunnen zijn dat partijen tijdens de campagne sowieso vaker uitspraken doen over thema's dan tijdens de formatie, waardoor niet-eigen thema's relatief gezien vaker aan bod (kunnen) komen. We zien dit ook in de voorspelde waarden: absoluut gezien krijgen eigen thema's meer aandacht tijdens de campagne (25%) dan tijdens de formatie (17%), maar andere thema's krijgen tijdens de campagne veel meer aandacht (18%) dan tijdens de formatie (7%). Wanneer issue ownership dynamisch wordt toegewezen, is deze interactie niet significant, hoewel ze tot dezelfde conclusie lijkt te leiden. H2 wordt verworpen.

Tot slot verwachtten we dat regeringspartijen meer verschillende thema's zouden benadrukken dan oppositiepartijen (H3). De negatieve interactieterm lijkt dit te bevestigen. Ook uit de probabiliteiten komt een patroon conform de verwachtingen naar voren (op basis van model 2 statisch toegewezen issue ownership). Voor oppositiepartijen is de kans dat een eigen thema aandacht krijgt 19%, tegenover 8% voor niet-eigen thema's: de bonus voor een eigen thema bedraagt bij oppositiepartijen 11%. Bij coalitiepartijen is de verhouding 15% voor niet-eigen thema's en 22% voor eigen thema's, een bonus van 7%. H3 wordt gesteund. Een belangrijke kanttekening is evenwel dat coalitiepartijen gewoon meer thema's kunnen behandelen: de kans dat coalitiepartijen iets zeggen over een thema is überhaupt

al groter (zie model 1). Uit de probabiliteiten blijkt dat ze eigen thema's nog steeds meer behandelen, maar dat ze, vermoedelijk door hun status als lid van de coalitie, ook vaker aan bod komen rond andere thema's.

6. Conclusie en discussie

In dit onderzoek werd de mate waarin Nederlandse partijen hun eigen thema's benadrukken in de media onderzocht. Hiervoor werden alle landelijke verkiezings- en formatieperiodes tussen 1994 en 2012 onderzocht aan de hand van een kwantitatieve inhoudsanalyse van vier landelijke dagbladen. Onze verwachtingen steunden op de theorie van issue ownership, die stelt dat partijen er belang bij hebben om hun eigen thema's te benadrukken en thema's waarvan ze geen eigenaar van zijn te negeren (Egan, 2013; Petrocik, 1989; Walgrave *et al.*, 2015).

Uit de resultaten is gebleken dat, algemeen bekeken, politieke partijen eigen thema's meer benadrukken. Zo benadrukt de VVD het thema Economie en Belastingen meer dan andere politieke partijen. Dit lijkt de eerdere bevindingen van onder meer Ansolabehere en Iyengar (1994), Egan (2013) en Petrocik (1996), te bevestigen. Hoewel de trend lijkt te zijn dat over partijen, thema's en verkiezingen heen eigen thema's inderdaad een bonus krijgen, waren er aanzienlijke verschillen afhankelijk van het thema: voor de meeste thema's was er weliswaar meer aandacht van de partij die eigenaar was van het thema, maar de grootte van de bonus varieerde sterk. Daarnaast vonden we voor diverse thema's geen indicatie dat ze meer aandacht kregen van de eigenaar dan van andere partijen, integendeel zelfs. Een tweede bevinding is dat politieke partijen hun eigen thema's meer benadrukken dan de thema's waarvan ze geen eigenaar van zijn. Voor negen van de tien thema's die we onderzochten werd deze verwachting bevestigd. Ook dit bevestigt eerder onderzoek van Egan (2013), Petrocik (1996) en Vliegenthart en collega's (2013): hoewel we vaststellen dat niet-eigen thema's aanzienlijk wat aandacht krijgen, lijken eigen thema's nog steeds de voorkeur te krijgen (Sigelman & Buell, 2004). Ten derde bleek de verwachting rond de impact van de periode – formatie of campagne – verworpen te moeten worden: de bonus voor eigen thema's was groter tijdens de formatie dan tijdens de campagne. Dit is in tegenstelling met de eerder besproken literatuur. Het is echter belangrijk om hier een kanttekening bij te plaatsen. Uit de resultaten bleek dat partijen in artikelen uit de campagneperiode algemeen bekeken vaker uitspraken deden over thema's in vergelijking met de formatieperiode. Hierdoor krijgen alle thema's – ook niet-eigen thema's – tijdens de campagne de nodige aandacht, terwijl dit tijdens de formatie minder het geval is. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat, hoewel eigen thema's over de hele lijn meer aandacht krijgen, partijen tijdens de campagne vaker alsnog een niet-eigen

thema *moeten* benadrukken – door bijvoorbeeld voorstellen van andere partijen in de campagne (wat door de convergentietheorie wordt gesuggereerd). Tijdens de formatieperiode is de druk om te reageren op andere thema's minder en kunnen politieke partijen hun eigen thema's weer benadrukken: misschien ligt dit er ook aan dat partijen tijdens de formatieperiode, waarin de prioriteiten voor de komende legislatuur worden vastgelegd, nog een keer de eigen thema's benadrukken.

Als laatste is gebleken dat oppositiepartijen, zoals verwacht, meer aandacht hebben voor eigen thema's dan voor andere thema's – het verschil met niet-eigen thema's was kleiner voor regeringspartijen. Dit bevestigt eerder onderzoek (Vliegthart *et al.*, 2013). De verklaring is echter niet eenvoudigweg dat oppositiepartijen vrijer hun favoriete onderwerpen kunnen behandelen – en dus meer hun 'eigen' thema's benadrukken. Uit de resultaten blijkt dat regeringspartijen vaker thema's kunnen benadrukken: in hun geval is er minder sprake van een afweging – meer aandacht voor één thema gaat ten koste van een ander thema – in vergelijking met de oppositie. Als gevolg daarvan hebben ook regeringspartijen weliswaar meer aandacht voor eigen thema's, maar slagen ze er desondanks in om ook vrij veel aandacht aan niet-eigen thema's te schenken.

Hoewel de resultaten grotendeels aansluiten bij eerder onderzoek, zijn er enkele beperkingen. Ten eerste werd in dit onderzoek niet gekeken naar de *standpunten* van een politieke partij tegenover een thema. Er is enkel gekeken of de politieke partij het thema benadrukt. Zo is er bijvoorbeeld alleen onderzocht of D66 het thema Onderwijs en Wetenschap benoemde, maar is er niet gekeken wát D66 over dit onderwerp te vertellen heeft. De resultaten vertellen dus niets over een eventuele positie van een politieke partij. Ten tweede beperkt het onderzoek zich tot Nederland, met een zeer uitgesproken meerpartijensysteem (Andeweg & Irwin, 2005). Toch lijkt het ons niet onwaarschijnlijk dat in andere landen met meerpartijensystemen soortgelijke resultaten zouden worden gevonden: eerder onderzoek lijkt tot soortgelijke bevindingen te komen en het meeste bewijs voor convergentie wordt geleverd op basis van tweepartijensystemen.

Een andere beperking is het feit dat we mediaberichtgeving onderzochten om uitspraken over partijgedrag te doen. Hoewel dit niet ongebruikelijk is, met name in onderzoek naar issue ownership (Budge & Farlie, 1983), is het geen rechtstreekse meting van partijcommunicatie. In Nederland zijn de media voor partijen een zeer belangrijke manier om te communiceren met het publiek. Een mogelijk nadeel is dat het effect van issue ownership overschat wordt door media te gebruiken als meting. Journalisten hebben een voorkeur om de eigenaar van een thema bij hun berichtgeving over een thema te betrekken (Hayes, 2008; maar zie ook Helfer & Van Aelst, 2016). Toch lijken onze bevindingen in lijn met bestaand onderzoek, waardoor we verwachten dat in partijcommunicatie dezelfde patronen zouden terugkeren.

Tot slot maakten we in deze bijdrage enkel het onderscheid tussen regering en oppositie. Het valt echter te verwachten dat er nog andere relevante verschillen kunnen zijn tussen partijen: zo zijn nichepartijen waarschijnlijk vaker geneigd om eigen thema's te benadrukken, terwijl gevestigde partijen hun aandacht meer zullen spreiden over verschillende thema's (zie bv. Spoon, Hobolt & de Vries, 2014). Toekomstig onderzoek zou kunnen bekijken in welke mate de 'bonus' voor eigen thema's varieert naargelang het type partij.

Desondanks heeft dit onderzoek het belang onderstreept om partijgedrag zowel voor als na de verkiezingen te onderzoeken. De periode bleek immers wel degelijk een impact te hebben op de mate waarin partijen hun eigen thema's benadrukken. Het is opvallend dat na de verkiezingen eigen thema's relatief gezien meer benadrukt werden: dit lijkt te suggereren dat het electorale belang van thematische reputaties voor partijen niet de enige reden is om eigen thema's te benadrukken. Met name tijdens de formatie is het niet ondenkbaar dat de achterban van een partij druk op te ketel zet: "Parties are thus tied to certain issues by their origin and record. They cannot disown them even if they wanted to" (Budge, 2015, p. 770). Het lijkt erop dat partijen, net in de cruciale periode waarin de nieuwe coalitie gesmeed wordt, zich genoodzaakt voelen hun thema's nog eens extra in de verf te zetten – mogelijk in de hoop om daarmee te scoren bij hun achterban wanneer ze het akkoord moeten verdedigen. Hierdoor gaat de impact van issue ownership voorbij het puur electorale, aangezien in deze periode ook het gevoerde beleid voor de verdere legislatuur wordt vastgelegd.

Noten

1. 1994: campagne van 5 april 1994 t.m. 3 mei 1994, formatie van 4 mei 1994 t.m. 22 augustus 1994.
1998: campagne van 8 april 1998 t.m. 6 mei 1998, formatie van 7 mei 1998 t.m. 3 augustus 1998.
2002: campagne van 17 april 2002 t.m. 15 mei 2002, formatie van 16 mei 2002 t.m. 22 juli 2002.
2003: campagne van 25 december 2002 t.m. 22 januari 2003, formatie van 23 januari 2003 t.m. 27 mei 2003.
2006: campagne van 25 oktober 2006 t.m. 22 november 2006, formatie van 23 november 2006 t.m. 22 februari 2007.
2010: campagne van 12 mei 2010 t.m. 9 juni 2010, formatie van 10 juni 2010 t.m. 14 oktober 2010.
2012: campagne van 15 augustus 2012 t.m. 12 september 2012, formatie van 13 september 2012 t.m. 5 november 2012.

2. De selectie van artikelen werd met de volgende zoekterm samengesteld: in de kop of de eerste paragraaf van het artikel moest minstens één van de partijen genoemd worden, of in het volledige artikel moest minstens één van volgende woorden voorkomen: "Tweede Kamer", "Partijprogramma", "Thema", "Regering", "Immigratie". In de formatieperiode werd ook het woord "Coalitie" aan de zoekterm toegevoegd.
3. Alleen de krantenartikelen waarin de Nederlandse politiek wordt genoemd werden meegenomen in de selectie. Dat betekent benoeming van de Tweede Kamerverkiezingen of de formatieperiode na de Tweede Kamerverkiezingen. Artikelen over uitsluitend buitenlandse politiek (waarin geen Nederlandse politieke partij genoemd wordt), het privéleven van een politicus of opiniestukken werden niet opgenomen in het onderzoek.
4. Het volledige codeboek bevatte ook de thema's Energiebeleid, Kunst en Cultuur, en Verkeer en Transport. Omdat het voor deze thema's echter onmogelijk was om te bepalen welke partij hier eigenaar van was, kunnen ze niet meegenomen worden in de analyses.
5. Een alternatieve operationalisering is alle artikelen mee te nemen (dus de voorwaarde los te laten dat zowel partij als thema genoemd moeten worden). Dit zorgt er echter voor dat de vergelijking minder zuiver is, omdat niet alle partijen en thema's evenveel kans hebben om in het nieuws te verschijnen. We kozen voor de huidige benadering, omdat dit een zuiverdere vergelijking is.
6. 1994, campagne: CDA & PvdA (Lubbers III).
 1994, formatie en 1998, campagne: VVD/PvdA/D66 (Kok I).
 1998, formatie en 2002, campagne: VVD/PvdA/D66 (Kok II).
 2002, formatie en 2003, campagne: CDA/LPF/VVD (Balkenende I).
 2003, formatie en 2006, campagne: CDA/D66/VVD (Balkenende II).
 2006, formatie en 2010, campagne: CDA, PvdA, CU (Balkenende IV – Balkenende III wordt buiten beschouwing gelaten, omdat dit een overgangskabinet was).
 2010, formatie en 2012, campagne: CDA, VVD, PVV (Rutte I).
 2012, formatie: VVD, PvdA (Rutte II).
7. Wanneer een partij eigenaar is van meerdere thema's, kijken we bij de vergelijking enkel naar niet-eigen thema's: zo worden voor de t-toets voor Arbeid de twee andere thema's waarvan SP eigenaar is (Gezondheidszorg en Defensie) niet meegenomen in de berekening van de andere thema's.

Bibliografie

- Amorós, P. & Puy, M. S. (2011). Issue Convergence or Issue Divergence in a Political Campaign? *Public Choice*, 155(3-4), 355-371.
- Andeweg, R. B. & Irwin, G. A. (2005). *Governance and Politics of the Netherlands* (2nd ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ansolabehere, S. & Iyengar, S. (1994). Riding the Wave and Claiming Ownership Over Issues: The Joint Effects of Advertising and News Coverage in Campaigns. *The Public Opinion Quarterly*, 58(3), 335-357.
- Bélanger, É. & Meguid, B. M. (2008). Issue Salience, Issue Ownership, and Issue-based Vote Choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477-491.
- Bennett, L. & Entman, R. (2001). *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bos, L., Lefevere, J. M., Thijssen, R. & Sheets, P. (2016). The Impact of Mediated Party Issue Strategies on Electoral Support. *Party Politics*, 1354068815626603. doi:10.1177/1354068815626603.
- van der Brug, W. (2004). Issue Ownership and Party Choice. *Electoral Studies*, 23(2), 209-233.
- Budge, I. (2015). Issue Emphases, Saliency Theory and Issue Ownership: A Historical and Conceptual Analysis. *West European Politics*, 38(4), 761-777.
- Budge, I. & Farlie, D. J. (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in 23 Democracies*. London: Allen & Unwin.
- Budge, I. & Hofferbert, R. I. (1990). Mandates and Policy Outputs: U.S. Party Platforms and Federal Expenditures. *The American Political Science Review*, 84(1), 111-131.
- Budge, I., Klingemann, H.-D., Volkens, A., Bara, J. & Tanenbaum, E. (2001). *Mapping Policy Preferences. Estimated for Parties, Electors and Governments 1945-1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Christensen, L., Dahlberg, S. & Martinsson, J. (2015). Changes and Fluctuations in Issue Ownership: The Case of Sweden, 1979-2010. *Scandinavian Political Studies*, 38(2), 137-157.
- Dahlberg, S. & Martinsson, J. (2015). Changing Issue Ownership through Policy Communication. *West European Politics*, 38(4), 817-838.
- Damore, D. F. (2005). Issue Convergence in Presidential Campaigns. *Political Behavior*, 27(1), 71-97.
- Debus, M. (2008). Office and Policy Payoffs in Coalition Governments. *Party Politics*, 14(5), 515-538.
- Dolezal, M., Enns-Jedenastik, L., Müller, W. C. & Winkler, A. K. (2014). How Parties Compete for Votes: A Test of Saliency Theory. *European Journal of Political Research*, 53(1), 57-76.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

- Egan, P. J. (2013). *Partisan Priorities: How Issue Ownership Drives and Distorts American Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ezrow, L. (2005). Are Moderate Parties Rewarded in Multiparty Systems? A Pooled Analysis of Western European Elections, 1984-1998. *European Journal of Political Research*, 44(6), 881-898.
- Hayes, A. F. & Krippendorff, K. (2007). Answering the Call for a Standard Reliability Measure for Coding Data. *Communication Methods and Measures*, 1(1), 77-89.
- Hayes, D. (2008). Party Reputations, Journalistic Expectations: How Issue Ownership Influences Election News. *Political Communication*, 25(4), 377-400.
- Hayes, D. (2010). The Dynamics of Agenda Convergence and the Paradox of Competitiveness in Presidential Campaigns. *Political Research Quarterly*, 63(3), 594-611.
- Helfer, L. & Van Aelst, P. (2016). What Makes Party Messages Fit for Reporting? An Experimental Study of Journalistic News Selection. *Political Communication*, 33(1), 59-77.
- Hobolt, S. B. & De Vries, C. (2015). Issue Entrepreneurship and Multiparty Competition. *Comparative Political Studies*, 0010414015575030. doi:10.1177/0010414015575030.
- Kleinnijenhuis, J. & Walter, A. S. (2014). News, Discussion, and Associative Issue Ownership: Instability at the Micro Level versus Stability at the Macro Level. *The International Journal of Press/Politics*, 1940161213520043. doi:10.1177/1940161213520043.
- Lefevre, J., Tresch, A. & Walgrave, S. (2015). Introduction: Issue Ownership. *West European Politics*, 38(4), 755-760.
- Meguid, B. M. (2005). Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success. *American Political Science Review*, 99(3), 347-359.
- Merz, N., Regel, S. & Lewandowski, J. (2016). The Manifesto Corpus: A New Resource for Research on Political Parties and Quantitative Text Analysis. *Research & Politics*, 3(2). doi:10.1177/2053168016643346.
- Miller, A. H. & Wattenberg, M. P. (1985). Throwing the Rascals Out: Policy and Performance Evaluations of Presidential Candidates, 1952-1980. *American Political Science Review*, 79(2), 359-372.
- Norris, P. (2002). Campaign Communications. *Comparing Democracies 2. New Challenges in the Study of Elections and Voting* (pp. 127-147). London: Sage Publications.
- NRC (2014). SP, CDA en CU niet blij met akkoord leenstelsel. *nrc.nl*. Geraadpleegd op 11 april 2016 via <http://www.nrc.nl/nieuws/2014/05/28/sp-cda-en-cu-niet-blij-met-akkoord-leenstelsel>.
- Petrocik, J. (1989). *The Theory of Issue Ownership: Issues, Agendas, and Electoral Coalitions in the 1988 Elections*. Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Petrocik, J. (1996). Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study. *American Journal of Political Science*, 40(3), 825-850.
- Petrocik, J. R., Benoit, W. L. & Hansen, G. J. (2003). Issue Ownership and Presidential Campaigning, 1952-2000. *Political Science Quarterly*, 118(4), 599-626.

- Riker, W. H. (1993). Rhetorical Interaction in the Ratification Campaigns. In W. H. Riker (Ed.), *Agenda Formation* (pp. 81-120). Michigan: University of Michigan Press.
- Seeberg, H. (2014). *Who Owns the Issue? Issue Ownership in Comparative Perspective*. Presented at the American Political Science Association, Washington, DC.
- Seeberg, H. (2016). How Stable is Political Parties' Issue Ownership? A Cross-time, Cross-national Analysis. *Political Studies* (ter perse).
- Sigelman, L. & Buell, E. (2004). Avoidance or Engagement? Issue Convergence in U.S. Presidential Campaigns, 1960-2000. *American Journal of Political Science*, 48, 650-661.
- Simon, A. F. (2002). *The Winning Message: Candidate Behavior, Campaign Discourse, and Democracy*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Spoon, J.-J., Hobolt, S. B. & de Vries, C. E. (2014). Going Green: Explaining Issue Competition on the Environment. *European Journal of Political Research*, 53(2), 363-380.
- Stubager, R. & Slothuus, R. (2013). What Are the Sources of Political Parties' Issue Ownership? Testing Four Explanations at the Individual Level. *Political Behavior*, 35(3), 567-588.
- Tresch, A., Lefevere, J. & Walgrave, S. (2014). *Playing on Your Strengths, or Your Opponent's? Party Issue Attention in the 2009 Belgian Election Campaign*. Presented at the ECPR General Conference, Glasgow.
- Van Aelst, P. & De Swert, K. (2009). Politics in the News: Do Campaigns Matter? A Comparison of Political News During Election Periods and Routine Periods in Flanders (Belgium). *Communications*, 34(2), 149-168.
- Vliegenthart, R., Walgrave, S. & Zicha, B. (2013). How Preferences, Information and Institutions Interactively Drive Agenda-setting: Questions in the Belgian Parliament, 1993-2000. *European Journal of Political Research*, 52(3), 390-418.
- Volkens, A. et al. (2012). *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR)*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Walgrave, S., Joly, J., van Assche, T. & Zicha, B. (2009). *Comparative Agendas Project: Dutch Version of the Belgian Codebook II*.
- Walgrave, S., Lefevere, J. & Nuytemans, M. (2009). Issue Ownership Dynamics. How Political Parties Claim and Maintain Issues Through Media Appearances. *Political Communication*, 26(2), 153-172.
- Walgrave, S., Lefevere, J. & Tresch, A. (2012). The Associative Dimension of Issue Ownership. *Public Opinion Quarterly*, 76(4), 771-782.
- Walgrave, S., Tresch, A. & Lefevere, J. (2015). The Conceptualisation and Measurement of Issue Ownership. *West European Politics*, 38(4), 778-796.

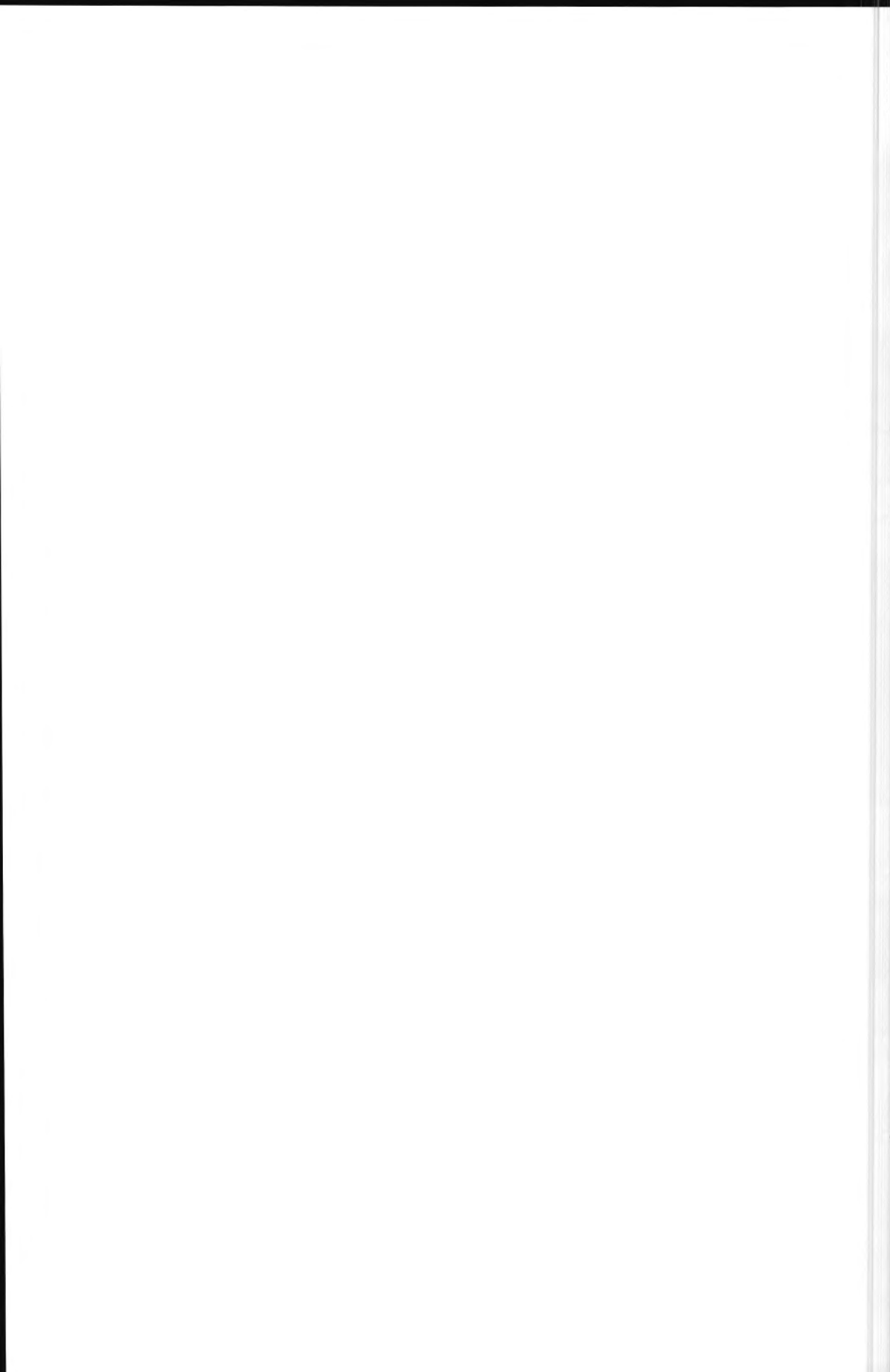
Appendix

TABEL A1. Overzicht codes Manifesto Project die werden gebruikt om aandacht voor een thema te meten.

Thema	Manifesto Project Codes
Arbeid	Per701 (labour groups+) + Per702 (labour groups-)
Defensie	Per104 (military+) + Per105 (military-)
Economie en Belastingen	Per401 (free market economy) + Per403 (market regulation) + Per408 (economic goals) + Per410 (economic growth)
Europa	Per108 (europe+) + Per110 (europe-)
Gezondheidszorg	Per504 (welfare+) + Per505 (welfare-)
Immigratie en Integratie	Per601 (national way of life, immigration+) + Per602 (national way of life, immigration-) + Per607 (multiculturalism+) + Per608 (multiculturalism-)
Landbouw en Visserij	Per703 (agriculture+)
Milieu	Per501 (environmentalism+)
Onderwijs en Wetenschap	Per506 (education+) + Per507 (education-)
Justitie en Criminaliteit	Per605 (law and order+)

TABEL A2. Dynamische toewijzing van issue ownership.

Thema	1994	1998	2002	2003	2006	2010	2012
Arbeid	GL	PvdA	SP	SP	GL	VVD	PvdA
Defensie	VVD	SP	D66	LPF	SP	SP	PvdA
Economie en Belastingen	D66	VVD	VVD	VVD	VVD	PVV	VVD
Europa	GL	VVD	CDA	CDA	PVV	PVV	PVV
Gezondheidszorg	SP	PvdA	CDA	CDA	CDA	VD	50Plus
Immigratie en Integratie	PvdA	GL	LPF	LPF	PVV	PVV	PVV
Landbouw	VVD	VVD	CDA	CU	CU	CDA	CU
Milieu	SP	GL	GL	SP	PvdD	PvdD	PvdD
Onderwijs	VVD	D66	CDA	D66	SP	VVD	D66
Justitie en Criminaliteit	SP	VVD	CDA	VVD	PVV	PVV	PVV

De invloed van verkiezingen op politiek vertrouwen

Een analyse van een verkiezingspanel in België, 2009-2014

Dieter Stiers en Marc Hooghe

ABSTRACT: The Effect of Elections on Political Trust. An Analysis of an Election Panel in Belgium, 2009-2014

Elections are routinely investigated with a focus on the way in which winners or losers of the elections are different in their attitudes towards the political system. There is no previous research on the general impact of participation in the electoral process on support for the political system. In this study, we hypothesize – based on the procedural fairness theory – that participating in elections raises the voter's political trust, irrespective of the result of the party s/he voted for. Furthermore, we expect this impact to be largest for voters with the lowest level of internal political efficacy. These expectations are investigated using the Belgian Election Panel (2009-2014) study, observing political trust before and after the elections in two consecutive electoral cycles. The results provide support for all proposed hypotheses, highlighting the importance of general participation in elections for democratic legitimacy.

KEYWORDS: procedural fairness theory, political trust, internal political efficacy, elections, Belgium

---

1. Inleiding

In een representatieve democratie vormen verkiezingen het moment bij uitstek waarop burgers hun invloed kunnen laten gelden op het proces van politieke besluitvorming (Manin, 1995). Als de bevolking ontevreden is, kunnen bewindvoerders daarop afgerekend worden, en omgekeerd kunnen burgers verkiezingen gebruiken om hun tevredenheid over het gevoerde beleid uit te drukken. Binnen de onderzoeksliteratuur naar politieke participatie blijft de relatie tussen participatiegedrag en politieke attitudes een bijzonder aandachtspunt. In de oudere literatuur ging men daarbij vaak uit van een eenzijdig causaal model, waarbij men veronderstelde dat attitudes gedrag

kunnen verklaren. In de meer hedendaagse literatuur wordt die assumptie niet langer zomaar aangenomen en gaat men eerder uit van een complexe interactie tussen gedrag en attitudes (Hooghe & Quintelier, 2013; Opp & Kittel, 2010). Het deelnemen aan vormen van politieke participatie kan er immers ook voor zorgen dat sommige politieke attitudes worden versterkt of dat het gevoel van politieke zelfzekerheid wordt aangewakkerd. Ook vanuit het oogmerk om cognitieve dissonantie te vermijden zal men geneigd zijn om attitudes aan te passen aan eerder gesteld gedrag.

Het effect van politieke participatie op politieke attitudes werd bestudeerd voor verschillende vormen van politiek gedrag, maar nog niet voor deelname aan verkiezingen (Opp & Kittel, 2010). Dit is een vreemde lacune in het onderzoek, omdat we er immers kunnen van uitgaan dat verkiezingen het meest invloedrijke participatiekanaal zijn waarover burgers beschikken: "Elections constitute a principal avenue of citizen involvement in political life, and knowledge of their effects on public attitudes towards the polity and the role of the individual therein has important implications for theories of democratic governance" (Clarke & Acock, 1989, p. 551). Weliswaar vergt de deelname aan verkiezingen slechts een geringe fysieke inspanning, maar gezien het ingrijpende karakter van verkiezingen kan een socialiserende functie zeker niet uitgesloten worden. Politiek vertrouwen kan worden beschouwd als een algemene beoordeling van het functioneren van het politieke systeem. Als de verkiezingen op een vrije en eerlijke manier verlopen, zouden burgers tot de conclusie kunnen komen dat het systeem effectief democratisch is en dat ze de mogelijkheid hebben om hun stem te laten horen.

We toetsen onze hypothesen aan de hand van onderzoek naar de verkiezingen in België. Het land vormt een goede case voor ons onderzoek door de hoge proportionaliteit die bereikt wordt voor de verdeling van de zetels. Dit zorgt ervoor dat iedere kiezer zijn stem vertegenwoordigd ziet in het parlement en dat er minder sterke 'winnaars' en 'verliezers' zullen zijn. Terwijl in andere politieke systemen het attitudinale effect van de deelname aan verkiezingen eerder beperkt blijft tot diegenen die hebben gestemd voor de uiteindelijke winnaar, is er in de Belgische context minder aanleiding om een dergelijk scenario te verwachten. Het land is dan ook een zeer geschikte casus om de evolutie van politiek vertrouwen rond de verkiezingsdag te onderzoeken en de factoren die dit beïnvloeden.

2. Literatuur

2.1. *Procedural fairness: verkiezingen als eerlijke procedure*

De 'procedural fairness theory' stelt voorop dat niet louter de uitkomst van een democratische besluitvormingsprocedure maar ook de mate van eerlijkheid in de

procedure waarop ze tot stand is gekomen, belangrijk is: “The idea is that people’s evaluations of institutions are shaped not only by the rewards or outcomes they receive, but also by their perceptions of the manner in which those outcomes are allocated” (Craig *et al.*, 2005, p. 581). De grondslag van de procedural fairness theory (of ‘procedural justice theory’) werd gelegd in het werk van Thibaut en Walker (1975) en vindt zijn oorsprong hoofdzakelijk in de sociale psychologie: “The overall finding that people care not only about the substance and outcomes of decisions but also about *how decisions come about* (...) has been characterized as one of the most replicated findings in social psychology” (Bøggild & Petersen, 2015, p. 251; cursief in origineel). De theorie steunt minder op de politieke wetenschappen, maar de inzichten die uit deze theorie voortkomen kunnen uiteraard zeer relevant zijn voor deze discipline. Daarnaast kunnen andere inzichten uit de sociale psychologie relevant zijn voor politicologisch onderzoek. De ‘self-perception theory’, bijvoorbeeld, stelt voorop dat actoren hun eigen gedrag observeren en dat zij hun attitudes naargelang dit gedrag zullen aanpassen om cognitieve dissonantie te vermijden (Bem, 1967, 1972). Verrassend genoeg lijkt er voorlopig slechts weinig politicologisch onderzoek te bestaan naar soortgelijke effecten bij politiek gedrag. Daarom onderzoekt deze studie de effecten van één van de basisvormen van politieke participatie: stemmen bij verkiezingen.

Het basisbeginsel van de procedural fairness theorie stelt dat niet alleen de *uitkomst* relevant is, maar ook de *procedure* waarmee die tot stand gekomen is (Bøggild & Petersen, 2015). Verkiezingen kunnen, als democratische instelling waarbij de kiezer de kans krijgt haar/zijn stem te laten horen, het vertrouwen van de kiezer in het politieke systeem doen toenemen (Finkel, 1987). Bij verkiezingen krijgen de burgers immers een zekere mate van controle over het politieke proces en ze krijgen een stem in de procedure (Tyler, Rasinski & Spodick, 1985). Hiervoor moet de electorale procedure wel als eerlijk worden beschouwd: “(...) the levels of political trust and support expressed by winners and especially losers are shaped in part by their general beliefs about the fairness of the electoral process” (Craig *et al.*, 2005, p. 581). Wilking (2011) voerde experimenteel onderzoek om na te gaan wanneer een verkiezing als eerlijk wordt gezien. De Belgische electorale context voldoet aan veel van de kenmerken die vooropgesteld worden. Deze context ondersteunt de veronderstelling dat verkiezingen in België als eerlijk en democratisch worden beschouwd door de kiezers. Zo is België een democratie waarbij iedereen de kans heeft deel te nemen aan het verkiezingsproces. Meer nog, in België geldt de opkomstplicht, waardoor elke kiesgerechtigde burger verplicht is zich op de verkiezingsdag te melden in het kieslokaal. Deze kenmerken dragen ertoe bij om verkiezingen als een eerlijk proces te beschouwen, los van het resultaat van de eigen partij: “perceptions of electoral fairness are primarily explained by characteristics of the process rather than receipt of a desired outcome” (Wilking, 2011, p. 156). Deze conclusie ligt in het verlengde van het ‘value-expressive perspective’

in de procedural fairness theorie. Deze stelt dat louter de mogelijkheid die kiezers hebben om hun stem te laten horen op zich een waarde heeft, los van de invloed die deze stem heeft op de uiteindelijke beslissing: “it [the value-expressive perspective] suggests that the opportunity to speak may have value in itself, irrespective of its influence on decisions” (Tyler *et al.*, 1985, p. 74). Het onderzoek van Tyler en collega’s toont aan dat een hogere mate van invloed op het proces de perceptie van eerlijkheid van de procedure zal verhogen, onafhankelijk van hoeveel controle men heeft op de uiteindelijke beslissing.

Tijdens de verkiezingscampagne wordt soms een ‘negatieve campagne’ gevoerd, waarbij andere partijen in een negatief daglicht worden gesteld (Dassonneville, 2010). Dit zou de perceptie van de verkiezingen negatief kunnen beïnvloeden. Ook het negatief proberen te beïnvloeden van meningen over andere partijen kadert echter in het spel van de verkiezingen. Bovendien blijkt uit vergelijkend onderzoek dat het negatieve karakter van de verkiezingscampagne in België bijzonder beperkt blijft, zeker in vergelijking met landen als de Verenigde Staten (Mutz, 2015). Daarom wordt er verwacht dat het volgen van de campagne eerder een positief effect heeft op de evolutie van vertrouwen in de verkiezingscyclus. Een gelijkaardige redenering wordt gevolgd door Ramirez (2008, p. 678), die stelt dat percepties van het Hooggerechtshof van de Verenigde Staten vooral afhangen van hoe de procedures ervaren worden: “(...) how the portrayal of the Court’s decision-making process influences procedural perceptions (...) shapes how citizens evaluate the Court”. Het gaat dus niet om de inhoud van de beslissingen van het Hof, maar de ‘procedural justice’. Tot deze conclusie kwam men ook betreffende politieke instellingen in het algemeen: “It has been shown that whether political institutions follow fair procedures is an important determinant of citizens’ trust in national-level political and legal institutions” (Bøggild & Petersen, 2015, p. 251).

2.2. ‘Winnaars’ en ‘verliezers’ van de verkiezingen

Deze studie richt zich op de evolutie in politiek vertrouwen door deelname aan de verkiezingen, en welke factoren invloed hebben op deze evolutie. Er werd reeds onderzoek uitgevoerd naar het effect van deelname aan verkiezingen op politieke attitudes. Dit onderzoek spitste zich echter toe op het verschil in invloed op attitudes tussen diegenen die gestemd hebben op een partij die goed gepresteerd heeft (‘winnaars’) en diegenen die gestemd hebben op een partij die slecht gepresteerd heeft (‘verliezers’) (Anderson *et al.*, 2005; Anderson & LoTempio, 2002; Curini, Jou & Memoli, 2012; Esaiasson, 2011). Deze studies tonen aan dat ‘winnaars’ meer positieve attitudes ontwikkelen ten opzichte van het systeem dan ‘verliezers’: “Elections are sometimes seen as legitimizing institutions, promoting system-level support among citizens by allowing them to have input into the political process.

However, prior research has found that this is less true among supporters of losing candidates, who often exhibit lower levels of political trust and satisfaction with democracy” (Craig *et al.*, 2005, p. 579). Dit onderzoek gebeurde echter grotendeels in de Amerikaanse context – een context waarin het, gegeven het tweepartijensysteem, duidelijk is wie de echte winnaar en wie de verliezer is van de verkiezingen. In tweepartijencontexten wordt het verschil in vertrouwen tussen winnaars en verliezers keer op keer aangetoond. Het eerste deel van de hypothese van Craig en collega’s (2005, p. 581) luidt: “Citizens who support winning candidates are more likely than those who support losers to have a sense of trust in government (...)”. Zoals hierboven gesteld, is de Belgische context erop gericht om geen echte ‘verliezers’ te hebben in verkiezingen. Daarom verwachten we – gebaseerd op de procedural fairness theorie – dat het vertrouwen van Belgische kiezers toeneemt door deel te nemen aan de verkiezingen, los van het resultaat van de partij waarop de kiezer gestemd heeft:

H1: Deelname aan verkiezingen verhoogt het politieke vertrouwen, onafhankelijk van het resultaat van de partij waarop men gestemd heeft.

2.3. Politieke zelfzekerheid

Naast de status van ‘winnaar’ of ‘verliezer’ van de verkiezingen wordt onderzocht of individuele kenmerken invloed hebben op de evolutie in vertrouwen. Hooghe en Marien (2013) onderzochten het effect van politiek vertrouwen op politieke participatie. Ze stellen, in navolging van Gamson (1968), dat een zeker gevoel van ‘internal efficacy’ (het geloof in het eigen politieke kunnen of ‘politieke zelfzekerheid’) vereist is om tot politieke participatie over te gaan. Ze stellen een interactie vast tussen die twee factoren: meer vertrouwen leidt tot meer participatie indien er een gevoel van politieke zelfzekerheid is. Dit wijst op de samenhang van politiek vertrouwen, politieke zelfzekerheid, en participatie. De bevindingen van Hooghe en Marien (2013) tonen aan dat het belangrijk is om rekening te houden met het gevoel van politieke zelfzekerheid. Hoewel men logischerwijze zou kunnen veronderstellen dat de invloed van participatie op vertrouwen sterk samenhangt met het gevoel dat de kiezer heeft dat zijn stem iets uitmaakt en dat het politieke systeem deze uitgebrachte mening zal opnemen en er ontvankelijk voor zal zijn (‘external efficacy’), toont eerder onderzoek aan dat participatie ook samenhangt met het geloof in het eigen kunnen (Hooghe & Marien, 2013; Moeller *et al.*, 2014; Schoen & Steinbrecher, 2013). Daarom kan men veronderstellen dat er een verband is tussen de vooropgestelde evolutie in vertrouwen door deelname aan de verkiezingen en de politieke zelfzekerheid van de kiezer (Clarke & Acock, 1989).

Men kan verwachten dat burgers met meer politieke zelfzekerheid reeds veel vertrouwen hebben in hun mogelijkheid om bij te dragen tot het systeem. Vandaar dat men er ook van kan uitgaan dat kiezers met een hogere graad van politieke zelfzekerheid een minder grote stijging in vertrouwen kennen. Of, andersom, kiezers met minder zelfzekerheid zullen een grotere stijging in vertrouwen kennen wanneer ze met een democratisch proces als verkiezingen worden geconfronteerd:

H2: Kiezers met minder politieke zelfzekerheid kennen een grotere stijging in politiek vertrouwen dan kiezers met meer politieke zelfzekerheid.

Zoals hierboven gemotiveerd, wordt er verwacht dat door te gaan stemmen het politieke vertrouwen van de kiezer toeneemt. We onderzoeken twee factoren die invloed kunnen hebben op deze evolutie: de status als 'winnaar' of 'verliezer' (H1), en het gevoel van politieke zelfzekerheid (H2). We verwachten enerzijds dat het resultaat van de partij waarop men gestemd heeft geen invloed heeft op de evolutie in vertrouwen, en anderzijds dat kiezers met de minste politieke zelfzekerheid het meest in politiek vertrouwen zullen stijgen. Indien we deze argumenten samennemen, verwachten we dat het effect van zelfzekerheid niet afhangt van het resultaat van de partij waarop de kiezer gestemd heeft. Dat is onze derde hypothese:

H3: De invloed van politieke zelfzekerheid op de stijging in vertrouwen is onafhankelijk van het resultaat van de partij waarop men gestemd heeft.

3. Data en methoden

De data die in dit onderzoek gebruikt worden, komen van de Belgian Election Panel (2009-2014)-studie (Dassonneville *et al.*, 2014). Deze studie bestaat uit vijf golven, waarvan er vier gebruikt worden in dit onderzoek. De steekproef, die werd getrokken uit het Rijksregister der Natuurlijke Personen, bestond uit 4.863 Belgische kiezers. Vooreerst werden de respondenten bevroegd in de weken voor de verkiezingen van 7 juni 2009; 2.331 respondenten namen deel aan dit telefonisch interview – een responsgraad van 48%. Hiervan namen 1.698 respondenten (92,0% van de pre-electurale golf, 34,9% van de initiële steekproef) deel aan het telefonisch interview na de verkiezingsdag. In 2014 werd dezelfde groep respondenten gecontacteerd om het panelonderzoek verder te zetten. In totaal namen 1.542 respondenten (37,7%) deel aan de eerste bevraginggolf, die plaatsvond in de weken voor de verkiezingen van 25 mei 2014. De laatste golf werd afgenomen

na deze verkiezingen; 707 respondenten (45,8% van de pre-electorale golf, 14,5% van de initiële steekproef) namen hieraan deel. Deze data bieden een unieke kans om het vertrouwen van dezelfde respondenten voor en na verkiezingen te onderzoeken, en dit voor twee verschillende electorale cycli. Daardoor wordt vermeden dat omstandigheden specifiek aan een bepaalde verkiezingsdag de resultaten bepalen; door de evolutie in twee verkiezingsjaren te bekijken, krijgen de resultaten extra betrouwbaarheid.

Een mogelijk risico van longitudinale paneldata is echter attritie: sommige respondenten nemen niet meer deel aan latere bevragingsgolven, en zoals blijkt uit de dalende responsgraad is er ook in onze data uitval van respondenten tussen de verschillende bevragingsgolven. Onderzoek wijst erop dat respondenten met een langdurige inzet in panelstudies niet representatief zijn voor de volledige populatie (Bartels, 1999; Olson & Witt, 2011); de resultaten dienen dan ook genuanceerd te worden in de zin dat ze niet noodzakelijk veralgemeend kunnen worden naar de hele populatie. Zoals Dabros, Parker en Petersen (2015) stellen, zijn het vooral de hoger opgeleide en goed geïnformeerde respondenten die zich engageren in longitudinale studies. Aangezien deze verondersteld worden stabiel te zijn in hun attitudes, vormen de data in dit onderzoek een eerder conservatieve test van de verandering in politiek vertrouwen. Bovendien werd er een gewicht aangemaakt dat – naast het corrigeren naar de populatieverdelingen op basis van een ‘iterative proportional fitting’-procedure – specifiek weegt voor attritie op basis van ‘propensity score weighting’ (Austin, 2011). Dit gewicht wordt gebruikt in de regressieanalyses om te corrigeren voor de uitval van respondenten. Ten slotte worden in de analyses telkens enkel de data gebruikt van de respondenten die zowel voor als na de verkiezingen deelnamen aan de studie. Dit voorkomt dat een groep meer geëngageerde respondenten na de verkiezingen wordt vergeleken met een groep minder geëngageerde respondenten.

De data zijn verzameld in België. België heeft een bijzonder proportioneel systeem. Dit laat de kiezer toe haar/zijn mening in hoge mate vertegenwoordigd te zien in het parlement, wat bijdraagt tot het vertrouwen in het parlement en aan de perceptie van verkiezingen als een eerlijk proces (Birch, 2008). Bovendien zijn proportionele systemen ontworpen om een meer gelijke en meer ‘eerlijke’ verdeling van de meningen in de bevolking voor te stellen, wat ook bijdraagt aan de perceptie van eerlijkheid van de procedure – zoals Dunn (2012, p. 394) aangeeft:

“Proportional systems, unlike their majoritarian counterparts, institutionalize procedures which provide a perception of fairness in representation and thereby provide grounds for individuals to be more trusting of representative institutions formed under these systems than under majoritarian. Proportional systems allow for a greater number of citizens to have a voice in

the policy-making process (...). Even when policy outcomes are undesirable to certain individuals, the fact that voice is provided more frequently to a greater segment of society engenders a greater degree of trust in representative institutions.”

3.1. *Politiek vertrouwen*

De afhankelijke variabele in dit onderzoek is politiek vertrouwen. Eerder onderzoek naar het verband tussen verkiezingen/verkiezingsresultaten en de attitudes ten opzichte van het politieke systeem maakt veelal gebruik van vragen die beïnvloed worden door de mening van de respondent over de partij(en) die de regering vormen (Anderson & Tverdova, 2001; Curini *et al.*, 2012; Dabros *et al.*, 2015; Esaiasson, 2011; Singh, Karakoç & Blais, 2012). Politiek vertrouwen, daarentegen, peilt naar een attitude over de basisprincipes en -instellingen, en is een vaste waarde in de ‘procedural fairness’-literatuur: “In short, procedural justice theory posits that citizens’ evaluations of an institution’s procedures affect the level of trust and legitimacy accorded to that institution, independent of the substantive outcomes of the process” (Craig *et al.*, 2005, p. 581). Daarom wordt er met een vertrouwensschaal gewerkt, opgesteld aan de hand van de antwoorden op vijf vragen. Respondenten konden aangeven in welke mate ze vertrouwen hadden in politieke partijen, het regionale parlement, de federale regering, het federale parlement, en politici – op een schaal van 0 (‘helemaal geen vertrouwen’) tot 10 (‘volledig vertrouwen’). Er wordt verwacht dat deze verschillende vragen één onderliggend concept van ‘politiek vertrouwen’ meten. Deze verwachting wordt getest door de vijf items op te nemen in een ‘principle component’-analyse. Tabel 1 vat de resultaten hiervan samen.

TABEL 1. Politiek vertrouwen in het Belgian Election Panel (BEP).

In welke mate vertrouw je...		Voor verkiezingen 2009	Na verkiezingen 2009	Voor verkiezingen 2014	Na verkiezingen 2014
Factor	Politieke partijen	0,847	0,835	0,895	0,880
lading	Regionaal parlement	0,779	0,803	0,851	0,835
	Federale regering	0,826	0,848	0,918	0,851
	Federaal parlement	0,849	0,879	0,922	0,868
	Politici	0,820	0,839	0,864	0,877
	Eigenvalue	3,401	3,536	3,967	3,718
Cronbachs α		0,882	0,896	0,934	0,913

‘Principle component’-analyse op basis van BEP 2009-2014, $n = 1621$ in 2009 en $n = 619$ in 2014. De resultaten zijn vergelijkbaar in Wallonië ($n = 729/254$) en Vlaanderen ($n = 892/365$).

Uit Tabel 1 wordt duidelijk dat de verschillende items laden op eenzelfde latent concept en dat deze een betrouwbare schaal vormen. De vertrouwensschaal wordt aangemaakt door de waarden op de verschillende onderdelen op te tellen en te delen door het aantal items. Op die manier wordt er één variabele aangemaakt die het politieke vertrouwen van de respondent op het respectievelijke moment van de bevraging weergeeft.

Deze vertrouwensschaal zal gebruikt worden om te onderzoeken welke evolutie politiek vertrouwen doormaakt rond de verkiezingsdag. Daarna wordt er onderzocht welke factoren invloed hebben op deze evolutie. De eerste hypothese stelde dat er een stijging zou zijn in het politieke vertrouwen, onafhankelijk van het resultaat van de partij waarop de kiezer stemde. Dit zal onderzocht worden door de verkiezingsuitslag naast de evolutie van het politieke vertrouwen van de kiezers van de verschillende politieke partijen afzonderlijk te leggen. Verder wordt er een meting van stemmen of niet opgenomen in een regressiemodel (zie verder). De tweede hypothese stelde dat kiezers die een hoge mate van politieke zelfzekerheid hebben een geringere stijging in politiek vertrouwen kennen dan kiezers met een mindere mate van politieke zelfzekerheid. Deze verwachting wordt getest door de verschillende relevante variabelen op te nemen in een lineaire regressie met de verschilscore van vertrouwen als afhankelijke variabele. Deze nieuwe variabele werd geconstrueerd door van de hierboven gebruikte vertrouwensschalen het verschil te nemen tussen het vertrouwen na de verkiezingen en het vertrouwen voor de verkiezingen (Hooghe *et al.*, 2010). Op die manier wordt voor elke respondent de evolutie in politiek vertrouwen berekend. Enkel de partijen waarvoor er genoeg respondenten in het databestand zitten om betrouwbare uitspraken te doen, werden opgenomen in deze analyse. Het is niet mogelijk de overige, kleinere partijen samen te nemen in een 'andere' categorie, omdat hierin zowel respondenten zouden zitten die gestemd hebben voor een partij die vooruitging als respondenten die gestemd hebben voor een partij die achteruitging. Om de resultaten niet te vertekenen, werden deze respondenten geschrapt uit het onderzoek. Hierdoor blijft er in de data van 2014 slechts een relatief klein aantal respondenten over, die daarenboven niet representatief zijn. Daarom worden de regressieanalyses enkel uitgevoerd voor de data uit de verkiezingscyclus van 2009.

3.2. *Onafhankelijke variabelen*

Zoals gesteld, worden er regressiemodellen geschat om te onderzoeken welke factoren invloed hebben op de evolutie in vertrouwen. De belangrijkste onafhankelijke variabele is een indicatie van het al dan niet gaan stemmen van de respondent. Daarom nemen we de variabele 'participatie' op, die score 0 krijgt indien de respondent niet is gaan stemmen en score 1 indien die wel is gaan stemmen. De

niet-stemmers vormen 3,09% van onze data. In België geldt er een opkomstplicht en zijn alle stemgerechtigde burgers verplicht zich naar het stemhokje te begeven op de verkiezingsdag. Wie dit niet doet, kan daarvoor gesanctioneerd worden. Daarom nemen we aan dat er respondenten wel gingen stemmen omdat dit moest, maar eigenlijk geen stem wilden uitbrengen. Daarom krijgen ook respondenten die een blanco stem uitbrachten (1,54%) en respondenten die een ongeldige stem uitbrachten (0,65%) code 0.

De andere belangrijke onafhankelijke variabele in de modellen is politieke zelfzekerheid, met andere woorden het geloof in het eigen kunnen van de kiezer. Deze variabele is aangemaakt op basis van de antwoorden op vier vragen die peilden naar de mate van zelfzekerheid van de kiezer (zie Appendix voor de juiste verwoording van de vragen). De antwoorden op deze vier vragen worden samengenomen in een somschaal 'politieke zelfzekerheid' (Eigenvalue = 2,036; Cronbachs $\alpha = 0,67$). Ook wordt er een meting opgenomen van hoe goed de partij waarop de respondent gestemd heeft presteerde bij de verkiezingen. Dit wordt opgenomen als continue schaal die aangeeft hoeveel zetels de partij waarop de respondent stemde verloor of won. Het dient vermeld te worden dat eerder onderzoek vaak het al dan niet uiteindelijk behoren tot de regerende coalitie gebruikt als definiëring van het winnen of verliezen van verkiezingen. Aangezien het grootste deel van het veldwerk reeds was uitgevoerd voordat de Vlaamse en Waalse coalities werden gevormd en de respondenten tijdens de postelectorale bevraging nog niet wisten welke partijen uiteindelijk de regering zouden uitmaken, kunnen wij deze definiëring niet gebruiken.¹

Bovendien worden er controlevariabelen opgenomen (zie Appendix). Zo wordt er gecontroleerd voor geslacht, leeftijd, politieke kennis en opleidingsniveau. Deze laatste variabele wordt opgenomen als categorische variabele met laaggeschoolden als referentiecategorie. Daarnaast wordt er gecontroleerd voor de regio waarin de respondent woont: aangezien de partijlandschappen in Wallonië en Vlaanderen verschillen, kunnen er verschillende dynamieken spelen in de verkiezingen (Deschouwer, 2012). Daarom wordt regio als dummyvariabele opgenomen, met Wallonië als referentiecategorie. Verder wordt er gecontroleerd voor de motivatie waarmee de kiezer naar de stembus trekt; die wordt gemeten aan de hand van de vraag of de kiezer nog zou gaan stemmen indien dit niet meer verplicht zou zijn (Hooghe & Pelleriaux, 1998; Stiers, 2016). Bovendien wordt er gecontroleerd voor belangstelling in de politiek in het algemeen en voor de mate waarin de respondent de campagne volgde, aangezien in eerder onderzoek werd aangetoond dat het volgen van de campagne invloed kan hebben op zowel politiek vertrouwen als zelfzekerheid (Finkel, 1987). Ten slotte wordt er gecontroleerd voor externe 'efficacy' (Finkel, 1985), door middel van een somschaal bestaande uit de antwoorden op drie vragen. Tabel 2 geeft een overzicht van de descriptieve eigenschappen van de variabelen in de analyses.

TABEL 2. Descriptieve eigenschappen van de variabelen in de analyses.

	Gemiddelde	Standaarddeviatie	Minimum	Maximum
Evolutie in vertrouwen	0,807	1,476	-6,4	7,4
Vertrouwen golf 1	4,991	1,516	0	9,8
Winnaar/verliezer	0,585	6,094	-11	11
Geslacht	0,489	0,500	0	1
Leeftijd	47,878	16,915	18	88
Opleidingsniveau	1,040	0,786	0	2
Regio	0,550	0,498	0	1
Participatie	0,949	0,221	0	1
Vrijwillige opkomst	0,601	0,490	0	1
Politieke kennis	2,307	1,526	0	5
Politieke interesse	4,770	2,535	0	10
Campagne-aandacht	1,192	0,759	0	3
Politieke zelfzekerheid	5,397	1,674	2	10
Externe 'efficacy'	5,076	1,852	2	10

Bron: BEP 2009-2014.

4. Resultaten

Deze studie richt zich op de evolutie van politiek vertrouwen van kiezers voor en na de verkiezingsdag en op welke factoren deze evolutie beïnvloeden. Alvorens het effect van de vooropgestelde factoren kan worden onderzocht, wordt de algemene evolutie van het politieke vertrouwen rond de verkiezingsdag bekeken. Tabel 3 geeft een overzicht van het gemiddelde vertrouwen zowel vóór als na de respectievelijke verkiezingen en opgesplitst per regio.

TABEL 3. Gemiddeld politiek vertrouwen voor en na de verkiezingen van 2009 en 2014 in Vlaanderen en Wallonië.

	Voor verkiezingen 2009	Na verkiezingen 2009	Vershil	Voor verkiezingen 2014	Na verkiezingen 2014	Vershil
Alle respondenten	4,99	5,80	+0,81***	4,57	5,72	+1,15***
Vlaanderen	5,09	5,85	+0,76***	4,81	5,95	+1,14***
Wallonië	4,87	5,74	+0,86***	4,23	5,38	+1,15***

Bron: BEP 2009-2014.

Noot: waarden zijn gemiddelden op de schaal van politiek vertrouwen van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 10 (volledig vertrouwen); T-test: ***: $p < 0,001$.

Tabel 3 geeft een indicatie van de evolutie van politiek vertrouwen in de verkiezingscyclus; in beide verkiezingsjaren ligt het politieke vertrouwen na de verkiezingen hoger dan het vertrouwen voor de verkiezingen – in beide regio's. Bovendien is deze stijging in beide verkiezingsjaren en voor beide regio's significant. Opvallend is dat het vertrouwen voor de verkiezingen van 2014 lager ligt dan het vertrouwen na de verkiezingen van 2009. Dit wijst erop dat er geen algemene stijging in vertrouwen heeft plaatsgevonden doorheen deze periode, maar dat er eerder een effect van de verkiezingsdag zelf geobserveerd kan worden. De stijging in beide jaren ondersteunt de veronderstelling dat dit effect niet beperkt is tot één specifieke verkiezingscyclus. Nu deze algemene evolutie van het politieke vertrouwen werd beschreven, kan er meer specifiek gekeken worden naar de factoren die deze evolutie zouden kunnen beïnvloeden, in lijn met de opgestelde hypothesen.

De eerste hypothese stelt dat het politieke vertrouwen van kiezers zal stijgen door het uitbrengen van een stem, ongeacht het resultaat van de partij. Om een beeld te vormen van de wijzigingen in de uitslagen bij de verkiezingen, geeft Tabel 4 een overzicht van winst/verlies in stemmenaantal en zetels voor elke partij bij zowel de regionale verkiezingen van 2009 als deze van 2014.

Tabel 4 maakt duidelijk dat er verschillende dynamieken onder de partijen bestaan; sp.a en Vlaams Blok, bijvoorbeeld, verliezen stemmen en zetels in 2009, en geraken verder in verval in 2014. N-VA daarentegen kent bij beide verkiezingen een sterke stijging. Andere partijen kennen een verloop met verlies in het ene en winst in het andere jaar. Ecolo, bijvoorbeeld, stijgt sterk in 2009, om in 2014 te dalen tot het niveau van de verkiezingen van 2004.

Het is duidelijk dat de verschillende partijen verschillende dynamieken doormaken over de verkiezingen heen. In lijn met de literatuur zou dan ook verwacht worden dat het vertrouwen van de kiezers van deze partijen ook verschillende dynamieken zou doormaken; het vertrouwen van de kiezers van de partijen die systematisch winnen zou stijgen, terwijl het vertrouwen van de verliezers daalt. Onze eerste hypothese stelt echter dat de deelname aan de verkiezingen het vertrouwen van de kiezer zal doen toenemen, onafhankelijk van hoe de partij waarvoor de kiezer gestemd heeft het doet in de uitslagen. Om dit te testen, wordt er naar de evolutie van het politieke vertrouwen van de kiezers van de verschillende partijen afzonderlijk gekeken. Tabel 5 geeft telkens de stijging in vertrouwen tussen de bevragingsgolf vóór en na de verkiezingen voor de kiezers van de respectievelijke partijen weer. Om de vergelijkbaarheid van de resultaten van 2009 en 2014 te verzekeren, wordt er in beide verkiezingsjaren gekeken naar de respondenten die voor de respectievelijke partij stemden voor het regionale niveau. Hoewel dit beleidsniveau wel eens als 'tweederangs' wordt omschreven (Reif & Schmitt, 1980), gelden deze verkiezingen als eersterangsverkiezingen in de Belgische context met een bijzonder sterk uitgebouwd federaal systeem (Deschouwer, 2012; Schakel & Jeffery, 2013).

TABEL 4. **Vergelijking verkiezingsuitslagen 2004-2009-2014.**

		2004	2009	2014
Sp.a (-spirit)	Stemmen	19,66	15,27 (-4,39)	13,99 (-1,28)
	Zetels	25	19 (-6)	18 (-1)
Groen	Stemmen	7,60	6,77 (-0,83)	8,70(+1,93)
	Zetels	6	7 (+1)	10 (+3)
Vlaams Blok/Vlaams Belang	Stemmen	24,15	15,28 (-8,87)	5,92 (-9,36)
	Zetels	32	21 (-11)	6 (-15)
VLD-Vivant/ Open VLD	Stemmen	19,79	14,99 (-4,80)	14,15 (-0,84)
	Zetels	25	21 (-4)	19 (-2)
N-VA	Stemmen	4,60*	13,06 (+8,46)	31,88 (+18,82)
	Zetels	6	16 (+10)	43 (+27)
CD&V	Stemmen	21,49*	22,86 (+1,37)	20,48 (-2,38)
	Zetels	28	31 (+3)	27 (-4)
Andere	Stemmen	1	9 (+8)	1 (-8)
PSC/CDH	Stemmen	17,62	16,14 (-1,48)	15,17 (-0,98)
	Zetels	14	13 (-1)	13 (0)
PRL/FDF/MR	Stemmen	24,29	23,41 (-0,89)	26,96 (+3,28)
	Zetels	20	19 (-1)	25 (+6)
Ecolo	Stemmen	8,52	18,54 (+10,02)	8,62 (-9,92)
	Zetels	3	14 (+11)	4 (-10)
PS	Stemmen	36,91	32,77 (-4,14)	30,90 (-1,87)
	Zetels	34	29 (-5)	30 (+1)
FN	Stemmen	8,12	2,86 (-5,26)	-
	Zetels	4	0 (-4)	-
Parti populaire	Stemmen	-	-	4,86
	Zetels	-	-	1
PTB-GO	Stemmen	-	-	5,76
	Zetels	-	-	2

*CD&V en N-VA trokken in 2004 in kartel naar de kiezer. De respectievelijke scores zijn gebaseerd op de partij-affiliatie van de verkozen parlementsleden.

In Tabel 5 is te zien dat het politieke vertrouwen in 2009 toenam voor de kiezers van alle partijen, ongeacht hoe de partij gepresteerd had. Als deze resultaten naast de verkiezingsresultaten uit Tabel 4 worden gelegd, wordt duidelijk dat ook voor de partijen die in één van de of zelfs in beide verkiezingen stemmen en/of zetels verloren, het politieke vertrouwen van de kiezers stijgt – een sterke steun voor de eerste hypothese. De enige uitzondering hierop is de groep kiezers die een ongeldige of blanco stem uitbrachten. Voor deze kiezers wordt er geen significante stijging in politiek vertrouwen geobserveerd.

TABEL 5. Verschil in politiek vertrouwen voor en na de verkiezingen van 2009 en 2014.

	2009			2014			
	Voor verkiezingen	Na verkiezingen	Vershil	Voor verkiezingen	Na verkiezingen	Vershil	
Vlaanderen	CD&V	5,39	6,37	+0,98***	5,52	6,94	+0,87***
	Groen	5,25	5,90	+0,64***	5,26	6,34	+1,14***
	N-VA	5,00	5,73	+0,73***	4,40	5,77	+1,38***
	Sp.a	5,29	5,98	+0,69***	4,77	6,11	+1,34***
	Vlaams Belang	4,14	4,94	+0,80***	3,07	4,23	+1,17°
	Open VLD	5,43	6,03	+0,60***	5,09	6,29	+1,20***
	LDD	4,35	5,58	+1,23***	–	–	–
Wallonië	PS	5,23	6,26	+1,02***	4,80	6,03	+1,24***
	MR	4,71	5,65	+0,93***	4,24	5,52	+1,28***
	CdH	5,21	5,94	+0,73***	5,16	5,93	+0,77***
	Ecolo	4,76	5,51	+0,75***	4,21	4,99	+0,78°
	Andere	4,89	5,43	+0,54*	3,35	4,85	+1,50***
	Niet gestemd	4,71	5,22	+0,51*	5,04	4,87	-0,17°
	Ongeldig/blanco	3,64	3,85	+0,21	2,18	3,02	+0,84°
	Weigert te antwoorden	4,29	4,96	+0,68**	3,61	4,59	+0,98
	Alle respondenten	4,99	5,80	+0,81***	4,57	5,72	+1,15***

Bron: BEP 2009-2014. Waarden geven het verschil in gemiddeld vertrouwen voor en na de respectievelijke verkiezingen weer.

Noot: T-test: *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$.

°: aantal observaties te klein om een zinvol gemiddelde te berekenen (Vlaams Belang: 6 observaties; Ecolo: 18 observaties; absentie: 15 observaties; ongeldig/blanco: 10 observaties).

De tweede kolom van Tabel 5 geeft dezelfde resultaten weer voor de verkiezingen van 2014. Deze liggen in de lijn van de resultaten voor 2009: het politieke vertrouwen van de kiezers die een stem uitbrachten op de verkiezingsdag stijgt significant en dit is zo voor de kiezers van alle partijen. Voor enkele groepen van kiezers kon de evolutie in vertrouwen echter niet betrouwbaar berekend worden door een te laag aantal respondenten in deze categorieën.

Deze resultaten bieden steun voor de stelling dat verkiezingen het politieke vertrouwen doen stijgen, ongeacht hoe de partij waarvoor men gestemd heeft presteert. Open VLD en sp.a, bijvoorbeeld, leden in beide verkiezingsjaren verlies – zowel in het percentage stemmen als wat betreft het aantal zetels – maar toch stijgt het politieke vertrouwen van de kiezers van deze partijen significant in beide verkiezingsjaren. Het lijkt er dus op dat louter de blootstelling aan de verkiezingen als democratisch proces het politieke vertrouwen van de kiezers positief beïnvloedt. De dynamiek van winnaars en verliezers, die we typisch

aantreffen in het Amerikaanse politieke systeem, lijkt in veel mindere mate te spelen in België. Verrassend genoeg vinden we ook een stijging in vertrouwen bij de kiezers die niet zijn gaan stemmen of weigeren te antwoorden. De resultaten in tabel 5 geven echter slechts een eerste beeld van de algemene evolutie in vertrouwen. We krijgen een beter beeld op wat er speelt door ook relevante controlevariabelen op te nemen.

De volgende stap in het onderzoek is het opnemen van de relevante variabelen in een lineaire regressieanalyse. We nemen een meting van het uitbrengen van een geldige stem op om de bevinding van een algemene stijging in vertrouwen door participatie verder te onderzoeken. Daarnaast testen we de factoren die invloed hebben op deze evolutie. De eerste hypothese stelt dat deze evolutie niet zou afhangen van de resultaten van de partij waarvoor men gestemd heeft. Deze hypothese vond steun in de bovenstaande analyses. Om ze verder te onderzoeken, wordt een meting van de prestatie van de partij opgenomen in het model. De tweede hypothese stelt dat kiezers met meer politieke zelfzekerheid reeds meer vertrouwen hebben voor de aanvang van de verkiezingen en dus minder aan vertrouwen kunnen winnen door deel te nemen aan het electorale proces. Een eerste test van deze verwachting wordt uitgevoerd door te kijken naar de correlatie tussen politieke zelfzekerheid en politiek vertrouwen. Deze bedraagt 0,067 ($p < 0,01$) vóór de verkiezingen en 0,023 (ns) na de verkiezingen van 2009. Dit biedt steun voor onze hypothese: hoewel het verband zwak is, wijst het significante verband vóór de verkiezingen erop dat kiezers met meer politieke zelfzekerheid inderdaad meer politiek vertrouwen hebben. De correlatie na de verkiezingen wijst erop dat dit significante verschil verdween en dat er nu geen relatie tussen zelfzekerheid en vertrouwen meer aanwezig is. Een meer betrouwbaar zicht op de resultaten rond deze hypothese wordt gegeven door evolutie in politieke zelfzekerheid op te nemen als afhankelijke variabele in een regressieanalyse.² De resultaten van deze analyse zijn samengevat in Tabel 6. Zoals eerder gesteld, worden volgende analyses gewogen voor zowel sociodemografische variabelen als specifiek voor panelattritie.

Tabel 6 duidt, vooreerst, op enkele consistente resultaten: hoe meer de kiezer de campagne volgt, des te groter de stijging in vertrouwen zal zijn. Verder wijst de negatieve coëfficiënt van het vertrouwen in de pre-electurale golf erop dat kiezers met een hoger niveau van vertrouwen voor de verkiezingen minder in vertrouwen zullen stijgen.

De indicatie van een geldige deelname aan de verkiezingen is significant positief, wat erop wijst dat zij die een geldige stem hebben uitgebracht, een grotere stijging kennen in politiek vertrouwen dan zij die niet zijn gaan stemmen of een blanco of ongeldige stem hebben uitgebracht. De indicatie van of de respondent nog zou gaan stemmen indien dit niet meer verplicht zou zijn, wijst in dezelfde richting: zij die nog zouden gaan stemmen, en dus 'vrijwillig' gaan stemmen, kennen een grotere stijging in politiek vertrouwen dan zij die niet meer zouden gaan

stemmen. De resultaten in Tabel 6 bieden verdere steun voor de eerste hypothese: de meting van winnen of verliezen (*i.e.*, het aantal zetels dat de partij waarop de respondent stemde heeft gewonnen/verloren) is niet significant, wat erop wijst dat stemmen voor een winnende of verliezende partij geen invloed heeft op de stijging in vertrouwen.

TABEL 6. Lineaire regressieanalyse toename in politiek vertrouwen.

	Model 1	Model 2
Vertrouwen golf 1	-0,545*** (0,032)	-0,548*** (0,032)
Winnaar/verliezer	-0,001 (0,005)	0,024 (0,020)
Geslacht (ref. = man)	0,070 (0,077)	0,070 (0,077)
Leeftijd	0,003 (0,002)	0,003 (0,002)
Opleidingsniveau (ref. = laag)		
Midden	0,108 (0,101)	0,101 (0,101)
Hoog	0,022 (0,099)	0,014 (0,099)
Regio (ref. = Wallonië)	-0,065 (0,078)	-0,062 (0,078)
Participatie	0,633** (0,214)	0,637** (0,214)
Vrijwillige opkomst	0,259** (0,091)	0,261** (0,091)
Politieke kennis	0,013 (0,029)	0,012 (0,029)
Politieke interesse	0,018 (0,023)	0,019 (0,023)
Campagne-aandacht	0,183** (0,060)	0,179** (0,031)
Politieke zelfzekerheid	-0,081** (0,030)	-0,078* (0,031)
Externe efficacy	0,008 (0,025)	0,009 (0,025)
Politieke zelfzekerheid* winnaar/verliezer		-0,005 (0,003)
Constante	2,656*** (0,325)	2,663*** (0,323)
N	1352	1352
R ²	0,2993	0,3005

Bron: BEP 2009-2014.

Noot: *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$.

De tweede hypothese stelde dat kiezers met minder politieke zelfzekerheid een grotere stijging in vertrouwen kennen dan kiezers met een hogere mate van politieke zelfzekerheid. Deze verwachting wordt getest in Model 1 van Tabel 6. De significant negatieve coëfficiënt van politieke zelfzekerheid in Model 1 geeft aan dat hoe meer zelfzekerheid de kiezer heeft, des te kleiner de stijging in vertrouwen zal zijn. Omgekeerd wijst dit er – in lijn met de tweede hypothese – op dat kiezers met minder zelfzekerheid een grotere stijging in vertrouwen zullen kennen. Er moet echter wel op gewezen worden dat, hoewel significant, de grootte van het effect beperkt is. Per verschuiving van één eenheid op de as van politieke zelfzekerheid is de gemiddelde toename in politiek vertrouwen 0,081 lager.

De derde hypothese stelt dat er geen verschil is in het effect van politieke zelfzekerheid op de evolutie van het politiek vertrouwen tussen kiezers die op een partij stemden die het goed deed bij de verkiezingen en kiezers die op een verliezende partij stemden. Dit werd verwacht omdat, in lijn met de 'procedural fairness theory', ook kiezers die op een verliezende partij hebben gestemd hebben deelgenomen aan het proces en er hun stem ('voice') in hebben gehad, wat ervoor zal zorgen dat zowel kiezers voor de 'winnaars' als voor de 'verliezers' een stijging in vertrouwen kennen. Dat het vertrouwen in politiek stijgt ongeacht de prestatie van de partij waarvoor men gestemd heeft, werd reeds aangegeven in Tabel 5. De niet-significante coëfficiënt voor winnen en verliezen in Tabel 6 biedt verdere steun voor de stelling dat winnen of verliezen geen invloed heeft op de stijging in vertrouwen. Om de verwachting dat winnen of verliezen ook geen impact heeft op het effect van zelfzekerheid te testen, wordt er een interactie tussen winnen/verliezen en politieke zelfzekerheid opgenomen in de analyse. Deze kan erop wijzen dat het effect van zelfzekerheid verschilt naargelang de prestatie van de partij waarop de kiezer gestemd heeft. Zoals te zien is in Model 2 van Tabel 6, is de interactieterm echter niet significant. Dit wijst er – in lijn met de derde hypothese – op dat de invloed van zelfzekerheid niet verschilt tussen 'winnaars' en 'verliezers'. Ook voor wie op een verliezende partij heeft gestemd zullen de kiezers met de minste politieke zelfzekerheid het meest stijgen in vertrouwen in het politieke systeem.

5. Besluit

Deze studie onderzocht de invloed van deelname aan verkiezingen op het politieke vertrouwen van kiezers in België. Eerder internationaal onderzoek richtte zich vooral op de invloed van vertrouwen op participatie. Onze verwachting was dat deelname aan een proces dat als eerlijk en open wordt gezien, het vertrouwen in het politieke systeem zou doen toenemen. De 'procedural fairness theory' stelt dat het niet de uitkomst maar de procedure is die de attitudes van burgers ten op-

zichte van het systeem bepaalt. Eerder onderzoek naar de attitudinale effecten van verkiezingen maakt steeds het onderscheid tussen kiezers die voor de uiteindelijke winnaars van de verkiezingen hebben gestemd en kiezers die voor de verliezende partijen stemden, zonder oog te hebben voor de mogelijke algemene positieve invloed van deelname aan een democratisch proces. Dat onderzoek wijst telkens uit dat er wel degelijk een verschil is tussen winnaars en verliezers op het vlak van tevredenheid met de democratie. Bovendien richten die studies zich vooral op tweepartijensystemen, waarbij winnen en verliezen een 'zero-sum game' vormt. Een bijzonder kenmerk van de Belgische consensusdemocratie is echter dat er geen echte 'verliezers' van verkiezingen zijn. Daarom stelde onze eerste hypothese een positieve invloed van deelname aan de verkiezingen voorop, onafhankelijk van het resultaat van de partij waarop men gestemd heeft.

Eerder onderzoek wijst eveneens op het belang van een gevoel van politieke zelfzekerheid in onderzoek naar attitudinale effecten van verkiezingen. Een kiezer moet een gevoel van vertrouwen in haar/zijn eigen kunnen en in de responsiviteit van het systeem hebben alvorens verkiezingen als een effectief instrument van democratie worden gezien. De tweede hypothese stelde dat kiezers met een lagere politieke zelfzekerheid in grotere mate beïnvloed zouden worden door hun deelname aan het verkiezingsproces dan kiezers die reeds voor de verkiezingen een grotere mate van politieke zelfzekerheid hebben. Daarnaast stelde de derde hypothese, in lijn met de 'procedural fairness theory', dat dit het geval zou zijn voor zowel de kiezers die op een winnende partij als kiezers die op een verliezende partij hebben gestemd.

De resultaten bieden steun voor de drie hypothesen. Zowel in de verkiezingscyclus van 2009 als in die van 2014 wordt er een significante stijging in vertrouwen gevonden. In lijn met de eerste hypothese is dit zo voor de electoraten van alle partijen – onafhankelijk van hoe deze partijen gepresteerd hebben. Ook de regressieanalyse toont aan dat er geen significante invloed is van het aantal zetels dat de partij waarvoor de kiezer stemde won of verloor. Verkiezingen lijken als een eerlijke procedure beschouwd te worden. Onze resultaten steunen het besluit van Craig en collega's (2005, p. 589): "Elections, even controversial ones (...), are often characterized as legitimating institutions, especially for citizens who supported the losing candidate and whose willingness to accept the final verdict is supposedly enhanced by the sense that their views have been given a fair and proper hearing during the course of the campaign". Toch moet de nodige nuance gemaakt worden bij de bevonden resultaten; uit de resultaten blijkt dat het verhoogde politieke vertrouwen na de ene verkiezing alweer gedaald – of zelfs verlaagd – is bij het begin van de volgende verkiezingscampagne. Eerder dan een structureel langdurig effect lijken verkiezingen voor een korte 'piek' in vertrouwen te zorgen, zoals Stimson (1976) reeds vaststelde voor steun voor Amerikaanse presidenten. Toch is dit op zich belangrijk: op lange termijn gaat men ervan uit dat niveaus van politiek ver-

trouwen overwegend stabiel zijn. Deze paneldata laten echter zien dat deze stabiliteit wordt bereikt door een cyclische beweging: een duidelijke groei onmiddellijk na de verkiezingen, gevolgd door een langzame erosie gedurende de beleidscyclus.

De resultaten bieden steun voor de hypothese dat vooral de kiezers met minder politieke zelfzekerheid een stijging in politiek vertrouwen kennen: de analyse wijst uit dat hoe meer zelfzekerheid een kiezer heeft voor de verkiezingen, des te kleiner de stijging in vertrouwen zal zijn. Omgekeerd lijkt dit de hypothese te steunen dat vooral de kiezers met minder zelfzekerheid sterk stijgen in politiek vertrouwen – al moet wel gesteld worden dat de verschillen eerder beperkt zijn. Daarenboven werd er steun gevonden voor de hypothese dat dit los staat van de resultaten van de voorkeurspartij.

Uiteraard dienen we ook rekening te houden met een aantal mogelijke beperkingen van dit onderzoek. Ten eerste gaat het hier om een panelonderzoek, waarbij we afhankelijk zijn van de goede wil van de respondenten die keer op keer de vragen hebben willen beantwoorden. De selectieve attritie, die inherent is aan panelonderzoek, kan eventueel gevolgen hebben voor de attitudinale effecten die we hier gevonden hebben. Terwijl we verwachten dat vooral hoogopgeleide en sterk geïnteresseerde respondenten zullen blijven deelnemen aan dergelijke longitudinale studies, en dat deze stabiel zouden zijn in hun attitudes, zou het ook kunnen dat vooral volgzame respondenten blijven deelnemen en dat deze eerder geneigd zijn sociaal wenselijke antwoorden te geven. Ten tweede dient opgemerkt te worden dat de effecten die we hier vinden geregistreerd werden nog voordat de regeringscoalitie werd gevormd. Zoals geweten duren regeringsvormingen nogal lang in België, en we weten dus niet wat de langeretermijneffecten hiervan zullen zijn. Zo is het uiteraard mogelijk dat het winnaar-verliezereffect het sterkst optreedt net nadat bekend werd welke partijen zullen deelnemen aan de regerende coalitie. Toch blijft de relevantie van de bevonden resultaten dat het deelnemen aan een open en democratisch proces leidt tot een althans kortstondige verhoging in politiek vertrouwen en dat deze procedure nog zeker een grote democratische waarde heeft. Ten derde dienen we ons ervan bewust te zijn dat België een land is met opkomstplicht. De groep niet-respondenten in dit onderzoek is dus, noodgedwongen, bijzonder klein. Het verdient aanbeveling dit soort onderzoek te repliceren in landen waar geen opkomstplicht geldt. Verder zouden studies met een experimenteel design meer inzicht kunnen bieden in de factoren die de evolutie in vertrouwen beïnvloeden, en toelaten sterkere causale claims te maken.

Verkiezingen verhogen dus – in elk geval kortstondig – het vertrouwen in het politieke systeem, onafhankelijk van de verkiezingsresultaten. Dat geldt vooral voor kiezers die aan het begin van de verkiezingscyclus weinig politieke zelfzekerheid hadden. Ondanks de roep naar democratische vernieuwing en alternatieve vormen van burgerparticipatie, lijkt het erop dat de meest traditionele vorm van

politieke participatie – verkiezingen – nog steeds een vitale rol speelt als democratische band tussen de burgers en het politieke systeem. Ondanks alle kritiek op verkiezingen als democratische procedure is dit een belangrijke vaststelling: verkiezingen zijn blijkbaar niet louter een ritueel, maar ook telkens opnieuw een verjongingskuur voor de democratie zelf.

Noten

1. We voerden dezelfde analyses als die gerapporteerd in Tabel 6 uit met het percentage stemmen dat de partij waarvoor de respondent stemde won of verloor als meting van winnen/verliezen. De resultaten met deze alternatieve meting liggen in lijn met deze die worden gerapporteerd in Tabel 6.
2. We voerden tests uit om problemen van multicollineariteit op te sporen. Er deden zich geen schendingen voor, met een maximale VIF-waarde van 2,01.

Bibliografie

- Anderson, C. J., Blais, A., Bowler, S., Donovan, T. & Listhaug, O. (2005). *Losers' Consent: Elections and Democratic Legitimacy*. Oxford: Oxford University Press.
- Anderson, C. J. & LoTempio, A. J. (2002). Winning, Losing and Political Trust in America. *British Journal of Political Science*, 32(2), 335-351.
- Anderson, C. J. & Tverdova, Y. V. (2001). Winners, Losers, and Attitudes about Government in Contemporary Democracies. *International Political Science Review*, 22(4), 321-338.
- Austin, P. C. (2011). An Introduction to Propensity Score Methods for Reducing the Effects on Confounding in Observational Studies. *Multivariate Behavioral Research*, 46(3), 399-424.
- Bartels, L. M. (1999). Panel Effects in the American National Election Studies. *Political Analysis*, 8(1), 1-20.
- Bem, D. J. (1967). Self-Perception: An Alternative Interpretation of Cognitive Dissonance Phenomena. *Psychological Review*, 17(3), 183-200.
- Bem, D. J. (1972). Self-Perception Theory. In L. Berkowitch (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 1-62). New York: Academic Press.
- Birch, S. (2008). Electoral Institutions and Popular Confidence in Electoral Processes: A Cross-National Analysis. *Electoral Studies*, 27(2), 305-320.

- Bøggild, T. & Petersen, M. B. (2015). The Evolved Functions of Procedural Fairness: An Adaptation for Politics. In T. K. Shackelford & R. D. Hansen (Eds.), *The Evolution of Mortality* (pp. 247-276). New York: Springer.
- Clarke, H. D. & Acock, A. C. (1989). National Elections and Political Attitudes: The Case of Political Efficacy. *British Journal of Political Science*, 19(4), 551-562.
- Craig, S. C., Martinez, M. D., Gainous, J. & Kane, J. G. (2005). Voter Responses to the 2000 Presidential Election. *Political Research Quarterly*, 59(1), 579-592.
- Curini, L., Jou, W. & Memoli, V. (2012). Satisfaction with Democracy and the Winner/Loser Debate: The Role of Policy Preferences and Past Experience. *British Journal of Political Science*, 42(2), 241-261.
- Dabros, M. S., Parker, S. L. & Petersen, M. W. (2015). Assessing the Stability of Trust in Government Across Election Periods. *Social Science Quarterly*, 96(4), 996-1011.
- Dassonneville, R. (2010). Negatieve verkiezingscampagnes en de gevolgen op kiesintenties. De Vlaamse regionale verkiezingen van juni 2009. *Res Publica*, 52(3), 353-372.
- Dassonneville, R., Falk Pedersen, E., Grieb, A. & Hooghe, M. (2014). *Belgian Election Panel 2009-2014. Technical Report*. Leuven: University of Leuven.
- Deschouwer, K. (2012). *The Politics of Belgium: Governing a Divided Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dunn, K. (2012). Voice and Trust in Parliamentary Representation. *Electoral Studies*, 31(2), 393-405.
- Esaiasson, P. (2011). Electoral Losers Revisited – How Citizens React to Defeat at the Ballot Box. *Electoral Studies*, 30(1), 102-113.
- Finkel, S. E. (1985). Reciprocal Effects of Participation and Political Efficacy: A Panel Analysis. *American Journal of Political Science*, 29(4), 891-913.
- Finkel, S. E. (1987). The Effects of Participation on Political Efficacy and Political Support: Evidence from a West German Panel. *Journal of Politics*, 49(2), 441-464.
- Gamson, W. A. (1968). *Power and Discontent*. Homewood: Dorsey Press.
- Hooghe, M. & Marien, S. (2013). A Comparative Analysis of the Relation Between Political Trust and Forms of Political Participation in Europe. *European Societies*, 15(1), 131-152.
- Hooghe, M. & Pelleriaux, K. (1998). Compulsory Voting in Belgium: An Application of the Lijphart Thesis. *Electoral Studies*, 17(4), 419-424.
- Hooghe, M. & Quintelier, E. (2013). Do All Associations Lead to Lower Levels of Ethnocentrism? A Two-Year Longitudinal Test of the Selection and Adaptation Model. *Political Behavior*, 35(2), 289-309.
- Hooghe, M., Vissers, S., Stolle, D. & Mahéo, V-A. (2010). The Potential of Internet Mobilization: An Experimental Study on the Effect of Internet and Face-to-Face Mobilization Efforts. *Political Communication*, 27(4), 406-431.
- Manin, B. (1995). *Principes du Gouvernement Représentatif*. Paris: Calmann-Lévy.
- Moeller, J., de Vreese, C., Esser, F. & Kunz, R. (2014). Pathway to Political Participation: The Influence of Online and Offline News Media on Internal Efficacy and Turnout of First-Time Voters. *American Behavioral Scientist*, 58(5), 689-700.

- Mutz, D. (2015). *In-Your-Face Politics: The Consequences of Uncivil Media*. Princeton: Princeton University Press.
- Olson, K. & Witt, L. (2011). Are we Keeping the People who Used to Stay? Changes in Correlates of Panel Survey Attrition over Time. *Social Science Research*, 40(4), 1037-1050.
- Opp, K.-D. & Kittel, B. (2010). The Dynamics of Political Protest: Feedback Effects and Interdependence in the Explanation of Protest Participation. *European Sociological Review*, 26(1), 97-109.
- Ramirez, M. D. (2008). Procedural Perceptions and Support for the U.S. Supreme Court. *Political Psychology*, 29(5), 675-698.
- Reif, K. & Schmitt, H. (1980). Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 8(1), 3-44.
- Schakel, A. H. & Jeffery, C. (2013). Are Regional Elections Really “Second-Order” Elections? *Regional Studies*, 47(3), 323-341.
- Schoen, H. & Steinbrecher, M. (2013). Beyond Total Effects: Exploring the Interplay of Personality and Attitudes in Affecting Turnout in the 2009 German Federal Election. *Political Psychology*, 34(4), 533-552.
- Singh, S., Karakoç, E. & Blais, A. (2012). Differentiating Winners: How Elections Affect Satisfaction with Democracy. *Electoral Studies*, 31(1), 201-211.
- Stiers, D. (2016). Het Effect van Politieke Sofisticatie op de (Intentie tot) Opkomst bij Eerste- en Tweederangsverkiezingen in België en Nederland. *Res Publica*, 58(1), 5-36.
- Stimson, J. A. (1976). Public Support for American Presidents: A Cyclical Model. *Public Opinion Quarterly*, 40(1), 1-21.
- Thibaut, J. W. & Walker, L. (1975). *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Tyler, T. R., Rasinski, K. A. & Spodick, N. (1985). Influence of Voice on Satisfaction With Leaders. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(1), 72-81.
- Wilking, J. R. (2011). The Portability of Electoral Procedural Fairness: Evidence from Experimental Studies in China and the United States. *Political Behavior*, 33(1), 139-159.

Appendix

Vertrouwen golf 1: Het vertrouwen dat respondenten aangaven te hebben in de eerste golf van het onderzoek; somschaal van het antwoord op de vraag “in welke mate heeft u vertrouwen in de volgende instellingen?": politieke partijen, regionaal parlement, federale regering, federaal parlement en politici. Het vertrouwen in elke instelling werd bevraagd op een schaal van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 10 (volledig vertrouwen). Deze items laden op één schaal (Eigenvalue: 3,401; Cronbachs α : 0,88) en worden samengenomen tot één schaal van 0 tot 10.

Winnaar/verliezer: aantal zetels dat de partij waarvoor de respondent stemde won/verloor bij de regionale verkiezingen in 2009 in vergelijking met de regionale verkiezingen van 2004.

Geslacht: geslacht van de respondent; 0 = man, 1 = vrouw.

Leeftijd: leeftijd van de respondent, berekend als het verschil tussen 2014 (jaar van de bevraging) en het geboortjaar.

Opleidingsniveau: opleidingsniveau van de respondent, ingedeeld in drie groepen; (1 – referentiecategorie): ‘laagopgeleiden’: geen opleiding, lager onderwijs, algemeen/technisch/beroeps secundair onderwijs niet volledig afgewerkt; (2) ‘midden opgeleiden’: algemeen/technisch/beroeps secundair onderwijs volledig afgewerkt; (3) ‘hoogopgeleiden’: hoger niet-universitair onderwijs, universitair onderwijs.

Regio: regio waarin de respondent woont; Wallonië (0) of Vlaanderen (1).

Participatie: indicatie van of de respondent al dan niet een geldige stem heeft uitgebracht. Respondenten die niet gingen stemmen of een blanco of ongeldige stem uitbrachten krijgen code 0, respondenten die een stem uitbrachten op een partij krijgen code 1.

Vrijwillige opkomst: motivatie tot opkomst, gepeild door de vraag: “als stemmen voor het parlement niet meer verplicht was in België, zou u dan nog gaan stemmen?” Antwoordcategorieën (1) nooit, (2) soms, (3) meestal, (4) altijd. Deze variabele werd gecodeerd naar de dichotomie met code 0 voor de antwoordcategorieën ‘nooit’ en ‘soms’ en code 1 voor antwoordcategorieën ‘meestal’ en ‘altijd’.

Politieke kennis: score op vijf kennisvragen – schaal van 0 (geen juist antwoord) tot 5 (alle vragen juist beantwoord).

Politieke interesse: antwoord op de vraag “in welke mate heeft u belangstelling in de politiek in het algemeen? De respondenten konden hun interesse aangeven op een schaal gaande van 0 (‘helemaal geen belangstelling’) tot 10 (‘heel veel belangstelling’).

Campagne-aandacht: antwoord op de vraag “in welke mate heeft u de verkiezingscampagne gevolgd?” (vraag opgenomen in de post-electorale bevraging). Antwoordcategorieën (0) helemaal niet, (1) niet zo intensief, (3) intensief, (4) zeer intensief.

Politieke zelfzekerheid: somschaal van de antwoorden op de vragen “ik beschouw mezelf in staat om aan politiek deel te nemen”, “ik denk dat ik even goed werk zou leveren als de meeste politici die we verkiezen”, “ik denk dat ik beter geïnformeerd ben over politiek en de regering dan de meeste mensen”, en “ik denk dat ik een vrij goed begrip heb van de belangrijkste thema’s waarmee onze maatschappij geconfronteerd wordt”. Deze items laden op één schaal (Eigenvalue = 2,036, Cronbachs α = 0,67) en worden dan ook samengenomen tot één schaal van 0 tot 10.

Externe efficacy: somschaal van de antwoorden op de vragen “een gewone burger heeft wel degelijk invloed op het politieke gebeuren en op wat de overheid doet”, “gaan stemmen heeft geen zin, partijen doen toch wat ze willen” (omgekeerd), “bij verkiezingen belooft de ene partij al meer dan de andere, maar uiteindelijk komt daar weinig van terecht” (omgekeerd). Deze items laden op één schaal (Eigenvalue: 1,662; Cronbachs α : 0,59) en worden dan ook samengenomen tot één schaal van 0 tot 10.

Van Volksunie (VU) naar Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA)

Een analyse van de ideologische opvattingen van hun partijleden¹

Bram Wauters en Nicolas Bouteca

ABSTRACT: From Volksunie (VU) to New-Flemish Alliance (N-VA).
An Analysis of Ideological Attitudes of Their Party Members

The electoral rise of the Belgian regionalist party New-Flemish Alliance (N-VA) from scratch to the country's largest party is remarkable. We explore here to what extent the party has shifted in ideological terms compared to its less successful predecessor VU. We make use of party member survey data (a dynamic indicator of a party's position). We distinguish three factors that impact on parties' positions: institutional reforms, the influx of new members and changes in the internal power distribution. The results show a clear change: on each of the five policy dimensions (centre-periphery, socio-economic, moral-ethical, post-materialist and migration issues), significant differences could be found.

KEYWORDS: regionalist parties, party ideology, elections, party members, Belgium

---

1. Inleiding

De regionalistische partij N-VA (Nieuw-Vlaamse Alliantie) boekte bij de recente parlementsverkiezingen van 2010 en 2014 een ongeziene overwinning en werd zo de grootste partij van België. Deze steile opgang is opvallend. Vanaf de jaren 1980 ging het stemmenaantal van de VU (Volksunie), die wordt gezien als voorloper van de N-VA, gestaag achteruit tot ze in 2001 uiteindelijk uit elkaar viel als gevolg van interne tegenstellingen (Van Haute & Pilet, 2006; Wauters, 2005). Uit de restanten van de VU verrees de N-VA, een partij die aanvankelijk maar een beperkt electoraal succes kende en in haar voortbestaan bedreigd was. Geleidelijk kreeg de partij wel meer wind in de zeilen en bij de Vlaamse regionale verkiezingen van 2009 kon

N-VA 13 procent van de kiezers overtuigen. Een jaar later, bij de verkiezingen voor het federale parlement, werd ze zelfs de grootste partij van België met 28 procent van de Vlaamse stemmen (Abts, Poznyak & Swyngedouw, 2012). Ook bij de stembusgang van 2014 werd ze de grootste partij van het land en steeg ze tot 32 procent van de stemmen.

Volgens Beyens en collega's (2015) ligt de verklaring voor dit succes onder meer in het feit dat de N-VA een 'successor party' is die niet van nul af aan moest beginnen, maar kon verderbouwen op de restanten van haar voorganger, de VU. Het electoraat, de partij-activisten, de organisatie en de ideologie waren reeds voorhanden en maakten een succesvolle doorstart mogelijk.

Wij focussen hier op de ideologische dimensie in de omvorming van VU tot N-VA. Volgens Beyens en collega's (2015) is het bewijs voor programmatische continuïteit immers niet eenduidig. Op het sociaaleconomische terrein en met betrekking tot democratische vernieuwing vaart N-VA volgens hun analyse van de verkiezingsprogramma's een andere koers dan haar voorganger. Op het kernthema van Vlaams-nationalisten, de staatshervorming, treedt N-VA wel in de voetsporen van haar voorganger. Zeker dat laatste element is opvallend, omdat er zowel endogene als exogene factoren zijn die voor verandering zouden kunnen zorgen in de mate waarin men thema's benadrukt en de positie die men erover inneemt.

We gaan hier op zoek naar de mate waarin er ideologische continuïteit is tussen de VU en N-VA, maar we onderscheiden ons op twee vlakken van de analyse van Beyens en collega's (2015). Ten eerste focust het voorliggende artikel enkel op de ideologische dimensie, waardoor we systematischer en diepgaander te werk kunnen gaan en ons niet hoeven te beperken tot een kwalitatieve inschatting van de inhoudelijke evoluties op basis van een lezing van de partijprogramma's. We zullen proberen om de verschuivingen op een precieze (kwantitatieve) manier in beeld te brengen en een expliciet onderscheid te maken tussen positionele verschuivingen en verschuivingen in de mate waarin men aandacht heeft voor een thema. Verschillende auteurs stellen immers dat beide factoren, zowel positie als aandacht, van belang zijn om ideologische bewegingen te vatten (Bouteca, 2015; Harmel *et al.*, 1995; Janda *et al.*, 1995; Laver & Garry, 2000; Libbrecht, Maddens & Swenden, 2011; Meguid 2005; Rabinowitz & Macdonald, 1989). Zo zou het kunnen zijn dat een regionalistische partij haar positie ten aanzien van zelfbestuur niet verandert, maar er wel minder aandacht voor heeft.

Een tweede verschil met Beyens en collega's (2015) is dat we geen gebruik maken van partijprogramma's, zoals vaak wordt gedaan bij onderzoek naar partij-ideologieën (bv. Budge & Bara, 2001), maar van de opvattingen van partijleden. Op die manier krijgen we een betere inkijk in de buik van de partij. Partijprogramma's zijn doorgaans immers niet het product van de partij als geheel. Ze worden geschreven door een beperkte partij-elite (Marks *et al.*, 2007). De mening van de partijbasis is belangrijk, omdat partijleden het gezicht van de partij op het terrein vormen, waardoor

ze met veel kiezers in contact komen en zo naar een breed publiek uitdragen waar de partij voor staat (Scarow, 2000). In het nadeel van partijprogramma's pleit dat ze een canvasfunctie hebben (Van Mierlo, 1989, pp. 63-64), waardoor minder populaire voorstellen niet worden opgenomen. Verkiezingsprogramma's worden onder meer opgesteld met de bedoeling om kiezers te lokken. Ze zijn een uitstalraam van de partij en daarom worden volgens sommige onderzoekers enkel die waren uitgesteld die vanuit het oogpunt van verkiezingen interessant zijn en die geen electorale handicap zouden kunnen betekenen (Marks *et al.*, 2007, p. 26). Verschillende academici liepen in het verleden niet hoog op met deze documenten. Ze werden onder meer als 'empty and meaningless' (Rose, 1984, p. 65), 'a farce' (Ostrogorski, 1964, pp. 138-139) en 'fatuities' (Schattschneider, 1942, p. 567) bestempeld. Ten slotte hebben partijprogramma's hun beperkingen qua vergelijkbaarheid. De ledenbevragingen waarop dit onderzoek gebaseerd is, laten toe om een partij op twee momenten in de tijd op exact dezelfde kwesties te vergelijken. Bij onderzoek dat gebruik maakt van partijprogramma's is het mogelijk dat de inschatting van bijvoorbeeld de positie op de sociaaleconomische breuklijn in jaar X gebaseerd is op uitspraken over pensioenen en in jaar Y op uitspraken over de personenbelasting.

De doelstelling van deze bijdrage is eerder beschrijvend. Op basis van ledenbevragingen willen we nagaan of er ideologische verschillen zijn tussen de VU in 2001 en de N-VA in 2012 en, zo ja, op welke dimensies. We zullen ons dus niet beperken tot het vraagstuk van regionale autonomie, zoals doorgaans het geval is bij onderzoek naar de ideologie van regionalistische partijen (Massetti & Schakel, 2013), maar we willen een volledig ideologisch profiel schetsen dat verschillende dimensies van partijcompetitie omvat. Daarmee willen we een bijdrage leveren aan het ontrafelen van het ideologische DNA van N-VA.

De structuur van het artikel ziet er als volgt uit. Eerst gaan we in op een aantal endogene en exogene factoren die tot ideologische verschuivingen konden leiden in de periode tussen het einde van de VU in 2001 en de N-VA in 2012. Dit maakt dat we verwachten dat er inderdaad ideologische veranderingen hebben plaatsgevonden. Daarna zetten we de methode uiteen en presenteren we de resultaten. Deze resultaten zullen uitgebreid verklaard worden in de conclusie. Dit alles moet ons toelaten om uit te maken of de N-VA op ideologisch vlak werkelijk op dezelfde lijn zit als de VU, dan wel op welke vlakken er verschillen zijn.

2. Factoren van verandering

N-VA is niet alleen de juridische opvolger van de VU, maar ook vanuit organisatorisch en ideologisch oogpunt is er sprake van een sterke continuïteit (Beyens *et al.*, 2015). Toch zijn er redenen om aan te nemen dat de partij vandaag verschilt van haar voorloper. Zeker op inhoudelijk vlak valt te verwachten dat N-VA, bekeken

vanuit het perspectief van de leden, het voorbije decennium (2001-2012) een gedaanteverwisseling onderging in vergelijking met de VU-periode. In onderstaande paragraaf baseren we ons daarvoor op de bestaande literatuur over ideologische veranderingen bij partijen in het algemeen en bij regionalistische partijen in het bijzonder. We vertrekken daarbij van de assumptie dat partijveranderingen (ook programmatische verschuivingen) het resultaat zijn van een combinatie van exogene (partij-externe) en endogene (partij-interne) factoren (Appleton & Ward, 1997; Bardi, Bartolini & Trechsel, 2013; Harmel & Janda, 1994; Verstraete, 2003). De belangrijkste exogene factor is een gewijzigde context. Voor de endogene factoren gaat het over partijgroei en interne machtsverschuivingen. Deze factoren kunnen ervoor zorgen dat er binnen partijen door leden andere thema's op het voorplan gebracht worden en dat er andere posities worden ingenomen op bestaande thema's. De theoretische verwachtingen die voortkomen uit deze literatuur zijn soms tegengesteld, maar op zich is dat geen probleem, aangezien we vooral willen aangeven of er redenen zijn om aan te nemen dat N-VA op ideologisch vlak verschilt van haar voorloper de VU.

Interne ideologische verandering kan in eerste instantie veroorzaakt worden door een **veranderende context**. Een nieuwe maatschappelijke context leidt tot nieuwe posities en tot andere problemen die op het voorplan treden. Politieke partijen trachten met hun programma immers in te spelen op de veranderende samenleving met nieuwe behoeften en problemen (Adams *et al.*, 2004; Budge, 1994; Mair, 1997, p. 49). Eenzelfde houding is te verwachten bij partijleden, die op basis van de veranderende omgeving nieuwe thema's zullen benadrukken en andere posities zullen verdedigen.

Met betrekking tot een regionalistische partij als N-VA is zeker de evoluerende institutionele omgeving belangrijk, met name het toekennen van meer autonomie aan de deelstaten. Zo toonden Massetti en Schakel (2013) aan dat de toenemende decentralisatie van bevoegdheden regionalistische partijen ertoe brengt om radicalere posities in te nemen op dit vlak. Als hun regionalistisch programma zo goed als verwezenlijkt is, zouden regionalistische partijen hun relevantie kunnen verliezen voor kiezers. De enige manier om dat probleem op te lossen is door hun programma aan te passen en nog meer autonomie te eisen en eventueel onafhankelijkheid in het vooruitzicht te stellen (De Winter, Gomez-Reino & Lynch, 2006; Elias & Tronconi, 2011). Dit komt overeen met de zogenaamde 'paradox van het federalisme' (Brancati, 2006; Erk & Anderson, 2009). Door de staat te hervormen probeert de regering spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen te pacificeren, maar daardoor groeien gemeenschappen nog verder uiteen en gaan ze op termijn nog meer autonomie vragen. Toenemende regionale autonomie leidt volgens deze auteurs tot het aanscherpen van het autonomiestreven.

Tijdens de periode van dit onderzoek nam de regionale autonomie aanzienlijk toe. De staatsvorming van 2001 en zeker die van 2010 hebben volgens som-

migen een copernicaanse revolutie veroorzaakt, waarbij de deelstaten, althans in budgettaire termen, voor het eerst belangrijker werden dan de federale overheid (Decoster & Sas, 2013, p. 6). De deelstaten verwierven in elk geval veel meer bevoegdheden in het decennium dat dit onderzoek overspant. Op basis van de literatuur kan men dus verwachten dat de N-VA-leden een radicalere positie zijn gaan innemen op communautair vlak.

Ideologische verandering kan, ten tweede, ook het gevolg zijn van de **groei van een partij met** nieuwe leden. Verschillende auteurs wijzen op het feit dat grote partijorganisaties minder in staat zijn om een ideologisch scherp profiel te bewaken dan kleine partijen (Panebianco, 1988, pp. 186-187). Grote partijen zijn minder strak te organiseren, waardoor ruimte ontstaat voor interne verschillen. Den Ridder (2014, p. 108) toonde dat empirisch aan voor de Nederlandse partijen: partijen met minder leden blijken eensgezinder dan grote partijen. Het valt dan ook te verwachten dat partij-ideologieën door een forse ledengroei veranderen en wellicht aan scherpte inboeten.

Niet alleen de controle op het ideologische profiel neemt af in groeiende partijen. De diversiteit aan meningen neemt ook toe als meer mensen lid worden van een partij. Regionalistische of nationalistische partijen zijn volgens de literatuur in hun oorsprong kleine nichepartijen die een extreme of niche-ideologie vertegenwoordigen (Adams *et al.*, 2006, p. 513). De inhoudelijke focus van een nationalistische nichepartij ligt daarbij oorspronkelijk vooral op het thema regionale autonomie, terwijl sociaaleconomische thema's veel minder sterk worden benadrukt (Masseti & Schakel, 2014; Wagner, 2011). Die nichestatus hoeft evenwel niet eeuwigdurend te zijn. Nichepartijen kunnen groeien en evolueren tot 'mainstream'- of 'catch-all'-partijen (Kirchheimer, 1966; Meyer & Miller, 2015, p. 260). Dat is ook zo voor regionalistische partijen (Dandoy & Sandri, 2007). Wanneer het ledenaantal fors groeit, valt te verwachten dat in de partij de inhoudelijke verscheidenheid zal toenemen. Als gevolg daarvan is het niet ondenkbaar dat de scherpe kantjes van de ideologie worden afgevlind en meer thema's worden benadrukt. Naast de originele focus op regionale autonomie ontstaat bijvoorbeeld meer ruimte voor sociaaleconomische thema's. Ook inzake standpunten over die thema's kunnen partijen verschuiven. Een onderzoek van Massetti en Schakel (2014) is in dat opzicht bijzonder relevant. Ze vinden dat regionalistische partijen met linkse opvattingen er meer radicale opvattingen op na houden inzake regionale autonomie, en omgekeerd zijn rechtse partijen meer gematigd in hun regionalistische eisen. Ze brengen evenwel een belangrijke nuance aan: dit verband is zeer sterk afhankelijk van de context, en meer bepaald van de economische status van de regio waarover het gaat. Regionalistische partijen in relatief arme regio's zullen zich linkser opstellen, terwijl regionalistische partijen in meer welvarende regio's, zoals Vlaanderen, eerder rechtse standpunten zullen innemen op sociaaleconomische thema's.

Op basis van ledenaantallen is N-VA van 2012 een totaal andere partij dan de VU van 2001. Op de vooravond van het uiteenvallen had de VU 11.500 leden, terwijl N-VA er in 2012 36.500 telde. Dit aantal bleef nadien trouwens enkel maar stijgen (Hooghe & Boonen, 2014). De partij groeide uit van een kleine speler binnen het Vlaamse partijlandschap die vocht voor zijn overleven tot de grootste partij van het land die deel uitmaakt van zowel de federale als de Vlaamse regering. Deze nieuwe status kan aan de basis liggen van meer 'mainstream'-posities en een breder palet van thema's die naar voren worden geschoven door de leden. Gelet op de karakterisering van Vlaanderen als welvarende regio, kan verwacht worden dat de ideologische aanpassing vooral een verschuiving naar rechts betekent.

Partijverandering kan ten slotte het gevolg zijn van **interne machtsverschuivingen**. In dit opzicht wordt vaak gesproken over facties of partijvleugels. Volgens Boucek (2009) kunnen facties drie functies hebben: ze kunnen gericht zijn op samenwerking (coöperatieve functie), functioneren als drukkingsgroep binnen de partij om bijvoorbeeld de inhoudelijke koers bij te sturen (competitieve functie) of aanleiding zijn tot het uiteenvallen van een partij (degeneratieve functie). Als een nieuwe factie de bovenhand krijgt binnen een partij, kan dit aanleiding geven tot een nieuwe partijkoers. Ook binnen de VU bestonden zeer duidelijke facties die bij het uiteenvallen elk hun eigen weg gingen. De meer radicaal-flamingantische factie van de VU (Vlaams Nationaal) kreeg het recht om de partij verder te zetten onder de naam N-VA, terwijl de meer gematigde sociaal-liberale elementen naar Spirit trokken, dat ondertussen niet meer bestaat (Deschouwer, 2009; Wauters, 2005). Het valt dan ook te verwachten dat de posities van N-VA in 2012 meer in lijn zullen liggen van de meer radicale partijvleugel uit 2001. Met andere woorden: ook de interne machtsverschuivingen doen vermoeden dat er wel degelijk inhoudelijke verschillen zijn tussen de VU en de N-VA.

3. Methodologie

We argumenteren eerst waarom werken met partijledendata een goede benadering is om de ideologische positie van een partij te bepalen. Daarna gaan we dieper in op de concrete uitvoering van de partijledenbevragingen.

3.1. *Partijledenbevragingen als instrument om partijposities te bepalen*

De ideologische oriëntatie van een politieke partij wordt meestal gemeten door een analyse van haar verkiezingsprogramma. Het *Comparative Manifesto Project* (CMP) is het bekendste project dat gebruik maakt van deze methodologie (bv. Budge &

Bara, 2001). Deze dataset bevat gegevens over verkiezingsprogramma's van partijen sinds 1945 in meer dan vijftig landen. De grote hoeveelheid informatie en het feit dat deze redelijk makkelijk toegankelijk is, maakt dat het een erg populair instrument is onder politieke wetenschappers.

Daarnaast zijn er evenwel heel wat andere manieren om de ideologische positie van een partij vast te stellen. Een 'expert survey' wordt bijvoorbeeld ook wel eens gebruikt. Hierbij wordt aan politieke wetenschappers en/of journalisten gevraagd om partijen te situeren op een aantal verschillende beleidsdimensies (Marks *et al.*, 2007). Nog een andere methode is een partij positioneren aan de hand van de kiezers die ze aantrekt. Dit kan bijvoorbeeld door kiezersbevragingen te analyseren (Mair, 2001). Het voordeel van deze methode is dat ze tegemoetkomt aan de vaak gehoorde kritiek op verkiezingsprogramma's die enkel de opvattingen van een kleine groep mensen aan de top van de partij zouden weergeven (Marks *et al.*, 2007, p. 27). Een nadeel is dat niet de partij als zodanig, maar de kiezers, die eigenlijk geen deel uitmaken van de partij, bevraagd worden (Mair, 2001, p. 15).

We schuiven in dit artikel een andere methode naar voren om de inhoudelijke positie van een partij te bepalen: een bevraging van partijleden. Anders dan verkiezingsprogramma's kunnen we zo vatten wat er leeft aan de basis van de partij, terwijl de bevrageden, anders dan bij kiezersonderzoek, wel een onderdeel vormen van de partij waarover uitspraken worden gedaan.

Er zijn twee redenen waarom de opinies van partijleden een interessante indicator zijn voor waar een partij voor staat: mechanismen van rekrutering en mechanismen van interne democratie.

Er wordt, ten eerste, in de literatuur aangenomen dat partijleden lid worden van een partij waarvan de standpunten overeenstemmen met hun persoonlijke overtuigingen (Van Haute & Carty, 2012). Dit wordt het principe van *self-selectie* genoemd; dit is de eigen keuze van een persoon om actief te worden in een welbepaalde partij (Katz, 2001). Omgekeerd zullen leden een partij verlaten als deze niet langer accuraat hun standpunten vertegenwoordigt. Op die manier trekt iedere partij andersoortige leden aan die van elkaar verschillen in hun opvattingen. Die verschillen in opvattingen weerspiegelen de positie die de partij inneemt. Dat maakt van partijledenbevragingen een zeer dynamische indicator van waar een partij voor staat, in de zin dat ze in staat zijn om snel evoluties te vatten en standpunten van partijen ook buiten verkiezingscampagnes kunnen meten.

Voor partijlidmaatschap wordt er niet enkel aan *self-selectie* door partijleden gedaan, maar ook aan *selectie* door politieke partijen. Partijen gaan immers ook zelf actief kandidaten en leden proberen te rekruteren en ze gaan daarbij op zoek naar leden met standpunten die overeenstemmen met de partijvisie. Partijen willen door de kiezer herkend worden aan de hand van hun partijprogramma, maar evenzeer aan de hand van de partij-ambassadeurs die die boodschap uitdragen (Scarrow, 1994). Zeker op lokaal vlak wordt die ambassadeursrol vaak door par-

tijleden vervuld; vandaar dat de partijleiding ervoor zorgt dat de standpunten van deze ambassadeurs zoveel mogelijk overeenstemmen met de visie van de partij.

Nochtans zijn er ook onderzoekers die stellen dat partijleden meer extreme standpunten zullen innemen dan de partijleiding. De befaamde wet van de curvilineaire dispariteit van May (1973) stelt dat partijleden in tegenstelling tot parlementsleden en partijleiders geen verantwoording dienen af te leggen aan de kiezers en geen compromissen met andere partijen moeten sluiten waarbij ze hun standpunten moeten milderen. Hierdoor zouden partijleden optreden als ideologische puristen (Aldrich, 1983). Hoewel deze redenering erg plausibel klinkt, ontbreekt het haar vaak aan empirische bewijskracht (bv. Holsteyn, Den Ridder & Koole, 2015; Kennedy, Lyons & Fitzgerald, 2006; Norris, 1995).

Een tweede mechanisme dat ervoor zorgt dat er overeenstemming is tussen de opinies van partijleden en de standpunten van een partij verwijst naar de toegenomen rol van partijleden in de interne partijbesluitvorming. Eerder stelden Aldrich (1983) en Miller en Schofield (2003) al dat partijleden een belangrijke rol spelen in het vastleggen van de ideologie van een partij. Dit belang is verder toegenomen in de laatste jaren, aangezien partijleden recent meer mogelijkheden hebben gekregen om de besluitvorming in de partij te beïnvloeden. In de meeste partijen kunnen partijleden nu de partijleider kiezen, de kandidatenlijsten mee samenstellen en hun zeg doen en hun stem uitbrengen op partijcongressen (bv. Cross & Blais, 2012; Cross & Pilet, 2015; Scarrow, 2000). In internationaal opzicht zijn Belgische partijen voorlopers geweest op dit vlak (Pilet & Wauters, 2014). Deze veranderingen hebben de impact van partijleden op de interne besluitvorming en op de programmatorische keuzes in het bijzonder doen toenemen. Critici stellen dat de partijleiding ondanks deze hervormingen nog steeds stevig de touwtjes in handen heeft. Dit neemt niet weg dat ze op zijn minst de mogelijke reactie van de leden in het achterhoofd moet houden. Veranderingen in de samenstelling en opinies van de partijbasis zullen zo hun invloed hebben op de partij-elite.

In vergelijking met andere methoden zijn er voordelen aan het werken met data van partijleden. We kunnen, zoals aangegeven, inschatten wat er leeft bij de partijbasis. Deze partijbasis speelt een belangrijke rol bij het uitdragen van de partijboodschap: als partij-ambassadeurs komen ze in contact met veel kiezers en ze bepalen zo mee het gezicht van de partij (Scarrow, 2000).

Verkiezingsprogramma's zijn, ten tweede, ook selectief. Minder populaire standpunten of moeilijke thema's komen minder of niet aan bod; concrete thema's wisselen van verkiezing tot verkiezing, wat de vergelijkbaarheid bemoeilijkt. Verkiezingsprogramma's hebben een canvasfunctie (Van Mierlo, 1989, pp. 63-64): ze worden opgesteld met de bedoeling kiezers te lokken. Ze zijn een uitstapraam van de partij en daarom worden volgens sommige onderzoekers enkel die waren uitgestald die vanuit het oogpunt van verkiezingen interessant zijn en die geen

electorale handicap zouden kunnen betekenen (Marks *et al.*, 2007, p. 26). Bij de ledenbevraging is dit anders: alle door ons geselecteerde thema's (zie verder) werden voorgelegd. Verkiezingsprogramma's hebben ook hun beperkingen qua vergelijkbaarheid. De ledenbevragingen waarop dit onderzoek gebaseerd is, laten toe om een partij op twee momenten in de tijd op exact dezelfde kwesties met exact dezelfde formulering te vergelijken. Bij onderzoek dat gebruik maakt van partijprogramma's is het mogelijk dat de inschatting van bijvoorbeeld de positie op de sociaaleconomische breuklijn in jaar X voornamelijk gebaseerd is op uitspraken over pensioenen en in jaar Y op uitspraken over de personenbelasting.

3.2. *Partijledenbevragingen in VU (2001) en in N-VA (2012)*

Voor onze analyses baseren we ons op twee bevragingen van partijleden: in 2001 bij leden van de VU en in 2012 bij leden van N-VA.

In 2001 werd een postenquête uitgevoerd om te peilen naar het stemgedrag van VU-leden in het referendum over de splitsing van de partij en naar hun mening over een aantal beleidskwesties (Wauters, 2005). Op dat moment telde de VU 15.297 leden, waarvan op toevallige basis 750 leden werden geselecteerd voor deze bevraging. We gebruikten de Total Design Method (TDM) van Dilman (1978) om de responsgraad te verhogen: onder meer een aanbevelingsbrief door de partijsecretaris en het verloten van boekenbons onder de deelnemers maakten deel uit van deze aanpak. De vragenlijst werd ingevuld door 464 partijleden, wat een responsgraad van 62 procent betekent.

In de loop van 2012 werd een gelijkaardige postenquête uitgevoerd bij N-VA-leden. Er werden deze keer 1.500 leden geselecteerd uit het N-VA-ledenbestand. Ze ontvingen allen met de post een brief en een vragenlijst en ze hadden de keuze tussen hun antwoorden invullen op papier (89 procent van de respondenten deed dit) of online (11 procent deed dit). In totaal ontvingen we van 983 partijleden een ingevulde vragenlijst, wat een responsgraad van 65,5 procent betekent. Om onderverteenwoordiging tegen te gaan, werden de data gewogen op basis van geslacht en leeftijdscategorie.

Door middel van een factoranalyse op de gegevens van VU- en N-VA-leden construeerden we vier schalen die elk een latente variabele meten op basis van een aantal items. Deze vier schalen lopen van 0 tot 10 en meten houdingen over communautaire thema's, moreel-ethische thema's, postmaterieële thema's en socio-economische thema's. De schaalscores werden voor elke respondent bepaald door de gemiddelde score te nemen op de items die laden op de beleidsdimensie waarover het gaat (zie bijlage) en die dan te herberekenen naar een score van 0 tot 10. We voegden zelf nog één dimensie toe waarover maar één vraag in de vragenlijst was opgenomen, met name het migratiethema.

Naast de posities die partijen innemen (en evoluties daarin) zijn we geïnteresseerd in het belang dat ze hechten aan thema's (de zogenaamde 'saliency' van thema's). In beide enquêtes werd aan de respondenten gevraagd om de vijf belangrijkste thema's voor de partij uit een lijst van twintig thema's te kiezen.

Om een inschatting te kunnen maken van de mate waarin ideologische verschillen toe te schrijven zijn aan interne machtsverschuivingen dan wel aan het toetreden van nieuwe leden, maken we een dubbele vergelijking. We vergelijken enerzijds, binnen de VU-leden, de leden van de partijfactie Vlaams Nationaal (N = 178) met de twee andere facties. Vlaams Nationaal is de factie die het ledenreferendum in de partij won en waaruit later N-VA ontstond. Anderzijds vergelijken we standpunten van nieuwe N-VA-leden met die van N-VA-leden die ook lid waren van de VU. We brengen alle resultaten samen in een vergelijkende tabel, zodat duidelijke conclusies kunnen getrokken worden.

4. Resultaten

We bespreken eerst de resultaten van de analyse van de programmatorische standpunten en daarna die van het belang van de verschillende thema's.

4.1. Positionele analyse

In Tabel 1 worden de inhoudelijke posities van VU-leden vergeleken met deze van N-VA-leden op vijf beleidsthema's. Op elk van deze vijf beleidsdimensies vinden we verschillen tussen N-VA- en VU-leden. Op basis hiervan kunnen we concluderen dat er grote inhoudelijke verschillen zijn tussen beide partijen en niet enkel op socio-economisch vlak zoals Beyens en collega's (2015) suggereren.

TABEL 1. Gemiddelde scores voor VU- en N-VA-leden op schalen van 0 tot 10 die positie op beleidsdimensies meten (Anova-test).

	VU	N-VA
Communautaire thema's	6,63*	6,87
Socio-economische thema's	6,94*	6,66
Postmaterieële thema's	5,81***	4,45
Migratiethema	3,38**	2,88
Moreel-ethische thema's	4,58***	5,22

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Inzake communautaire thema's zien we dat N-VA-leden een meer uitgesproken standpunt innemen dan VU-leden: met een gemiddelde score van 6,87 zijn ze sterkere voorstanders van meer Vlaamse autonomie dan VU-leden, waar het gemiddelde slechts 6,63 bedroeg. Deze hardere communautaire houding kan het gevolg zijn van de gewijzigde institutionele context. Zoals in het theoretische luik werd gesteld, kan de toegenomen regionale autonomie tussen 2001 en 2012 de vraag naar nog meer autonomie aanwakkeren. Ook het feit dat N-VA vooral ontsproten is uit de meest Vlaamsgezinde factie van de VU speelt mogelijk een rol.

Voor de andere beleidsdomeinen was de verwachting dat de N-VA zich door de 'catch-all'-strategie meer ter rechterzijde zal positioneren. Dat was immers de vaststelling die Massetti en Schakel (2014) deden voor regionalistische partijen in economisch welvarende regio's. Voor de N-VA blijkt dat inderdaad zo te zijn voor postmaterieële thema's, socio-economische thema's en het migratiethema. N-VA-leden vinden economie een stuk belangrijker dan levenskwaliteit, zijn op sociaaleconomisch vlak rechtser en verdedigen meer restrictieve standpunten inzake migratie.

De uitzondering wordt gevormd door moreel-ethische thema's. Inzake homohuwelijk en houding tegenover softdrugs nemen N-VA-leden significant progressievere standpunten in dan VU-leden. Waar de VU met 4,58 nog dichterbij de conservatieve pool zat, bevindt N-VA zich duidelijk meer in progressief gebied. Mogelijk is hier hetzelfde mechanisme aan het werk, namelijk dat N-VA opschuift in de richting van de Vlaamse 'median voter'; N-VA-leden zouden dan samen met de samenleving geëvolueerd zijn in meer progressieve richting op dit vlak. Zo vond bijvoorbeeld in 2009 bijna 70% van de Vlaamse kiezers abortus aanvaardbaar of helemaal aanvaardbaar (Deschouwer *et al.*, 2010).

Na deze algemene analyse tussen N-VA en VU maken we binnen die partijen twee deelanalyses. Binnen de VU maken we een vergelijking tussen leden van de factie Vlaams Nationaal (waaruit N-VA ontstond) en de andere facties. Binnen N-VA maken we een onderscheid tussen leden die lid zijn geweest van VU en nieuwe leden. Deze deelanalyses kunnen ons helpen om meer inzicht te krijgen in mogelijke verklaringen.

In Tabel 2 worden de gemiddelde scores op de schalen weergegeven en wordt aangegeven of de score significant verschilt van de score van de groep leden waarmee vergeleken wordt, in Tabel 3 wordt voor de significante verschillen de richting van het verschil aangegeven. Wanneer die overeenstemt met de algemene evolutie tussen N-VA- en VU-leden (tweede kolom als referentie), wordt dit in het vet aangeduid.

Voor de communautaire thema's zagen we eerder dat N-VA-leden meer gewonnen zijn voor Vlaamse autonomie dan VU-leden. Hier blijkt nu dat dit vooral komt omdat de factie Vlaams Nationaal op communautair vlak een scherper positie innam dan de andere facties (die in grote mate niet mee overstapten naar de N-VA).

De instroom van nieuwe leden binnen N-VA mildert dit een beetje: N-VA-leden die geen lid waren van de VU zijn minder uitgesproken voorstander van meer Vlaamse autonomie. De verschillen tussen N-VA en VU op communautair vlak zijn dus vooral te verklaren doordat de meest radicale vleugel van de VU (Vlaams Nationaal) overgebleven is in N-VA. De verschillen hadden nog groter kunnen zijn, ware het niet dat recent heel wat nieuwe leden zijn toegetreden tot N-VA die op communautair vlak minder verregaande standpunten innemen. Kortom, het lijkt erop dat we de verschillen op communautair vlak vooral kunnen verklaren door interne machtsverschuivingen, met name door de machtsovername binnen de partij door aanhangers van Vlaams Nationaal.

TABEL 2. Gemiddelde scores voor VU-leden (Vlaams Nationaal versus andere facties) en voor N-VA-leden (oud-VU-leden versus nieuwe leden) op schalen van 0 tot 10 die positie op beleidsdimensies meten (Anova-test).

	VU-leden		N-VA-leden	
	Factie Vlaams Nationaal	Andere facties	Lid geweest van VU	Nieuwe leden
Communautaire thema's	7,76 ***	5,80	7,14**	6,67
Socio-economische thema's	6,84 (ns)	6,98	6,89*	6,50
Postmateriële thema's	5,61 (ns)	5,89	4,63 (ns)	4,39
Migratiethema	2,72 ***	4,06	3,40**	2,80
Moreel-ethische thema's	3,81 ***	5,21	5,01**	5,52

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

TABEL 3. Samenvattende tabel voor de analyse en de analyses van posities op beleidsdimensies (Anova-test).

	N-VA (versus VU) = referentie	Vlaams Nationaal (versus andere facties in VU)	nieuwe N-VA-leden (versus oude leden)
Communautaire thema's	Hogere waarde	Hogere waarde	Lagere waarde
Socio-economische thema's	Lagere waarde	Niet significant	Lagere waarde
Postmateriële thema's	Lagere waarde	Niet significant	Niet significant
Migratiethema	Lagere waarde	Lagere waarde	Lagere waarde
Moreel-ethische thema's	Hogere waarde	Lagere waarde	Hogere waarde

De tweede dimensie is de socio-economische dimensie: N-VA-leden bevinden zich op deze dimensie rechtser dan VU-leden. Deze verschillen waren nog niet aanwezig in de VU, aangezien er op socio-economisch vlak geen significante verschillen optreden tussen aanhangers van Vlaams Nationaal en aanhangers van andere facties. De nieuwe leden verschillen wel significant van oudere leden. Dit kan een

verklaring vormen voor het opschuiven naar rechts van de N-VA. De groei van de partij lijkt een serieuze impact te hebben op de rechtserse koers van de partij op socio-economisch vlak.

Op de postmateriële dimensie, die standpunten weergeeft in het dilemma tussen ecologie en economische groei, hebben N-VA-leden een meer materialistische visie dan VU-leden, in de zin dat ze een grotere voorkeur hebben voor economische groei. Tussen de deelgroepen binnen respectievelijk VU en N-VA zijn er evenwel geen significante verschillen, wat het moeilijk maakt de beperkte (maar significante) verschuiving toe te wijzen aan bepaalde factoren.

Over het migratiethema zijn N-VA leden meer restrictief dan VU-leden. Binnen de VU waren leden van Vlaams Nationaal al meer restrictief dan andere VU-leden, en de nieuwe leden die N-VA heeft aangetrokken staan op hun beurt kritischer tegenover migratie dan wie al langer lid is. De evolutie op vlak van migratie kan dus zowel toegeschreven worden aan het feit dat Vlaams Nationaal zonder de andere facties overgegaan is in N-VA, als aan het aantrekken van nieuwe leden door N-VA. Hier ligt de verklaring zowel in de groei van de partij als in de gewijzigde factiedominantie.

Tot slot is er de moreel-ethische dimensie. N-VA-leden zijn op deze dimensie uitgesproken progressiever dan VU-leden. Opmerkelijk genoeg vinden we onder VU-leden precies het omgekeerde: aanhangers van Vlaams Nationaal zijn op moreel-ethisch vlak conservatiever dan andere VU-leden. De verschuiving tussen VU en N-VA doet zich dus vooral voor door het aantrekken van nieuwe leden die er op moreel-ethisch vlak meer progressieve standpunten op na houden dan N-VA-leden die ook al lid waren van de VU.

4.2. *Analyse van het belang van thema's*

Nu gaan we na of er verschillen zijn tussen VU- en N-VA-leden in het belang dat ze hechten aan thema's. De resultaten worden gepresenteerd in Tabel 4.

Uit de tabel komt min of meer hetzelfde beeld naar voren als uit de positionele analyse (Tabel 2). Inzake staatshervorming nemen N-VA-leden niet alleen een meer radicale positie in (zoals boven werd aangetoond), maar ze hechten er ook significant meer belang aan dan VU-leden (85,3% versus 76,6%). Aan eerder 'harde' thema's, zoals migratie, ondernemersklimaat en begrotingsevenwicht, hechten N-VA-leden duidelijk meer belang dan VU-leden. Dit lijkt een ideologische verschuiving naar de rechterzijde van het politieke spectrum, die eerder al naar voor kwam in de positionele analyse, verder te bevestigen. Nochtans werden voor enkele socio-economische onderwerpen, zoals lagere belastingen en een stabiele economie, geen significante verschillen gevonden tussen N-VA-leden en VU-leden.

TABEL 4. Percentage VU-leden en N-VA-leden die volgende onderwerpen selecteerden als één van de vijf onderwerpen waar de partij prioriteit aan moet verlenen (chi² test).

	VU	N-VA
Meer regionale autonomie	76,6 ^{***}	85,3
Migratie	41,1 ^{***}	60,4
Ondernemersklimaat	14,9 ^{***}	30,5
Begrotingsevenwicht	20,9 ^{***}	33,4
Lagere belastingen	16,6	16,9
Stabiele economie	30,7	31,0
Goed onderwijs	45,8 ^{**}	36,0
Leefmilieu vrijwaren	37,3 ^{***}	16,5
Bestrijden armoede in Vlaanderen	28,2 ^{**}	19,9
Burgerparticipatie	10,3 [*]	6,5
Verkeersveiligheid	17,9 ^{***}	5,3

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Voor thema's die eerder als 'soft' kunnen omschreven worden en waarop linkse partijen zich traditioneel positioneren, zien we het omgekeerde patroon: VU-leden hechten hier meer belang aan. Deze thema's zijn onderwijs, milieu, armoedebestrijding en verkeersveiligheid. Zo vindt bijvoorbeeld 45,8% van de VU-leden dat goed onderwijs één van de vijf prioriteiten moet zijn voor de partij, terwijl dit percentage bij N-VA-leden maar 36% is.

Kortom, de analyse van de belangrijkheid van thema's bevestigt in grote mate wat al naar voren kwam in de positionele analyse. N-VA-leden vinden meer regionale autonomie belangrijker dan VU-leden en ze vinden relatief gezien 'harde' thema's zoals migratie en ondernemersklimaat belangrijker dan 'zachte thema's' zoals onderwijs en armoedebestrijding. De thema's die men benadrukt zijn dus wat verschoven, maar op zich is de partij inhoudelijk niet noodzakelijk breder geworden dan in het verleden. Het autonomiestreven blijft voor veel N-VA'ers het belangrijkste thema, en is zelfs belangrijker geworden dan voor VU'ers.

Zoals bij de positionele analyse, maken we ook hier twee deelenalyses binnen de twee betrokken partijen.

Wat het belang van meer regionale autonomie betreft, vinden we een bevestiging van wat eerder in de positionele analyse naar voor kwam: VU-leden van de factie Vlaams Nationaal hechten het meest belang aan regionale autonomie (91,7% versus 71,7% voor andere VU-leden). Aangezien zij het zijn die vanuit de VU de N-VA hebben verdergezet, kan het verschil in belang van regionale autonomie tussen VU en N-VA op hun conto geschreven worden. Het percentage N-VA'ers dat belang hecht aan regionale autonomie kon nog groter zijn, als er niet heel wat nieuwe leden bij N-VA bijgekomen zijn van wie er relatief gezien minder belang hechten aan regionale autonomie (81% versus 90,3%).

TABEL 5. Percentage VU-leden (Vlaams Nationaal versus andere facties) en N-VA-leden (oud-VU-leden versus nieuwe leden) die volgende onderwerpen selecteerden als één van de vijf onderwerpen waaraan de partij prioriteit moet verlenen (chi² test).

	VU-leden		N-VA-leden	
	Factie Vlaams Nationaal	Andere facties	Lid geweest van VU	Nieuwe leden
Meer regionale autonomie	91,7***	71,7	90,3**	81,0
Migratie	45,2*	34,4	51,2**	63,0
Ondernemersklimaat	17,2	12,8	26,4	32,0
Begrotingsevenwicht	22,9	18,3	34,7	32,6
Lagere belastingen	13,4	17,8	13,4*	19,1
Stabiele economie	29,3	30,0	30,1	33,2
Goed onderwijs	45,2	43,3	44,4**	33,6
Leefmilieu vrijwaren	32,2*	43,3	16,7	15,8
Bestrijden armoede in Vlaanderen	27,4	31,1	22,6	18,9
Burgerparticipatie	5,7**	14,4	3,2**	7,3
Verkeersveiligheid	12,1**	24,4	6,0	4,7

*** $p < 0.001$; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$.

Voor het migratiethema versterken de factie Vlaams Nationaal en de nieuwe N-VA-leden elkaar. Aanhangers van Vlaams Nationaal hechten hier meer belang aan dan andere VU-leden, en nieuwe N-VA leden vinden dit belangrijker dan wie al langer lid is van N-VA.

Voor de andere thema's zijn er relatief weinig significante verschillen. Voor leefmilieu, burgerparticipatie en verkeersveiligheid zien we wel dat aanhangers van Vlaams Nationaal hieraan minder prioriteit toekennen dan andere VU-leden. Aan onderwijs hechten nieuwe N-VA-leden minder belang dan N-VA-leden die ook al lid waren van VU. Burgerparticipatie vinden nieuwe N-VA-leden relatief gezien belangrijker dan mensen die al langer lid zijn van de partij.

5. Conclusie

De steile electorale opgang van de regionalistische partij N-VA is opvallend. Van een partij die bij haar ontstaan moest vechten voor haar voortbestaan evolueerde ze tot de grootste partij van het land. In dit artikel verkenden we op basis van ledenbevragingen de mate waarin die electorale aardverschuiving gepaard ging met inhoudelijke veranderingen ten aanzien van de VU, de veel kleinere voorganger van N-VA. We onderscheidden drie factoren die mogelijk tot inhoudelijke verschuivingen aanleiding gaven: institutionele factoren, interne machtsverschuivingen en de komst van nieuwe leden.

Op basis van de ledenbevragingen kunnen we besluiten dat de N-VA-ideologie (in 2012) significant verschilt van de VU-ideologie (2001). Dit is niet tegengesteld aan wat Beyens en collega's (2013) eerder concludeerden op basis van een summier analyse van partijprogramma's, maar scherpt hun bevindingen aan. Ten eerste geven de ledenbevragingen aan dat er ook op het belangrijke communautaire thema inhoudelijke veranderingen zijn waar te nemen: N-VA-leden zijn radicaler op dit vlak en vinden het thema belangrijker dan VU-leden. Daarnaast blijkt uit de voorliggende analyse dat de ideologische bijsturing op alle andere inhoudelijke dimensies erg ingrijpend is. Op elk van de vijf dimensies die we voor dit onderzoek hanteerden (communautair, sociaaleconomisch, moreel-ethisch, postmaterialisme en het migratiethema) vonden we significante verschillen in beleidsposities. Bovendien stellen we op het vlak van het belang dat aan thema's wordt gehecht (de 'saliency') opvallende verschuivingen vast: N-VA-leden vinden niet alleen regionale autonomie belangrijker, ze benadrukken ook meer de nood van hervormingen op rechtse thema's zoals immigratie en het terugdringen van het overheidstekort.

Deze verschuivingen zijn onder andere het gevolg van de interne gespletenheid die al binnen de VU aanwezig was. N-VA is vooral gebouwd op de fundamenten van de VU-factie Vlaams Nationaal en met die factie verhuisde een deel van haar ideologische opvattingen mee naar N-VA. Dit blijkt duidelijk op de communautaire dimensie. Daarnaast zorgden de nieuwe leden voor een ideologische heroriëntatie, waarbij de nadruk meer komt te liggen op rechtser sociaaleconomische thema's en migratiepolitiek. Op moreel-ethisch vlak valt het progressieve karakter van N-VA op.

Ondanks het feit dat dit artikel beschrijvend van aard is, levert het interessante inzichten op die relevant zijn voor de studie van regionalistische partijen. Dit onderzoek bevestigt dat ook regionalistische partijen deels onderhevig zijn aan de trend tot 'catch-all'isering (Dandoy & Sandri, 2007). Het autonomiestreven blijft bij N-VA het belangrijkste thema, maar op de sociaaleconomische, postmaterialistische en migratiedimensie nemen de N-VA-leden rechtser posities in dan de leden van de VU. Dit is conform de verwachtingen voor een regio met een hoge welvaart. Op moreel-ethisch vlak zijn de N-VA-leden progressiever dan de VU-leden. Ook dit kan gelinkt worden aan de 'catch-all'isering van de partij, aangezien uit kiezersonderzoek blijkt dat een grote meerderheid van de Vlamingen dit soort posities verdedigt in ethische discussies.

De N-VA-case gaat dan in tegen de categorisering van regionalistische partijen die De Winter (1998) eerder naar voren schoof. Volgens die indeling vertonen linkse regionalistische partijen die postmateriële thema's omarmen (bv. ecologie of feminisme) een radicaler autonomiestreven dan rechtse of centropartijen die minder radicaal zijn op dat vlak en die conservatieve thema's benadrukken (bv. immigratie). Op basis van de resultaten van dit onderzoek moeten we besluiten dat N-VA niet in deze categorisering past. De partij hecht meer belang aan regionale autonomie dan haar voorganger en neemt er ook meer radicale posities over in.

Bovendien omarmt N-VA minder postmaterialistische thema's en zet ze sterk in op immigratie. Aangezien Vlaanderen binnen België de meest welvarende regio is, liggen onze resultaten wel in de lijn van de verwachtingen die Massetti en Schakel (2014) formuleerden, namelijk dat regionalistische partijen in welvarende regio's meer geneigd zijn om rechtse standpunten in te nemen.

Noot

1. Dit onderzoek kwam tot stand met de hulp van een krediet aan navorser van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO). Het gaat over krediet 1521212N "Survey bij partijleden van N-VA en OpenVLD: 10 jaar later". We willen het FWO hiervoor hartelijk danken.

Bibliografie

- Abts, K., Poznyak, D. & Swyngedouw, M. (2012). The Federal Elections in Belgium June 2010. *Electoral Studies*, 31(2), 448-452.
- Adams, J., Clark, M., Ezrow, L. & Glasgow, G. (2004). Understanding Change and Stability in Party Ideologies: Do Parties Respond to Public Opinion or to Past Election Results? *British Journal of Political Science*, 34(4), 589-610.
- Adams, J., Clark, M., Ezrow, L. & Glasgow, G. (2006). Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976-1998. *American Journal of Political Science*, 50(3), 513-529.
- Aldrich, J. (1983). A Downsian Spatial Model with Party Activists. *American Political Science Review*, 77(4), 974-990.
- Appleton, M. & Ward, D. (1997). Party Response to Environmental Change. *Party Politics*, 3(3), 341-362.
- Bardi, L., Bartolini, S. & Trechsel, A. (2013). Party Adaptation and Change and the Crisis of Democracy. *Party Politics*, 20(2), 151-159.
- Bélanger, E. & Meguid, B. M. (2008). Issue Salience, Issue Ownership, and Issue-based Vote Choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477-491.
- Beyens, S., Deschouwer, K., Van Haute, E. & Verthé, T. (2015). Born Again, or Born Anew: Assessing the Newness of the Belgian Political Party New-Flemish Alliance (N-VA). *Party Politics* (eerst online gepubliceerd op doi:10.1177/1354068815601347).
- Boucek, F. (2009). Rethinking Factionalism. Typologies, Intra-party Dynamics and Three Faces of Factionalism. *Party Politics*, 15(4), 455-485.

- Bouteca, N. (2015). Ideologische inertie op links, flexibiliteit op rechts? Een onderzoek naar de mate van programmatische flexibiliteit bij liberalen en socialisten in België. *Res Publica*, 57(4), 457-479.
- Brancati, D. (2006). Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism? *International Organization*, 60(3), 651-685.
- Budge, I. (1994). A New Spatial Theory of Party Competition: Uncertainty, Ideology and Policy Equilibria Viewed Comparatively and Temporally. *British Journal of Political Science*, 24(4), 443-67.
- Budge, I. & Bara, J. (2001). Manifesto-Based Research: a Critical Review. In I. Budge, H.-D. Klingemann, A. Volkens, J. Bara & E. Tanenbaum (Eds.), *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors and Governments 1945-1998* (pp. 20-74). New York: Oxford University Press.
- Cross, W. & Blais, A. (2012). Who Selects the Party Leader? *Party Politics*, 18(2), 127-150.
- Cross, W. & Pilet, J.-B. (Eds.) (2015). *The Politics of Party Leadership: A Cross-National Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Dandoy, R. & Sandri, G. (2007). *Regionalism and Party Programs. Comparative Analysis of the Content of the Manifestos of Regionalist Parties in Europe*. Paper gepresenteerd op het congres van Società Italiana di Scienza Politica (SISP), Catania, Italië.
- De Winter, L. (1998). Conclusion: A Comparative Analysis of the Electoral, Office and Policy Success of Ethnoregionalist Parties. In L. De Winter & H. Türsan (Eds.), *Regionalist Parties in Western Europe* (pp. 204-247). London: Routledge.
- De Winter, L., Gomez-Reino, M. & Lynch, P. (Eds.) (2006). *Autonomist Parties in Europe: Identity, Politics and the Revival of the Territorial Cleavage*. Barcelona: ICPS.
- Decoster, A. & Sas, W. (2013). *De herziening van de Financieringswet: over het hoe, het waarom en het resultaat. Leuvense Economische Standpunten 2013/139*. Geraadpleegd via <http://www.econ.kuleuven.be/drc/CES/research/documenten/les-139.pdf>.
- Den Ridder, J. (2014). *Schakels of obstakels? Politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Proefschrift. Leiden: Universiteit Leiden.
- Deschouwer, K. (2009). *The Politics of Belgium*. London: Palgrave.
- Deschouwer, K., Delwit, P., Hooghe, M. & Walgrave, S. (2010). De verkiezingen van 2009. Resultaten en algemene tendensen. In K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (Eds.), *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009* (pp. 7-28). Brussel: VUBPress.
- Dilman, D.A. (1978). *Mail and Telephone Surveys: The Total Design Method*. New York: Wiley.
- Elias, A. & Tronconi, F. (2011). From Protest to Power: Autonomist Parties in Government. *Party Politics*, 17(4), 505-524.
- Erk, J. & Anderson, L. (2009). The Paradox of Federalism: Does Self-rule Accommodate or Exacerbate Ethnic Divisions? *Regional and Federal Studies*, 19(2), 191-202.
- Harmel, R. & Janda, K. (1994). An Integrated Theory of Party Goals and Party Change. *Journal of Theoretical Politics*, 6(3), 259-287.

- Harmel, R., Tan, A., Janda, K. & Smith, J. (1995). *Substance vs. Packaging: An Empirical Analysis of Parties' Issue Profiles*. Paper gepresenteerd op de Annual Meeting of the American Political Science Association, Chicago, Verenigde Staten.
- Holsteyn, J., Den Ridder, J., Koole, R. (2015). From May's Law to May's Legacy: On the Opinion Structure within Political Parties. *Party Politics* (eerst online gepubliceerd op doi: 10.1177/1354068815603242).
- Hooghe, M. & Boonen, J. (2014). *De evolutie van het ledenaantal van politieke partijen in Vlaanderen, 1970-2014*. Leuven: Centrum voor Politicologie, KULeuven.
- Janda, K., Harmel, R., Edens, C. & Goff, P. (1995). Changes in Party Identity. Evidence from Party Manifestos. *Party Politics*, 1(2), 171-196.
- Katz, R. (2001). The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy. *Party Politics*, 7(3), 277-296.
- Katz, R. & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1(1), 5-28.
- Kennedy, F., Lyons, P. & Fitzgerald, P. (2006). Pragmatists, Ideologues and the General Law of Curvilinear Disparity: The Case of the Irish Labour Party. *Political Studies*, 54(4), 786-805.
- Kirchheimer, O. (1966). The Transformation of West European Party Systems. In J. LaPalombara & M. Weiner (Eds.), *Political Parties and Political Development* (pp. 177-200). Princeton: Princeton University Press.
- Laver, M. & Garry, J. (2000). Estimating Policy Positions from Political Texts. *American Journal of Political Science*, 44(3), 619-634.
- Libbrecht, L., Maddens, B. & Swenden, W. (2011). Party Competition in Regional Elections: The Strategies of State-Wide Parties in Spain and the United Kingdom. *Party Politics*, 19(4), 624-640.
- Mair, P. (1997). *Party System Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Mair, P. (2001). Searching for the Positions of Political Actors. A Review of Approaches and a Critical Evaluation of Expert Surveys. In M. Laver (Ed.), *Estimating the Policy Positions of Political Actors* (pp. 10-30). New-York: Routledge.
- Marks, G., Hooghe, L., Steenbergen, M. & Bakker, R. (2007). Crossvalidating Data on Party Positioning on European Integration. *Electoral Studies*, 26(1), 23-38.
- Massetti, E. (2009). Explaining Regionalist Party Positioning in a Multi-dimensional Ideological Space: A Framework for Analysis. *Regional and Federal Studies*, 19(4-5), 501-531.
- Massetti, E. & Schakel, A. (2013). Between Autonomy and Secession: Decentralization and Regionalist Party Ideological Radicalism. *Party Politics*. (eerst online gepubliceerd op doi:10.1177/1354068813511380).
- Massetti, E. & Schakel, A. (2014). *From 'Socio-economic Class' to 'Socio-economic Region': How Regionalist Parties Link Their Ideological Positions Across the Centre-periphery and the Left-right Dimensions*. Paper gepresenteerd op PSA Conference, Manchester, UK.

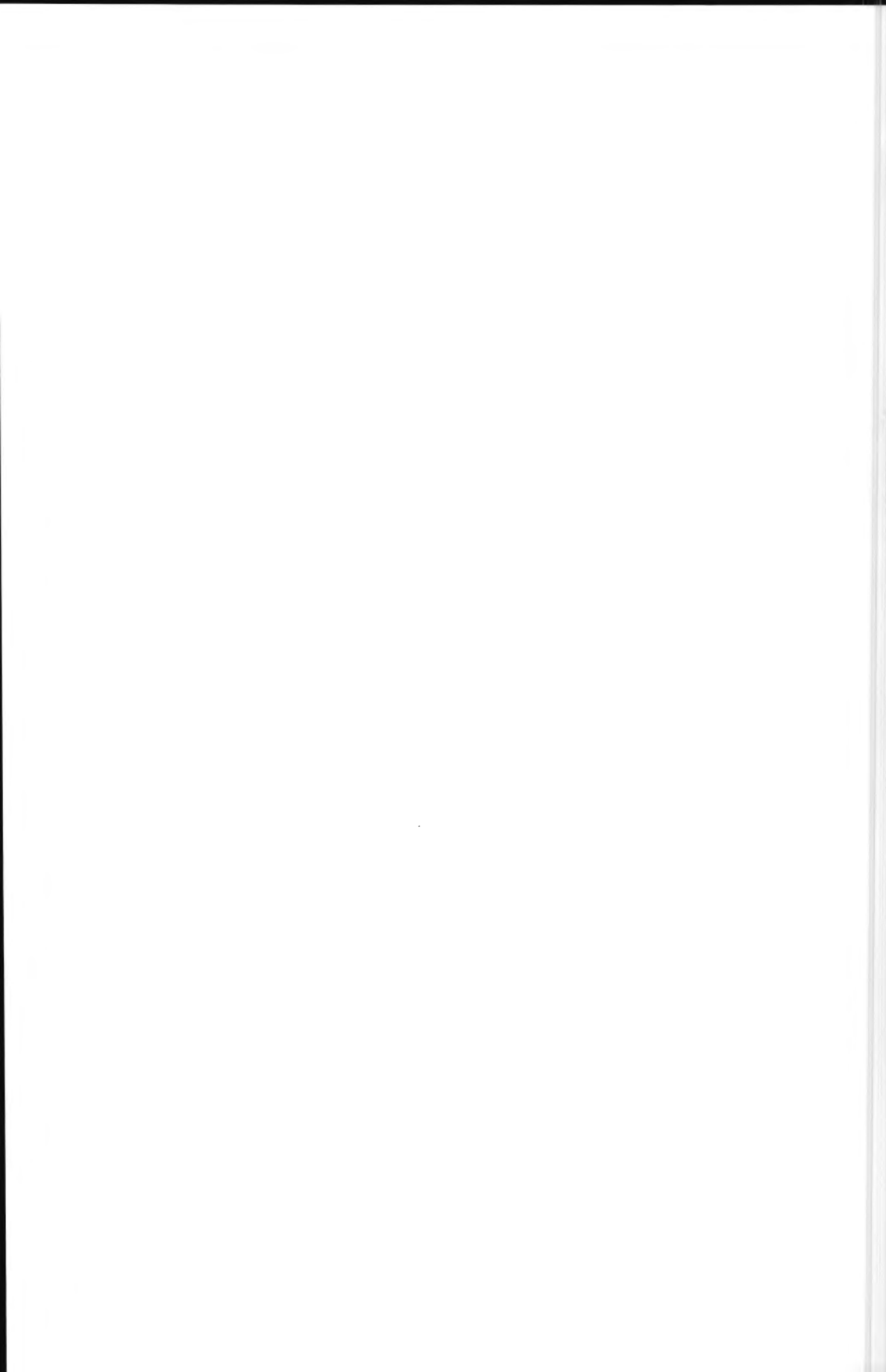
- May, J.D. (1973). Opinion Structure of Political Parties: The Special Law of Curvilinear Disparity. *Political Studies*, 21(2), 135-151.
- Meguid, B. (2005). Competition Between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success. *American Political Science Review*, 99(3), 347-359.
- Meyer, T. & Miller, B. (2015). The Niche Party Concept and Its Measurement. *Party Politics*, 21(2), 259-271.
- Miller, G. & Schofield, N. (2003). Activists and Partisan Realignment in the United States. *American Political Science Review*, 97(2), 245-260.
- Norris, P. (1995). May's Law of Curvilinear Disparity Revisited. Leaders, Officers, Members and Voters in British Political Parties. *Party Politics*, 1(1), 29-47.
- Ostrogorski, M. (1964). *Democracy and the Organisation of Political Parties. Volume II: The United States*. Chicago: Quadrangle Books.
- Panbianco, A. (1988). *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pilet, J.-B. & Wauters, B. (2014). The Selection of Party Leaders in Belgium. In J.-B. Pilet & W. Cross (Eds.), *The Selection of Political Party Leaders in Contemporary Parliamentary Democracies. A Comparative Study* (pp. 30-46). London: Routledge.
- Rabinowitz, G. & Macdonald, S. (1989). A Directional Theory of Issue Voting. *American Political Science Review*, 83(1), 93-121.
- Rose, R. (1984). *Do Parties Make a Difference?* Chatham: Chatham House Publishers.
- Scarow, S. (1994). The Paradox of Enrollment: Assessing the Costs and Benefits of Party Memberships. *European Journal of Political Research*, 25(1), 41-60.
- Scarow, S. E. (2000). Parties without Members? Party Organization in a Changing Electoral Environment. In R. Dalton & M. Wattenberg (Eds.), *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies* (pp. 79-101). Oxford: Oxford University Press.
- Schattschneider, E. (1942). *Party Government*. New-York: Holt, Rinehart and Winston.
- Swyngedouw, M. & Rink, N. (2008). *Hoe Vlaams-Belgischgezind zijn de Vlamingen? Een analyse op basis van het postelektorale verkiezingsonderzoek 2007*. Geraadpleegd op [https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/197920/1/Hoe + Vlaams-Belgischgezind + zijn + de + Vlamingen.pdf](https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/197920/1/Hoe+Vlaams-Belgischgezind+zijn+de+Vlamingen.pdf).
- Van Haute, E. (2015). From the Cradle to the Grave? Party Membership in Belgium. In E. Van Haute & A. Gauja (Eds.), *Party Members and Activists* (pp. 34-49). London: Routledge.
- Van Haute, E. & Carty, R. K. (2012). Ideological Misfits: A Distinctive Class of Party Members. *Party Politics*, 18(6), 885-895.
- Van Haute, E. & Pilet, J.-B. (2006). Regionalist Parties in Belgium (VU, RW, FDF): Victims of Their Own Success? *Regional and Federal Studies*, 16(3), 297-313.
- Van Mierlo, J. G. A. (1989). *Spatial Analysis of Electoral Competition. Demand and Supply of Economic Policy in Representative Democracy. The Netherlands 1946-1982*. Proefschrift. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Verstraete, T. (2003). De invloed van interne partijfactoren op partijvernieuwing. Een verkennende analyse. *Res Publica*, 45, 173-200.
- Wagner, M. (2011). Defining and Measuring Niche Parties. *Party Politics*, 18(6), 845-864.
- Wauters, B. (2005). Divisions within an Ethno-regional Party: The Volksunie in Belgium. *Regional and Federal Studies*, 15(3), 329-352.

Appendix

TABEL 6. Constructie van schalen voor beleidsdimensies (Cronbachs alfa en factorladingen).

Vraag	Factorladingen
Communautaire dimensie (Cronbachs alfa: 0.653)	
Opinie over hoe ver de staatsvorming moet gaan	0,825
Attitude over 'Vlaanderen moet onafhankelijk worden'	0,864
Attitude over 'Vlaams-nationalisme moet het belangrijkste programmapunt blijven van VU/N-VA'	0,587
Moreel-ethische dimensie (Cronbachs alfa: 0.573)	
Attitude over 'De openstelling van het burgerlijk huwelijk voor homokoppels is een goede zaak geweest'	0,823
Attitude over 'Het is goed dat het beperkte gebruik van softdrugs niet streng wordt vervolgd'	0,643
Opinie op een schaal gaande van 'behoud van traditionele waarden en normen' (0) tot 'vrije keuze voor ieder individu' (10)	0,810
Postmateriële dimensie (Cronbachs alfa: 0.403)	
Attitude over 'Economische groei en een goed ondernemersklimaat zijn belangrijker dan milieubehoud'	-0,803
Opinie op een schaal gaande van 'economische groei en meer welvaart' (0) tot 'kwaliteit van het leven' (10)	0,729
Socio-economische dimensie (Cronbachs alfa: 0.583)	
Attitude over 'De sociale klassenverschillen zouden kleiner moeten zijn dan ze nu zijn'	0,779
Attitude over 'Arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige plaats in de maatschappij'	0,839

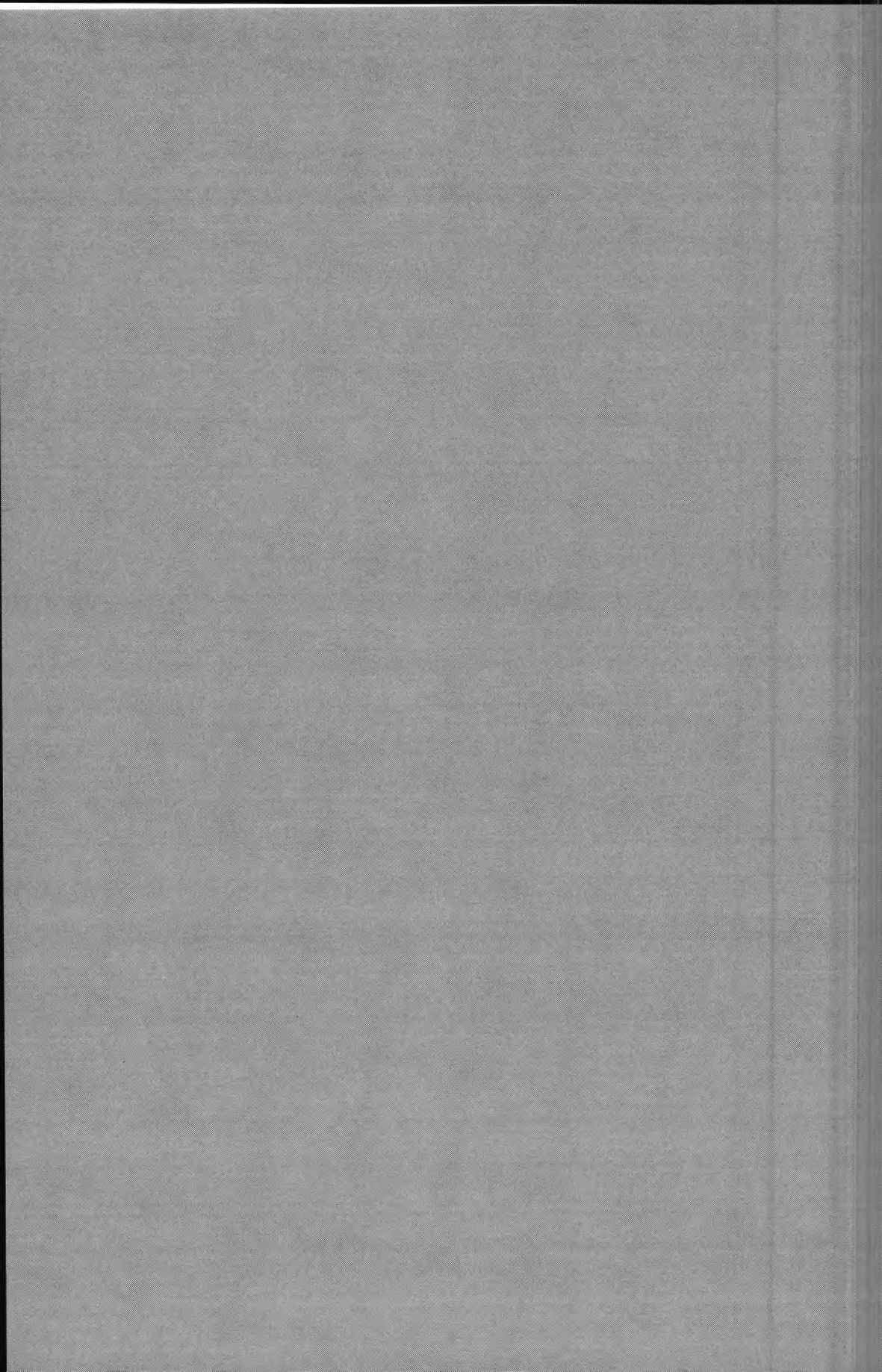
DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

- ESSAY:
**De instrumentalisering van
EU-referenda 341**
Wouter Wolfs
- SYMPOSIUM:
**De afstand tussen wetenschap
en beleid 359**
Bea Cantillon, Marleen Brans,
Evelien Tonkens en Corné van der Meulen
- ONDERZOEK UITGELICHT:
**Politieke druk of expertise?
De informatiestromen van lobbyisten
naar EU-beleidsmakers uitgelicht 377**
Iskander De Bruycker
- Burgerschap of entertainment?
Het effect van Facebook op politieke
participatie van jongeren 381**
Yannis Theocharis en Ellen Quintelier
- Wie steunt populisme en waarom? 384**
Bram Spruyt, Gil Keppens en
Filip Van Droogenbroeck
- AUTEURSINFO 387

De instrumentalisering van EU-referenda

Wouter Wolfs

De referenda in Nederland en in het Verenigd Koninkrijk hebben het debat over de zin en onzin van dergelijke volksraadplegingen opnieuw op scherp gesteld. Referenda worden vaak voorgesteld als het ultieme democratische instrument – “het volk heeft gesproken” – maar vinden niet plaats in een politiek vacuüm. De context waarin referenda tot stand komen is essentieel om hun betekenis en dynamiek beter te kunnen begrijpen.

In de afgelopen jaren zien we een groeiende tendens van instrumentalisering van referenda – in het bijzonder over Europese kwesties – om de specifieke motieven van de initiatiefnemers te ondersteunen. Ze dienen vaak een heel ander doel dan hun onderwerp doet vermoeden. Aan de hand van vier recente voorbeelden zal worden aangetoond hoe referenda over Europese zaken door personen en organisaties worden gebruikt om hun eigen belangen te versterken.

Eerst zal een meer algemene context worden geschetst van referenda over EU-kwesties. Daarna zal worden ingegaan op het Griekse referendum van 2015 over de *bail-out*-overeenkomst met Europa en zal de aangekondigde volksraadpleging in Hongarije over de herverdeling van vluchtelingen worden behandeld. Vervolgens wordt het Nederlandse referendum over het akkoord met Oekraïne besproken en

daarna het meest recente ‘Brexit’-referendum. In het laatste deel zal worden uiteengezet welke negatieve implicaties het strategisch gebruik van directe democratie kan teweegbrengen.

1. Referenda en de Europese Unie

Over het nut van referenda is reeds veel inkt gevloeid. Voorstanders benadrukken dat het een goede manier is om burgers op een directe manier te betrekken bij het beleid. Het zou ook de meest geschikte manier zijn om democratisch gelegitimeerde beslissingen te nemen. Directe democratie heeft ook een belangrijke pedagogische functie: referenda stimuleren het publieke debat en het deliberatieve karakter van de besluitvorming (Hobolt, 2009, pp. 5-6; Mendez, Mendez & Triga, 2014, pp. 8-10). Tegenstanders wijzen er dan weer op dat burgers vaak een gebrek aan kennis hebben om beslissingen te nemen over complexe vraagstukken; dergelijke kwesties vragen om het oordeel van beleidsexperten. Dit geldt overigens in het bijzonder voor Europese zaken. Daarnaast worden referenda vaak geplaagd door een lage opkomst, of toch alleszins een lagere opkomst dan parlements- en presidentsver-

kiezingen, en bestaat het risico op manipulatie door populisten (Dehousse, 2006, pp. 153, 160-161; Mendez *et al.*, 2014, pp. 8-12). Tot slot merken tegenstanders op dat referenda vaak een antwoord geven op een andere vraag dan diegene die werd gesteld en dat er allerlei randfactoren een rol spelen bij de uitkomst van de volksraadpleging.

Er bestaan geen landen die helemaal gebaseerd zijn op directe democratie, al hebben sommige een sterkere traditie op dit vlak dan andere. Zwitserland is een typisch voorbeeld: sinds het midden van de negentiende eeuw hebben er al meer dan 600 volksraadplegingen plaatsgevonden (Nguyen, 2016). Maar Zwitserland blijft een uitzondering en zelfs daar staat directe democratie in functie van de representatieve democratie. Dat is overigens ook in de Europese Unie het geval. Artikel 10 van het Verdrag van de Europese Unie stelt dat het functioneren van de Europese Unie gebaseerd is op representatieve democratie. Wel zijn er mechanismen inbegrepen – zoals het Europese burgerinitiatief – om participatieve democratie te ondersteunen. Omdat beide vormen vaak naast elkaar bestaan, wordt het interessant om de wisselwerking tussen de directe en de representatieve democratie van naderbij te bekijken: welke rol spelen bijvoorbeeld politieke partijen en regeringsleiders in deze context? Wie neemt het initiatief voor het organiseren van een referendum en wat zijn daarvoor de achterliggende motieven?

In Europa wordt het gebruik van referenda in ieder geval populairder: terwijl er in de jaren zeventig gemiddeld drie volksraadplegingen per jaar werden gehouden,

zijn er dat ondertussen bijna acht per jaar.¹ Ook wat specifiek referenda over EU-kwesties betreft, is er een stijgende tendens merkbaar. In de eerste decennia van het Europese integratieproject speelde directe democratie over EU-kwesties geen rol. Het eerste EU-referendum werd in 1972 gehouden. De goedkeuring van de Franse burgers werd gevraagd over de toetreding van Denemarken, Ierland, het Verenigd Koninkrijk en Noorwegen (dat later – eveneens na een referendum – besloot om af te zien van de toetreding) tot de Europese Economische Gemeenschap. Sindsdien zijn er 55 volksraadplegingen geweest over EU-zaken.

Er is echter een groot verschil tussen de Europese landen. In 23 van de 28 lidstaten werd al minstens één referendum georganiseerd over Europese kwesties; in Duitsland, België, Portugal, Cyprus en Bulgarije was dit nog nooit het geval. Ook in de niet-EU-lidstaten Noorwegen, Zwitserland en Liechtenstein werd de bevolking gevraagd om zich uit te spreken over Europese kwesties. Sommige landen doen dit echter frequenter dan andere: zo zijn Ierland, Denemarken en Zwitserland samen goed voor bijna de helft (25) van alle referenda over de EU (Tilindyte, 2016, p. 5).

Wat de thema's betreft, hadden de meeste referenda het lidmaatschap van de Europese Unie of de Europese Economische Ruimte als onderwerp. In 25 gevallen moest de bevolking zich daarover uitspreken: 19 keer met een positief resultaat, zes keer (twee keer in Noorwegen, drie keer in Zwitserland en zo pas in het Verenigd Koninkrijk) werd lidmaatschap afgewezen. Op de tweede plaats staan de referenda over de Europese verdragswijzigingen:

18 keer werd de bevolking bevraagd over de verandering van de verhoudingen tussen hun lidstaat en het Europese niveau. De meeste van dergelijke volksraadplegingen werden in Ierland en Denemarken gehouden. Ierland is overigens het enige land dat bij wet verplicht om bij elke verdragswijziging een referendum te organiseren. De overige 12 referenda gingen over specifieke Europese beleidskwesties, zoals de euro (in Denemarken en Zweden), het vrij verkeer van personen (Zwitserland) of de Europese begrotingsunie (Ierland.) Deze laatste categorie wordt overigens steeds populairder, zoals ook onderstaande voorbeelden zullen illustreren.

Terwijl in sommige lidstaten – zoals Ierland – het bij wet verplicht is om over bepaalde EU-zaken een referendum te organiseren, is dat in de meeste landen echter niet het geval. Zo waren geen van de vier referenda over de Europese Grondwet (in Spanje, Nederland, Frankrijk en Luxemburg) verplicht (Tilindyte, 2016, p. 3). Regeringen kunnen dus meestal zelf bepalen of ze al dan niet een referendum organiseren en daar kunnen allerlei politieke en tactische redenen in meespelen. In de vier volgende voorbeelden zal worden uiteengezet wat de belangrijkste drijfveren waren om een referendum te organiseren en op welke manier dit de specifieke belangen van de initiatiefnemers moest ondersteunen.

2. Het referendum van Alexis Tsipras

Een eerste voorbeeld is het referendum in Griekenland op 5 juli 2015 over het

akkoord met de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank (ECB) en het Internationaal Monetair Fonds (IMF) over een nieuwe bail-out van de Griekse overheid. Het was echter vooral een manier van Alexis Tsipras om zijn positie binnen zijn eigen partij te verstevigen en een betere onderhandelingspositie met de andere Europese lidstaten af te dwingen. Het behalen van de eerste doelstelling bleek succesvoller dan van de tweede.

Griekenland heeft in zijn moderne geschiedenis geen sterke traditie op het vlak van directe democratie. Nochtans is de mogelijkheid voor referenda opgenomen in de Griekse grondwet. Er is een constitutionele basis, zowel voor een volksraadpleging over een bepaalde wettekst als over een 'staatszaak'. Na de val van het kolonelsregime heeft er in Griekenland slechts één referendum plaatsgevonden. De pas aangetreden regering onder leiding van Konstantinos Karamanlis besloot in 1974 de bevolking te bevragen over de staatsvorm van het land: moest de president als staatshoofd behouden blijven of mocht Konstantinos II terugkeren als koning van Griekenland om de monarchie te herstellen? Zeventig procent van de Grieken bracht zijn stem uit; Griekenland bleef een republiek (Tridimas, 2010). Met één referendum in veertig jaar kan je bezwaarlijk stellen dat het land een diepe cultuur van directe democratie had uitgebouwd voor de nieuwe volksraadpleging in 2015.

De bredere achtergrond van dat referendum is te situeren bij de politieke en economische instabiliteit van Griekenland als gevolg van de financieel-economische crisis. In 2010 slaagde het land er niet

meer in om zijn eigen schulden te financieren en was het aangewezen op steun van het IMF en de Europese Unie in ruil voor verregaande bezuinigingen en besparingen in de Griekse overheidsuitgaven. Er volgden jaren van steeds moeilijker wordende onderhandelingen met de kredietverleners, terwijl het draagvlak bij de Griekse bevolking voor de hervormingen steeds meer onder druk kwam te staan. In het najaar van 2014 kwamen de onderhandelingen over een hernieuwing van de Europese steunprogramma's muurvast te zitten. Toenmalig Grieks premier Antonis Samaras van de centrumrechtse partij Nea Dimokratia forceerde in december 2014 vervroegde verkiezingen door driemaal tevergeefs een politicus van zijn eigen partij voor te stellen als Grieks president, in plaats van een consensusfiguur zoals meer gebruikelijk was.²

Die nieuwe stembusgang leverde een duidelijke overwinning op voor het extreemlinkse SYRIZA, onder leiding van Alexis Tsipras. Vooral het uitgesproken discours van de partij tegen het bail-out-programma van het IMF en de Europese Unie sloeg aan bij het Griekse electoraat. De partij pleitte ervoor om de bestaande overeenkomst op te zeggen en een nieuw programma te onderhandelen met de Troika (Weaver, 2015). De partij boekte een winst van 78 zetels en haalde met 149 zetels net geen absolute meerderheid (Deloy, 2015). Een dag na de verkiezingen sloot ze een coalitie met de rechts-conservatieve Onafhankelijke Grieken, waardoor Alexis Tsipras kon aantreden als premier. In de eerste helft van 2015 gingen de onderhandelingen tussen de nieuwe Griekse regering en de Europese Unie om

een akkoord te vinden voor het aflopen van het steunprogramma op het einde van juni moeizaam verder, terwijl de situatie voor de Griekse bevolking steeds moeilijker werd: banken werden gesloten, lange rijen ontstonden aan benzinstations en winkels raakten door hun voorraad basisproducten heen.

Op 25 juni 2015 werd door het IMF, de ECB en de Europese Commissie een nieuw bail-out-akkoord voorgesteld aan de Griekse regering. De onderhandelingen werden unilateraal opgeschort toen premier Tsipras in de vroege ochtend van 27 juni een referendum uitriep over het voorstel, zonder dit vooraf te signaleren aan zijn gesprekspartners. Een dag later, op 28 juni, keurden SYRIZA, de Onafhankelijke Grieken en de Gouden Dageraad het referendum goed in het Griekse parlement; alle andere partijen stemden tegen. Het referendum vond amper een week later plaats, op 5 juli. Een grote meerderheid van de Grieken – 61,31 procent – stemde tegen het voorstel van de Europese kredietverleners (Arnett *et al.*, 2015). Volgens vele commentatoren leek een uitstap van Griekenland uit de eurozone – een 'Grexit' – nu onafwendbaar.

Over de manier waarop het referendum werd georganiseerd zijn echter verschillende kanttekeningen te maken. Onder meer de Raad van Europa stelde dat het een goed voorbeeld was van hoe je een referendum vooral niet moet organiseren (John, 2015). De korte periode tussen de aankondiging en het feitelijke moment van het referendum – amper acht dagen – zorgde niet alleen voor een organisatorische uitdaging, maar maakte ook een diepgaande deliberatie over het onderwerp bijna onmogelijk. Ook de formu-

lering van de vraag van het referendum droeg niet meteen bij tot een helder debat. De officiële vraagstelling luidde als volgt: *Moet het ontwerpakkoord worden aanvaard, dat door de Europese Commissie, de Europese Centrale Bank en het Internationaal Monetair Fonds op 25.06.2015 werd ingediend en uit twee delen bestaat, wat hun hele voorstel uitmaakt? Het eerste document heeft de titel "Reforms for the Completion of the Current Programme and Beyond" en het tweede "Preliminary Debt Sustainability Analysis"* (Papadopoulou, 2016). Niet alleen was de vraag erg technisch, ze was ook al meteen achterhaald. De Griekse bevolking moest zich uitspreken over het EU-voorstel van 25 juni, terwijl de Europese Commissie een dag later, op 26 juni, een nieuw compromisvoorstel had gedaan dat op verschillende punten afweek van het vorige (Europese Commissie, 2015b).

Daaruit blijkt ook dat het referendum voornamelijk een instrument was om de positie van Alexis Tsipras zelf te versterken, zowel binnen als buiten zijn partij. SYRIZA is immers geen klassieke partij, maar een samenwerkingsverband van verschillende (extreem)linkse partijen. De afkorting SYRIZA staat voluit voor de "Radical Linkse Coalitie - Sociaal Vakbondsfront" en ze is opgebouwd uit verschillende groeperingen, gaande van centrumlinkse en sociaaldemocratische partijen over groene organisaties tot communistische en andere uiterst linkse groepen. Pas in 2013 werd SYRIZA omgevormd tot een unitaire partij; daarvoor fungeerde ze uitsluitend als verkiezingscoalitie. Die erfenis sleept de partij ook met zich mee: een centraal bestuur ligt moeilijk en de partij is nog steeds op-

gebouwd uit verschillende vleugels. Het is vaak moeilijk een uniforme partijlijn uit te werken waarachter iedereen zich kan scharen. Een belangrijk intern twistpunt was bijvoorbeeld of Griekenland lid moest blijven van de eurozone. Hoewel de meerderheid binnen de partij voorstander was van het behoud van de euro, pleitte bijna een derde van de partij - dat zichzelf verenigde onder de factienaam "Links Platform" - voor een terugkeer naar de drachme (Ekathimerini, 2013), een mening die onder andere door Alexis Tsipras niet werd gedeeld. Hij wilde vooral een betere deal met de kredietverleners, maar zag de toekomst van Griekenland wel binnen de eurozone.

Het uitschrijven van het referendum was een instrument van Tsipras om de verschillende facties binnen zijn partij bij elkaar te houden. Een duidelijk resultaat zou hem immers een sterk mandaat geven van de Griekse bevolking. Het is dus geen toeval dat de premier zelf ook stevig campagne heeft gevoerd voor het neen-kamp. Een duidelijke afkeuring van de Grieken zou de beste garantie zijn op een betere deal met de kredietverleners (Traynor, Hooper & Smith, 2015).

Twee maanden later zou Alexis Tsipras overigens een gelijkaardige strategie hanteren. Nadat er een overeenkomst was bereikt op de Europese top van 12 juli, moest de nieuwe bail-out-deal ook worden goedgekeurd door het Griekse parlement. Na een urenlang debat werd er in de vroege ochtend van 14 augustus gestemd. De overeenkomst werd goedgekeurd, maar de partij van Tsipras stemde verdeeld: meer dan 40 parlementsleden van SYRIZA stemden tegen, en alleen dankzij de steun van Nea Dimokratia,

To Potami en PASOK kon er een meerderheid worden gevonden. De autoriteit van Alexis Tsipras was aangetast en hoewel er geen directe aanleiding was – er werd bijvoorbeeld niet bedreigd met een motie van wantrouwen – diende hij zijn ontslag als premier in. Tsipras pleitte er bij de president van Griekenland Prokopis Pavlopoulos voor om zo snel mogelijk verkiezingen uit te schrijven. Die kwamen er op 20 september en werden opnieuw gewonnen door SYRIZA. De revolterende SYRIZA-parlementsleden die tegen het akkoord stemden, hadden zich afgescheurd en gingen onder de naam Laiki Enotita naar de verkiezingen. De splinterpartij haalde echter nog geen drie procent van de stemmen en kwam niet in het parlement. Het leiderschap van Tsipras binnen zijn partij was hersteld.

Een tweede reden waarom Alexis Tsipras het referendum had uitgeroepen was zijn doel om zijn internationale positie tegenover de kredietverleners te versterken. SYRIZA had de Griekse parlementsverkiezingen gewonnen met een discours tegen de vorige bail-out-overeenkomst met de Troika en het Europese besparingsbeleid, en pleitte voor een Griekse schuldherschikking. Na zijn verkiezingsoverwinning en aanstelling als Grieks premier moest Alexis Tsipras echter opnieuw de onderhandelingen met Europa aanvatten. De onderhandelaars gingen in de eerste helft van 2015 van vergadering naar vergadering, maar zonder resultaat. Eind juni werd echter beschouwd als de ultieme deadline, vermits Griekenland dan een aantal leningen aan het IMF moest terugbetalen, waartoe het zonder nieuw akkoord niet in staat zou

zijn. De spanning liep verder op en de Europese top van 27 juni werd gezien als de laatste kans om een akkoord over de Griekse financiën te vinden.

Twee dagen voor dit finale overleg riep Tsipras echter het referendum uit. Het doel was duidelijk: de kredietverleners onder druk zetten om toegevingen te doen aan Griekenland. Een slechte deal zou immers door de bevolking worden weggestemd. Het pakte echter anders uit. De kredietverleners schortten alle onderhandelingen op tot na het referendum op 5 juli. Uiteindelijk werd pas op de vergadering van 13 juli na meer dan 17 uur onderhandelen een akkoord gevonden. Griekenland kreeg een derde steunpakket en de exit van het land uit de eurozone werd nipt vermeden. Het akkoord verschilde inhoudelijk echter niet zo sterk van het voorstel van de Troika van juni. Tsipras had gegokt maar verloren. Het referendum had de looptijd van de onderhandelingen wel verlengd, maar had zijn positie tegenover zijn Europese partners niet sterker gemaakt. De precaire economische situatie van Griekenland en zijn vastberadenheid om binnen de eurozone te blijven zorgden ervoor dat hij uiteindelijk de deal wel moest aanvaarden. Toch inspireerde zijn referendum andere regeringsleiders om hetzelfde te doen.

3. Het referendum van Viktor Orban

Het tweede voorbeeld is het Hongaarse referendum over het Europese spreidingsstelsel van de vluchtelingen dat door premier Viktor Orban op touw werd gezet

en in het najaar van 2016 zal plaatsvinden. Het past in een meer recente traditie in Hongarije om directe democratie te gebruiken om de eigen belangen te verdedigen. Orban deed het al in 2008 en ook de socialistische oppositie tracht nu via een volksraadpleging de macht van de regeringspartij *Fidesz* te breken. Viktor Orban wil met dit nieuwe referendum over de migratiecrisis nu zijn eigen positie versterken en de wind uit de zeilen halen van het extreemrechtse *Jobbik*.

De bredere context van het referendum is de migratiecrisis, die in de zomer van 2015 haar hoogtepunt bereikte, waarbij Europa geconfronteerd werd met tienduizenden vluchtelingen die het continent binnenkwamen. De Europese Unie blonk uit in verdeeldheid over hoe de crisis het best kon worden opgelost. Hongarije was een van de voorstanders van de harde lijn: Orban sloot de grenzen met hekken en prikkeldraad en het Hongaarse parlement keurde controversiële wetten goed, zoals gevangenisstraffen tot drie jaar voor een illegale grensovergang en voor Hongaarse burgers die vluchtelingen helpen (BBC, 2015b).

Op een speciale Europese Ministeraad van 22 september 2015 werd een quotasysteem goedgekeurd om 120.000 vluchtelingen die in Griekenland en Italië waren aangekomen te verdelen over de verschillende lidstaten (Europese Commissie, 2015a). Het was echter geen unanieme beslissing: Tsjechië, Hongarije, Roemenië en Slowakije stemden tegen. Een stemming is erg ongebruikelijk voor een dergelijk gevoelig onderwerp en was het gevolg van maandenlange vruchteloze onderhandelingen tussen de lidstaten.

In het kader van het spreidingsplan zou Hongarije ongeveer 1.000 vluchtelingen moeten opnemen. Viktor Orban heeft echter laten verstaan dat hij vindt dat het systeem in strijd is met de Europese regels (Gotev, 2016). Slowakije en Hongarije hebben zelfs een zaak aangespannen bij het Hof van Justitie van de Europese Unie (Zalan, 2015). Opvallend is het feit dat Hongarije weigerde om zelf als 'frontlijnstaat' gekwalificeerd te worden en om het schema goed te keuren. Als het land echter wel had ingestemd, had het geen extra vluchtelingen moeten opnemen, maar zouden de meer dan 50.000 vluchtelingen van Hongarije ook in het plan zijn opgenomen en zijn verspreid over de andere EU-lidstaten (BBC, 2015a).

Op 24 februari van dit jaar kondigde Viktor Orban aan dat hij een referendum zou houden over dit quotasysteem voor vluchtelingen. Het referendum zal plaatsvinden op 2 oktober en zal de zevende volksraadpleging worden in het land sinds de val van het communistische regime. De eerste referenda gingen voorname-lijk over de inrichting van de staat en het Hongaarse lidmaatschap van de NAVO en de Europese Unie. De afgelopen tien jaar is de dynamiek rond referenda echter veranderd en worden ze door politieke partijen gebruikt om hun eigen populariteit en aanhang te vergroten. In 2008 dwong *Fidesz* – toen in de oppositie – een referendum af over de vergoedingen die de Hongaren moesten betalen voor een doktersbezoek, een verblijf in het ziekenhuis of een inschrijving aan een universiteit. De maatregel was een jaar eerder ingevoerd door de socialistische regering om het begrotingsdeficit terug te

dringen. Fidesz maakte daarbij voor het eerst gebruik van een clause in de Hongaarse grondwet die referenda over een specifiek beleidsinitiatief toelaat als er genoeg handtekeningen verzameld worden (Hugh, 2008). Viktor Orban speelde een prominente rol in de campagne en slaagde erin om de Hongaren te mobiliseren tegen het regeringsbeleid en de heersende socialistische partij. Fidesz won overtuigend. De regeringscoalitie belandde in een crisis en de regeringspartijen daalden verder in de opiniepeilingen (Szilagy, z.d.). Twee jaar later zou Viktor Orban met Fidesz met een tweederdemeerderheid afgetekend de parlementsverkiezingen winnen.

De afgelopen jaren heeft de socialistische partij, nu de belangrijkste oppositiepartij, geprobeerd om dezelfde tactiek toe te passen. Hoewel er sinds het referendum in 2008 geen nieuwe referenda meer zijn geweest, werden er wel tientallen aanvragen gedaan. Zo trachtten de socialisten al verschillende keren om een volksraadpleging af te dwingen over het verbod op winkelen op zondag, een maatregel waar twee derde van de Hongaren het niet mee eens is. De jongste poging, in februari van dit jaar, mislukte omdat een lid van de socialistische partij door een groep van tien mannen werd geblokkeerd om het nationale verkiezingsbureau binnen te gaan toen hij de handtekeningen wilde laten registeren. Het Hooggerechtshof oordeelde echter dat de toegang hem illegaal ontzegd was en dat zijn aanvraag wel degelijk geldig was. Om de oppositiepartij de wind uit de zeilen te nemen en het referendum overbodig te maken, heeft de regering besloten om zelf het verbod opnieuw in te trekken (Feher, 2016). De oppositiepartij

heeft ondertussen echter haar zinnen gezet op een ander referendumonderwerp. Eind juni verzamelde de socialistische partij genoeg handtekeningen om een volksraadpleging te laten organiseren over de verkoop van landbouwgrond die in handen is van de staat. Een van de socialistische partijleiders en initiatiefnemer verklaarde al dat het referendum niet alleen gekant is tegen de verkoop van landbouwgrond, maar ook tegen de regering en Fidesz (Magyar Távirati Iroda, 2016a).

In die context moet het referendum van Viktor Orban over de vluchtelingenspreiding worden bekeken. Hiermee tracht hij zijn positie te verstevigen, op binnenlands en Europees vlak. Op binnenlands vlak kan het worden beschouwd als een zet tegen de socialistische oppositie. Met het winnen van het referendum zou hij zijn populariteit bij de Hongaarse publieke opinie kunnen vergroten. De vraagstelling is alleszins niet de meest objectieve: *Wilt u toestaan dat de Europese Unie de hervestiging van niet-Hongaarse burgers naar Hongarije kan verplichten zonder de toestemming van het parlement?* (Dunai & Than, 2016). Orban mikt daarbij op een dubbel effect: enerzijds moet het referendum zijn rol als de verdediger van de Hongaarse belangen tegen de Europese Unie benadrukken, een discours dat hij overigens zelf vaak in zijn speeches herhaalt (Hongaarse Overheid, 2016). Op die manier wil hij een "rally around the flag"-effect verkrijgen dat zijn populariteit als eerste minister extra impulsen geeft. Anderzijds wil hij door zich streng op te stellen in het migratievraagstuk de kiezers weghouden van het extreemrechtse Jobbik, waarvan opiniepeilingen voorspellen dat het de

tweede partij van Hongarije zou kunnen worden (Magyar Távirati Iroda, 2016b). Viktor Orban tracht hun electorale steun terug te dringen door zich te profileren op hun kernprogrammapunten: migratie.

Ook op Europees vlak moet het referendum de positie van Viktor Orban versterken. Het past in een bredere tendens van de Centraal-Europese lidstaten die zich zelfbewuster gaan opstellen en soms openlijk positie innemen tegen de West-Europese landen. De 'wittebroodsperiode' vlak na de toetreding van de landen uit Centraal- en Oost-Europa is voorbij; deze lidstaten trachten meer dan ooit zelf te wegen op het Europese beleid. In de aanpak van de vluchtelingen crisis staan Oost en West in Europa lijnrecht tegenover elkaar, getuige daarvan de ongebruikelijke stemming in de Ministerraad over het Europese spreidingsplan. Een goed resultaat bij het referendum moet Viktor Orban meer legitimiteit geven om Europees meer invloed uit te oefenen. Juridisch heeft het echter weinig invloed. De beslissing over het spreidingsplan is in de EU-Raad van Ministers genomen en dat kan alleen aangevochten worden bij het Hof van Justitie van de Europese Unie. In de praktijk komt het plan slechts moeizaam tot uitvoering (Europese Commissie, 2016). Het valt dus af te wachten of Orban een goed resultaat bij het referendum ook Europees zal kunnen verzilveren.

4. Het referendum van GeenPeil

Het referendum in Nederland verschilt van de vorige twee voorbeelden, omdat

het een initiatief was van een middenveldorganisatie en niet van de regering of van een politieke klasse. De organisatie *GeenPeil* dwong een referendum af in het voorjaar van 2016 over het Associatieakkoord tussen de Europese Unie en Oekraïne. Dit specifieke onderwerp is echter ondergeschikt aan de bredere doelstelling van de organisatie: het euroscepticisme in de Nederlandse samenleving stimuleren.

Sinds juli 2015 is er in Nederland met de Wet Raadgevend Referendum een regelgevend kader voor het organiseren van een (raadgevend) referendum: als er binnen de zes weken 300.000 handtekeningen worden ingezameld, kan er een volksraadpleging worden afgedwongen.³ Het onderwerp kan echter alleen een wet of verdrag zijn dat al wel is aangenomen, maar nog niet in werking is getreden (Rijksoverheid, 2015). Het allereerste – en voorlopig enige – referendum dat in het kader van deze wet heeft plaatsgevonden had als onderwerp de rectificatie van de Associatieovereenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne. Het was overigens pas de tweede landelijke volksraadpleging in Nederland, na het referendum over de Europese grondwet in 2005. Het referendum over het EU-Associatieverdrag met Oekraïne vond plaats op 6 april 2015 en eindigde met een duidelijke overwinning voor het 'Nee'-kamp: 61,1 procent van de deelnemers stemde tegen het verdrag, 38,1 procent stemde voor.

Twee elementen zorgden voor een vreemde dynamiek rond het referendum. Het eerste element was de te halen opkomstdrempel. Hoewel het om een raadgevend referendum ging, is er in de wet opgenomen dat een minimumopkomst

van 30 procent nodig is om geldig te zijn. In de aanloop naar de campagne gaven de meeste partijen te kennen dat de regering de uitkomst van het referendum moest respecteren, maar enkel als de minimumdrempel werd gehaald. Hierdoor werd niet zozeer de uitkomst, maar de opkomst het belangrijkste thema. De verdedigers van het handelsakkoord met Oekraïne mikten op een lage opkomst: de regeringspartijen voerden bijvoorbeeld maar een zwakke campagne en veel voorstanders bleven strategisch thuis om het opkomstcijfer naar beneden te halen. De minimumopkomst werd echter wel gehaald, zij het nipt. Met een totale opkomst van 32,3 procent is dit referendum overigens de hekkensluis van alle referenda over EU-zaken in de afgelopen veertig jaar (Tilindyte, 2016, p. 8).

Het tweede element dat bijdroeg tot een vreemde dynamiek was het motief van de initiatiefnemer GeenPeil. De organisatie is een samenwerkingsverband van de website GeenStijl, het Burgercomité EU en het Forum voor Democratie; alle drie zijn ze sterk gekant tegen het Europese project en beogen ze een uitstap van Nederland uit de Europese Unie (Forum voor de Democratie, z.d.; Heck, 2016). Daarin ligt overigens ook hun motief. Het eigenlijke onderwerp van het referendum – de rectificatie van het Associatieverdrag met Oekraïne – was ondergeschikt aan een bredere doelstelling: Nederland uit de Europese Unie krijgen. Zo liet Arjan van Dixhoorn, de voorzitter van het Burgercomité EU en een kernfiguur achter het referendum, weten dat Oekraïne hem “natuurlijk niets kan schelen”, maar dat zij “alle mogelijkheden aan[grijpen] om de

relatie tussen Nederland en de EU onder spanning te zetten” (Heck, 2016). Ook op de website van GeenStijl valt bij de reden van het referendum het volgende te lezen: “Omdat de EU volstrekt ondemocratisch is. In Brussel luistert niemand naar de kiezer. [...] We willen een referendum afdwingen om een signaal te laten horen” (GeenPeil, 2015). GeenPeil koos het Associatieverdrag uit, omdat het simpelweg het eerste Europese onderwerp was dat in aanmerking kwam na de inwerkingtreding van de referendumwet. Het referendum was voor de initiatiefnemers dus een manier om eurosceptische stemmen in Nederland te mobiliseren.

5. Het referendum van David Cameron

Het referendum over het EU-lidmaatschap van het Verenigd Koninkrijk is het vierde voorbeeld. De belofte van een volksraadpleging was een middel van David Cameron om zijn Conservatieve Partij bij elkaar te houden in de aanloop naar de Britse parlementsverkiezingen van 2015. Met een heronderhandelde overeenkomst met de EU wilde hij definitief komaf maken met de Europese splijtzwam binnen zijn partij en zijn eigen positie versterken. Het tegendeel gebeurde echter: de Europese kwestie verdeelde de Tories meer dan ooit en David Cameron moest ontslag nemen als Brits premier na het verloren referendum.

Het Verenigd Koninkrijk wordt al sinds zijn toetreding tot de EU gekenmerkt door een sterke eurosceptische houding, al

stemde 67 procent van de Britten ervoor om deel te blijven uitmaken van de Interne markt in het referendum van 1975. De roep om de Europese Unie ook effectief te verlaten is echter niet altijd even groot geweest, zelfs niet binnen de Conservatieve partij (D'Ancona, 2016). Premier John Major werd in de jaren negentig wel geconfronteerd met de zogenaamde 'Maastricht Rebels', een groep van revolterende conservatieve parlementsleden die zich verzetten tegen de ratificatie van het Verdrag van Maastricht. Hun invloed is echter niet zozeer te wijten aan de omvang van deze eurosceptische vleugel – het ging tenslotte maar om een twintigtal parlementsleden – maar wel aan de nipte meerderheid van de Conservatieve partij, wat de kleine groep buitenproportioneel veel macht gaf. De meeste Tories waren zeker niet gekant tegen Brits lidmaatschap van de EU. Getuige daarvan is de toetreding van de Conservatieven tot de pro-Europese fractie van de Europese Volkspartij in 1992, al ging de samenwerking niet altijd over rozen (Jansen & Van Hecke, 2011, pp. 56-59).

Ook de Labourpartij liet in de jaren negentig haar scherpe kritiek op het Europese project van vorige decennia achter zich. Ze ging onder leiderschap van Tony Blair zelfs een uitgesproken pro-Europese koers varen. Maar hoe meer uitgesproken de eurofiele standpunten van Blair werden, des te luider gingen de eurosceptische stemmen binnen de conservatieve oppositie klinken. Om in 2005 partijleider te kunnen worden, deed David Cameron al de belofte aan de eurokritische vleugel van zijn partij om de federalistische Europese Volkspartij te verlaten (White &

Branigan, 2005), wat uiteindelijk ook zou gebeuren na de Europese verkiezingen van 2009 (Fontaine, 2009, pp. 347-350). In 2010 wint de Conservatieve partij voor het eerst sinds 1992 de verkiezingen, al halen ze geen absolute meerderheid en moeten ze een coalitie vormen met de pro-Europese Liberal-Democrats. Hierdoor verdwenen de eurosceptische Conservatieve parlementsleden aanvankelijk wat meer op de achtergrond (D'Ancona, 2016).

Begin 2013 – na maanden van geruchten – kondigde David Cameron aan dat hij een referendum zou organiseren als zijn Conservatieve partij de parlementsverkiezingen van 2015 zou winnen. Het zou pas de derde landelijke volksraadpleging zijn na het EU-referendum in 1975 en het referendum over een nieuw kiessysteem in 2011.

De referendumbelofte diende een dubbel doel. Ten eerste moest het vooruitzicht op een EU-referendum de Conservatieve partij opnieuw de grootste maken bij de parlementsverkiezingen. In de opiniepeilingen lagen de conservatieven op de tweede plaats, ruim achter Labour. Een belangrijke reden daarvoor was het succes van de United Kingdom Independence Partij, die het meer eurokritische deel van de conservatieve aanhang aansprak. Bij de Europese verkiezingen van 2014 zou UKIP met 24 zetels zelfs de grootste Britse delegatie in het Europees Parlement worden (Sabbati, 2014, p. 2). Een verdeling van de rechtse stemmen over de Conservatieven en UKIP zou in het Britse meerderheidsstelsel leiden tot een overwinning van Labour in vele kiesdistricten. Met de belofte van het referendum wilde Cameron de meer eurosceptische kiezers bij

zijn partij houden en een overstap naar UKIP verhinderen. Met succes, want bij de parlementsverkiezingen van 2015 werd de Conservative Party afgetekend de grootste partij.

Een tweede reden van Cameron om het referendum te organiseren was het bewaren van de interne cohesie van zijn partij. Tijdens de eerste termijn van zijn premierschap tussen 2010 en 2015 begon de eurosceptische vleugel zich steeds meer te roeren, onder meer door de goede resultaten van UKIP in de peilingen en de Europese verkiezingen. Cameron wilde een 'John Major-scenario' vermijden en niet geconfronteerd worden met een rebellerende groep eurosceptici binnen zijn partij. De belofte van het referendum moest ervoor zorgen dat de Conservatives in gesloten slagorde naar de parlementsverkiezingen zouden trekken. Dat lukte, maar enkel op korte termijn. Waar het beloofde referendum de tegenstellingen binnen de Conservatieve partij aanvankelijk grotendeels pacificeerde, zou de Europese kwestie op middellange termijn een absolute splijtzwam worden.

Nadat Cameron de lidmaatschapsvoorwaarden had heronderhandeld met de andere lidstaten in het begin van 2016, namen de politici hun positie in. In plaats van met een partij die als één man achter Cameron stond om zijn deal te verdedigen, werd hij geconfronteerd met een diepe verdeeldheid: meer dan 130 parlementsleden en zelfs 5 ministers uit zijn regering kozen openlijk voor het 'Leave'-kamp. Overigens hebben ook verschillende van deze conservatieve Brexit-aanhangers het referendum strategisch benaderd. Denk aan Boris Johnson, die het

EU-lidmaatschap van Verenigd Koninkrijk steeds heeft gesteund en meermaals waarschuwde voor de negatieve impact van een Brexit (Demianyk, 2016). Hij veranderde echter van kamp, omdat dat zijn eigen ambities om premier te worden het beste ondersteunde: op die manier kon hij zich afzetten tegen David Cameron en zich opwerpen als een alternatieve kandidaat voor het premierschap. Veel andere Tories die voor Brexit pleitten, volgden overigens dezelfde logica: het moest hun positie binnen de Conservatieve partij versterken. Ze rekenden er niet op dat er ook effectief een meerderheid gevonden zou worden om de EU te verlaten. Dat bleek in de periode na het referendum, toen er veel onduidelijkheid heerste over de toekomst en het Brexit-kamp geen plan van aanpak klaar had. Meer nog, het wilde het uittreden van het Verenigd Koninkrijk zo lang mogelijk uitstellen.

De strategische inzet van het referendum bleek voor Cameron een verkeerde gok. Nadat bijna 52 procent van de Britten ervoor stemde om de Unie te verlaten, kon hij niet anders dan ontslag nemen als premier. Intussen blinkt zijn partij uit in interne verdeeldheid en het is maar de vraag of de nieuwe partijleidster, Theresa May, er opnieuw in zal slagen om de conservatieve rangen te sluiten.

6. Strategische referenda en het failliet van directe democratie

De voorbeelden hierboven tonen aan dat er achter de organisatie van volksraadple-

gingen vaak strategische motieven schuil. Zo kan een referendum een manier zijn om de breuklijnen binnen de partij aan te pakken. Alexis Tsipras trachtte met het referendum de extreemlinkse 'hardliners' binnen zijn partij aan de kant te zetten. Met een stevig mandaat van de Griekse bevolking op zak kon hij immers de onderhandelingen met Europa verderzetten zonder zich al te veel zorgen te maken over de afwijkende stemmen binnen zijn partij. Cameron had een gelijkaardig motief: de belofte van een referendum moest het conflict tussen de meer pro- en anti-Europese vleugels pacificeren. Zijn heronderhandelde overeenkomst met de Europese Unie moest de partij opnieuw verenigen. Het tegendeel werd echter werkelijkheid.

Een referendum kan ook worden ingezet om de strijd *tussen* partijen te beslechten. Zo moest de belofte van een Brexit-referendum kiezers weghouden van UKIP bij de parlementsverkiezingen van 2015. Ook de volksraadpleging van Viktor Orban over migratie moet in die context worden bekeken. Door de Hongaarse bevolking rechtstreeks te bevragen over een thema waarin hij grote steun geniet, tracht hij zijn populariteit een extra impuls te geven, terwijl de socialistische oppositie met een ander referendum net het tegendeel wil bereiken. Ook het thema is niet toevallig: door zijn forse houding omtrent migratie in de verf te zetten, tracht Orban kiezers aan te trekken van het extreemrechtse Jobbik.

Soms is het onderwerp juist minder van belang en ondergeschikt aan een bredere doelstelling. Het Nederlandse referendum handelde over het Associatie-

verdrag met Oekraïne, omdat de timing klopte. Het was het eerste EU-onderwerp dat in aanmerking kwam om een referendum over te organiseren in lijn met de nieuwe wetgeving. Het had echter even goed een andere EU-kwestie kunnen zijn, want het belangrijkste voor de initiatiefnemers was het mobiliseren van een breder eurosceptisch sentiment bij de Nederlandse bevolking.

Een dergelijke strategische kijk op referenda houdt echter risico's in. EU-referenda organiseren om binnenlandse politieke redenen heeft ontegensprekelijk een impact op de Europese besluitvorming. Het Brexit-referendum is daarvan het meest voor de hand liggende voorbeeld. Los van de verdere economische gevolgen, brengt een uittreding van het Verenigd Koninkrijk uit de EU ook een hoge opportuniteitskost met zich. Het onderhandelingsproces zal waarschijnlijk jaren aanslepen, waarbij aan andere belangrijke zaken opnieuw minder tijd en energie kan worden besteed. Een gelijkaardige situatie deed zich voor tijdens de Griekse bail-out-onderhandelingen. Gesterkt door het resultaat van het referendum – waardoor de onderhandelingen overigens meer dan een week werden opgeschort – stelde premier Tsipras zich zeer hard op in de gesprekken met de 27 andere staatshoofden en regeringsleiders in de Europese Raad. Uiteindelijk waren er vier Europese toppen nodig vooraleer er op 13 juli, na meer dan 17 uur onderhandelen, een akkoord werd bereikt. Alle aandacht ging in die periode naar Griekenland, terwijl op hetzelfde moment ook de vluchtelingencrisis stilaan haar hoogtepunt bereikte.

Het illustreert een breder probleem: referenda zijn moeilijk te verzoenen met een Europese besluitvorming die is gericht op consensus en compromis. Tilindyte (2016, p. 9) formuleert het als volgt: “*while welcoming as such the desire to give citizens a more direct say in European politics, the argument maintains that any such device should not allow opposing coalitions and ‘excessive polarisation’ based on national politics to threaten the consensual nature of the system by endangering ‘patiently negotiated compromises’ without the need to propose an alternative*”. Hoewel referenda ontegensprekelijk een belangrijke legitimatie zijn van fundamentele beslissingen, zoals EU-lidmaatschap of verdragswijzigingen, bieden volksraadplegingen over ‘gewone’ EU-kwesties minder toegevoegde waarde en maken ze het steeds moeilijker om akkoorden te vinden over Europees beleid.

Uiteindelijk bestaat het gevaar dat de bevolking door het strategisch inzetten van referenda nog verder vervreemd van de politiek. Dit geldt zeker voor landen die geen traditie van volksraadplegingen hebben opgebouwd en waar ze geen deel zijn van de politieke cultuur zoals in Zwitserland. In de vier behandelde landen worden landelijke volksraadplegingen slechts zelden gebruikt. Zeker als referenda louter worden gebruikt om de voorkeur van de initiatiefnemer te bevestigen, kan het vertrouwen van de burger in de politieke klasse verder worden aangetast. Het wordt soms immers erg moeilijk om het resultaat van het referendum ook effectief in de praktijk te brengen: de Griekse bevolking stemde voor een deal die politiek onhaalbaar bleek; het Neder-

landse referendum handelde over een akkoord dat door alle andere landen al was geratificeerd en al grotendeels voorlopig in werking was getreden; en de Britten werden een dag na het referendum wakker met gebroken beloftes en geen plan voor de toekomst. Op die manier kan directe democratie ondermijnen wat juist haar ultieme doelstelling is: de bevolking dichter bij de politiek brengen.

Noten

1. Waar Zwitserland en Liechtenstein niet bij worden geteld vanwege hun lange traditie van directe democratie.
2. De Griekse grondwet schrijft voor dat het parlement wordt ontbonden en dat er nieuwe parlementsverkiezingen moeten plaatsvinden als er na drie stemrondes nog geen president is verkozen.
3. Nadat men er in een eerste fase in is geslaagd om binnen de 4 weken 10.000 handtekeningen te verzamelen.

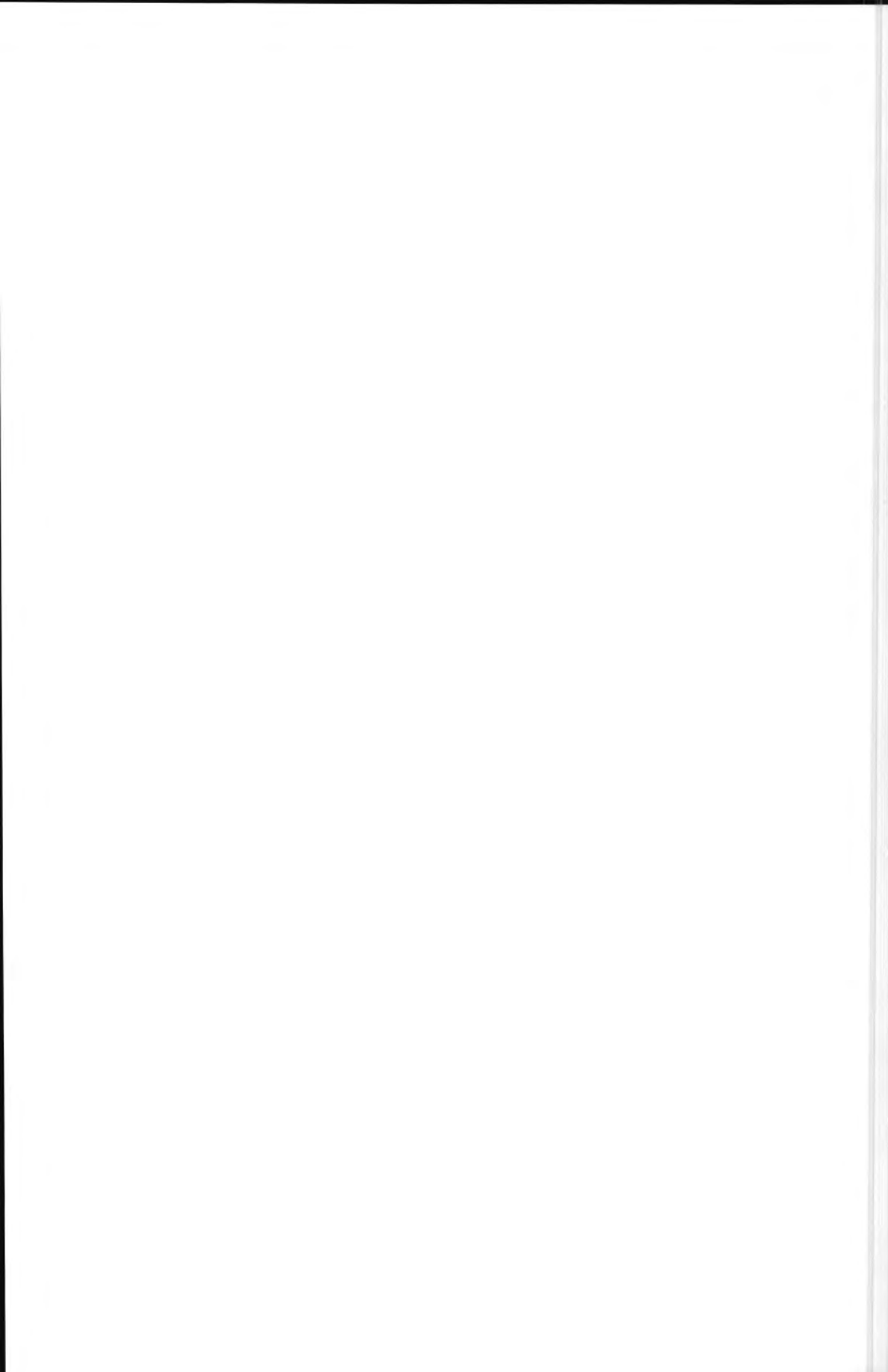
Bibliografie

- Arnett, G., Sedghi, A., Galatsidas, A. & Clarke, S. (2015, 6 juli). Greek Referendum: Full Results. *The Guardian*. Geraadpleegd via <http://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2015/jul/05/live-results-greek-referendum>.
- BBC (2015a, 25 september). *Migrant Crisis: Why EU Deal on Refugees is Difficult*. Geraadpleegd via <http://www.bbc.com/news/world-europe-34324096>.

- BBC (2015b, 11 september). *Europe Migrant Crisis: Hungary Will Arrest Illegal Migrants*. Geraadpleegd via <http://www.bbc.com/news/world-europe-34224999>.
- D'Ancona (2016, 15 juni). Brexit: How a Fringe Idea Took Hold of the Tory Party. *The Guardian*. Geraadpleegd via <http://www.theguardian.com/politics/2016/jun/15/brexit-how-a-fringe-idea-took-hold-tory-party>.
- Dehousse, R. (2006). The Unmaking of a Constitution – Lessons from the European Referenda, *Constellations*. Wiley, 13(2), 151-164.
- Deloy, C. (2015). Historic Victory for the Radical Left in Greece. *European Elections Monitor*. Parijs: Robert Schuman Foundation.
- Demianyk, G. (2016, 23 juni). Boris Johnson Admits Writing Second Telegraph Column backing 'Remain'. *The Huffington Post*. Geraadpleegd via http://www.huffingtonpost.co.uk/entry/boris-johnson-column-back-remain_uk_576b9119e4b0b1f1704fea34.
- Dunai, M. & Than, K. (2016, 5 juli). Hungary to Hold Referendum on Mandatory EU Migrant Quotas on October 2. *Reuters*. Geraadpleegd via <http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-hungary-referendum-idUSKCN0ZL0QW>.
- Ekathimerini (2013, 15 juli). Tsipras Still Leader but Rifts Remain. *International New York Times*. Geraadpleegd via <http://www.ekathimerini.com/152190/article/ekathimerini/news/tsipras-still-leader-but-rifts-remain>.
- Europese Commissie (2015a, 22 september). European Commission Statement Following the Decision at the Extraordinary Justice and Home Affairs Council to Relocate 120,000 Refugees. Geraadpleegd via http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-15-5697_en.htm.
- Europese Commissie (2015b, 29 mei). *Transcript of President Jean-Claude Juncker's Press Conference on Greece*. Geraadpleegd via http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-5274_en.htm.
- Europese Commissie (2016, 15 juni). *Relocation and Resettlement: Increased Efforts on Resettlement and Relocation Must Be Sustained*. Geraadpleegd via http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2178_en.htm.
- Feher, M. (2016, 11 april). Hungary's Government Moves to Lift Sunday Shopping Ban. *The Wall Street Journal*. Geraadpleegd via <http://www.wsj.com/articles/hungarys-government-moves-to-lift-sunday-shopping-ban-1460399216>.
- Fontaine, P. (2009). *Voyage to the Heart of Europe 1953-2009*. Brussel: Racine.
- Forum voor Democratie (z.d.). Missie. Geraadpleegd via <http://www.forumvoordemocratie.nl/missie/>.
- GeenPeil (2015). *Doe mee. Teken voor een EU referendum*. Geraadpleegd via <http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2015/07/faq.html>.
- Gotev, G. (2016, 26 februari). Commission Questions Hungarian Referendum on Migrant Quotas. *EurActiv*. Geraadpleegd via <http://www.euractiv.com/section/global-europe/news/commission-questions-the-hungarian-referendum-on-migrant-quotas/>.
- Heck, W. (2016, 31 maart). Oekraïne kan ons niets schelen. *NRC*. Geraadpleegd via <http://www.nrc.nl/next/2016/03/31/oekraïne-kan-ons-niets-schelen-1606419>.
- Hobolt, S. (2009). *Europe in Question – Referendums on European Integration*. Oxford: Oxford University Press.

- Hongaarse Overheid (2016, 15 maart). *Speech by Prime Minister Viktor Orbán on 15 March*. Geraadpleegd via <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/speech-by-prime-minister-viktor-orban-on-15-march>.
- Hugh, E. (2008, 10 maart). Sunday's Referendum in Hungary. *Hungary Economy Watch*. Geraadpleegd via <http://hungary-economywatch.blogspot.be/2008/03/sundays-referendum-in-hungary.html>.
- Jansen, T. & Van Hecke, S. (2011). *At Europe's Service: The Origins and Evolution of the European People's Party*. Berlijn/Heidelberg: Springer.
- John, M. (2015, 1 juli). Greek Referendum Falls Short of Standards. *Reuters*. Geraadpleegd via <http://www.reuters.com/article/eurozone-greece-rights-idUSL8N0ZH3IO20150701>.
- Magyar Távirati Iroda [Hongaars Nieuwsagentschap] (2016a, 29 juni). Socialists Submit Signatures for Referendum on State Land Sale. *Daily News Hungary*. Geraadpleegd via <http://dailynewshungary.com/socialists-submit-signatures-for-referendum-on-state-land-sale/>.
- Magyar Távirati Iroda [Hongaars Nieuwsagentschap] (2016b, 28 april). Poll: Fidesz the Strongest, Followed by Jobbik and Socialists. *Daily News Hungary*. Geraadpleegd via <http://dailynewshungary.com/poll-fidesz-the-strongest-follow-by-jobbik-and-socialists/>.
- Mendez, F., Mendez, M. & Triga, V. (2014). *Referendums and the European Union: A Comparative Inquiry*. Cambridge: Studies in European Law and Policy.
- Nguyen, D. (2016). *How Direct Democracy Has Grown over Decades*. Geraadpleegd via http://www.swissinfo.ch/eng/explore-600-national-votes_how-direct-democracy-has-grown-over-the-decades/41481992.
- Papadopoulou, L. (2016). *The Greek Referendum of 2015: Enhancing or Deceiving the People?*. Paper gepresenteerd op de derde Parliamentary Democracy in Europe (PADEMIA) Conferentie, Brussel.
- Rijksoverheid (2015). *Hoe start ik een referendum?* Geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/democratie/vraag-en-antwoord/wanneer-kan-ik-een-referendum-starten>.
- Sabbati, G. (2014). European Parliament: Facts and Figures. *European Parliamentary Research Service Briefings*. Brussel: Europees Parlement.
- Szilagyi, Z. (z.d.). Hungary in 2008. *Encyclopedia Britannica*. Geraadpleegd via <https://www.britannica.com/place/Hungary-Year-In-Review-2008>.
- Tilindyte, L. (2016). Referendums on EU Issues. *European Parliamentary Research Service Briefings*. Brussel: Europees Parlement.
- Traynor, I., Hooper, J. & Smith, H. (2015, 5 juli). Greek Referendum No Vote Signals Huge Challenge to Eurozone Leaders. *The Guardian*. Geraadpleegd via <https://www.theguardian.com/business/2015/jul/05/greek-referendum-no-vote-signals-huge-challenge-to-eurozone-leaders>.
- Tridimas, G. (2010). Referendum and the Choice between Monarchy and Republic in Greece. *Constitutional Political Economy*, 21(2), 119-144.
- Weaver, M. (2015, 26 januari). Tsipras Declares End to 'Vicious Cycle of Austerity' after Syriza Wins Greek Election. *The Guardian*. Geraadpleegd via <https://www.theguardian.com/world/>

- live/2015/jan/25/greek-election-syriza-confident-of-victory-live-updates.
- White, M. & Branigan, T. (2005, 18 oktober). Clarke Battles to Avoid Tory Wooden Spoon. *The Guardian*. Geraadpleegd via <http://www.theguardian.com/politics/2005/oct/18/uk.conservatives1>.
- Zalan, E. (2015, 18 november). Hungary to Challenge Refugee Quotas in EU Court. *EU Observer*. Geraadpleegd via <https://euobserver.com/migration/131158>.

De afstand tussen wetenschap en beleid

Bea Cantillon, Marleen Brans, Evelien Tonkens en Corné van der Meulen

Inleiding

Steven Van Hecke (KU Leuven)

“I think people in this country have had enough of experts”, aldus Michael Gove, Brits minister van Justitie en notoir Brexiteer. De opvallende uitspraak – Gove behoort tot het establishment van de Conservatives – viel begin juni 2016 tijdens de referendumcampagne in het Verenigd Koninkrijk. De stelling van Gove ruikt naar populisme en refereert aan een vermeende algemene tendens tot anti-intellectualisme: experts moeten hun plaats kennen, vooral als het volk aan het woord komt of wanneer er gezwaaid wordt met ‘het primaat van de politiek’.

Elke vergelijking loopt mank, uiteraard, maar ook de Vlaamse goegemeente schrok enkele dagen eerder op van de uitval van minister-president Geert Bourgeois aan het adres van professor Bea Cantillon, directeur van het Centrum voor Sociaal Beleid (CSB) – Herman Deleeck van de Universiteit Antwerpen (*De Standaard*, 2 juni 2016). Aanleiding was haar kritiek op het nieuwe kinderbijslagsysteem waarover de partijen van de Vlaamse regering een akkoord hadden gevonden. De validiteit van haar rekenwerk werd in twijfel getrokken, maar wat vooral de wenkbrauwen deed fronsen was dat Bourgeois het niet vond kunnen dat Cantillon kritiek gaf

op een regeling waarvoor ze zelf input had gegeven.

Ziedaar de spanning tussen de rol van de (sociale) wetenschapper enerzijds en de rol van de beleidsmaker anderzijds. Deze spanning is traditioneel het voorwerp van discussie. De onafhankelijkheid van de wetenschapper is een *conditio sine qua non* om op kritische wijze vragen te stellen, data te verzamelen, een onderzoeksmethode toe te passen en te reflecteren over de resultaten. Dit belet niet dat een academicus zich dienstbaar opstelt (‘nuttig maakt’) door via fundamenteel of toegepast onderzoek het beleidsproces te faciliteren. Dit kan in de fasen van de agendasetting, de beleidsvoorbereiding en de beleidsevaluatie. Als zodanig komt de wetenschapper in mindere of meerdere mate dichter bij het beleidsproces te staan. En bij de beleidsmakers. Dat creëert een spanning. Een gezonde spanning, op voorwaarde dat iedereen zijn of haar rol speelt.

Het voorliggende incident is dus geenszins nieuw, maar vormt wel een mooie aanleiding om de kwestie van een zekere afstand onder de loep te nemen. Eerst komt de rechtstreeks betrokkene, Bea Cantillon, aan het woord. Daarna belicht Marleen Brans, hoogleraar aan het Instituut voor de Overheid (KU Leuven), de spanning tussen wetenschap en beleid vanuit vergelijkend bestuurskundig per-

spectief. Evelien Tonkens, eerder Tweede Kamerlid voor GroenLinks en bijzonder hoogleraar aan de UvA, thans hoogleraar burgerschap en humanisering van de publieke sector aan de Universiteit voor Humanistiek, reflecteert vervolgens op haar ervaringen met onderzoek ten behoeve van beleid. Het Symposium wordt afgesloten met een reactie van Corné van der Meulen, onderzoeker bij de Stichting Beroepseer. Van der Meulen is een van de redacteurs van een bundel over wetenschap die in het najaar van 2016 onder auspiciën van Beroepseer zal verschijnen.

Onafhankelijk en beleidsgericht?

Bea Cantillon (Universiteit Antwerpen)

Deze bijdrage bevat twee onderdelen. Eerst komt de rol van de onderzoeker in de beleidsvorming aan bod naar aanleiding van de hervorming van het kinderbijslagsysteem in Vlaanderen. De focus ligt op de betwisting van zowel de onderzoeksresultaten als van het in het openbaar innemen van een (normatief) standpunt door bij beleid betrokken academici. Daarna volgt een reflectie op basis van eerdere ervaringen. Samen vormen deze twee elementen een geheel over de onafhankelijkheid van de sociale wetenschapper en de compatibiliteit hiervan met beleidsgericht onderzoek.

Wanneer onderzoek in twijfel wordt getrokken

Het in twijfel trekken van bevindingen uit onderzoek is eigen aan de wetenschap.

Dat geldt ook voor het onderzoek dat het CSB deed over de nieuwe kinderbijslagregeling. Het onderzoek is repliceerbaar en tegensprekelijk. Alle cruciale stappen van het onderzoek, zoals de aangenomen assumpties en de gehanteerde methodologie, zijn nauwgezet geargumenteed in het rapport. Specifiek bij de uitwerking van de nieuwe Vlaamse kinderbijslag is dat de uitkomsten niet in twijfel worden getrokken vanuit de academische wereld maar vanuit de politiek. Daar is op zich niets verkeerd aan. Beleidsmakers hebben de mogelijkheid om aangereikte onderzoeksresultaten te negeren of niet te implementeren. Dat het debat ten gronde beduidend aan belang verliest – ten voordele van een discussie over getallen na de komma, over het net wel of net niet reduceren van het aantal mensen dat ‘at-risk-of-poverty’ leeft – is wel een spijtige zaak. Dat is niet goed voor het besluitvormingsproces en de output ervan.

Idealiter wordt immers een discussie georganiseerd over de doelstellingen van het nieuwe systeem om de kinderbijslag vorm te geven. Moet het bestrijden van kinderarmoede als een (centraal) oogmerk functioneren? En zo ja, hoe moet dat in balans worden gebracht met andere doelstellingen zoals de horizontale gelijkheid tussen gezinnen zonder kinderen en gezinnen met kinderen? Dat is een politieke kwestie, die beslecht moet worden door de meerderheid in overleg met de sociale partners. Wetenschappelijk onderzoek kan de doelmatigheid van alternatieve beleidsscenario's in kaart brengen, vertrekkend van theoretische of maatschappelijk vastgelegde doelstellingen. Armoedebestrijding is in dit dossier

een evidente benchmark: kinderbijslagen zijn een uitstekende hefboom om kinderarmoede te bestrijden en de Vlaamse regeeringsverklaring stelt een halvering van de kinderarmoede als doel voorop.

Opvallend is voorts dat er voor de hervorming van de kinderbijslag geen sterk bindende tijdsbeperking bestond. Enerzijds reikt deze legislatuur nog voldoende ver en anderzijds zijn er geen externe actoren die op korte termijn (stringente) benchmarks voorschrijven of druk zetten. Vanuit dit perspectief rijst de vraag in welke mate de perceptie van de noodzakelijkheid om snel resultaten te leveren, een perceptie die blijkbaar in de schoot van de regering ontstond, proportioneel is.

A fortiori wanneer een onderzoeker ‘dichter bij het beleid komt te staan’ – wanneer onderzoek met andere woorden een beleidsondersteunende functie heeft – moet een wetenschapper zich bewust zijn van het feit dat ‘evidence-based policy-making’ beperkingen heeft. In dit verband zijn twee aspecten van belang, die nauw verbonden zijn met de maturiteit van de onderzoeker. Ten eerste is tegenwoordig inherent aan wetenschappelijke evidentie. Dat is zeker zo voor sociale wetenschappen, want op het einde van de rit betreft het hier geen exacte wetenschap. Samenhangend met het onderzoeksobject, namelijk een complexe sociale realiteit waarin er altijd sprake is van onverwachte gedragseffecten, zijn er verschillende scholen in verschillende sociale wetenschapstakken ten aanzien van verschillende domeinen. Het al dan niet noodzakelijk zijn van een stringent begrotingsbeleid op EU-niveau is een typisch voorbeeld. Zelfs wanneer onderzoek ver-

trekt vanuit dezelfde vraag en dezelfde uitgangspunten, kunnen uiteenlopende resultaten gevonden worden. Ten tweede is het cruciaal dat de onderzoeker de aanwezigheid van meerdere (normatieve) standpunten in het debat erkent. Wetenschap draait om systematische kennisproductie. Het nemen van beslissingen – en dus het doorhakken van normatieve knopen – gebeurt door politici, via een democratisch proces. Maar de wetenschapper staat ook in de samenleving. Vertrekkend van het persoonlijke maatschappij- en mensbeeld en van de eigen waarden en normen heeft hij of zij de verantwoordelijkheid en de opdracht om zich op basis van het wetenschappelijk onderzoek ook uit te spreken over maatschappelijke kwesties.

Bovendien kan het aanvaarden van een onderzoeksopdracht mogelijk een vertrouwelijkheidsvereiste impliceren. Dat laatste is des te meer het geval wanneer privacy in het geding is, omdat de overheid databanken ter beschikking stelt om de onderzoeker in staat te stellen een onderzoeksvraag te beantwoorden. Vertrouwelijkheid wordt dan geregeld in een contract dat duidelijk een termijn en een voorwerp specificceert.

Dat laatste is eerder uitzondering dan regel aangezien het CSB normaliter geen beleidsondersteunend onderzoek verricht. Zo heeft het CSB nooit een steunpunt getrokken. We hanteren een onderzoeksfocus die meer afstand tot de beleidsvoorbereiding impliceert en dat maakt dat onze onderzoeksmiddelen niet afkomstig zijn van allerlei overheidsinstanties.

Het onderzoek naar een nieuw Vlaams kinderbijslagsysteem was wel beleidsvoorbereidend, met name in opdracht van het

agentschap van Kind & Gezin. Het contract bevatte – op het gebruik van de data van de Kruispuntenbank na – geen vertrouwelijkheidsclausule. Het contract was ook al meer dan een jaar verlopen. Er waren dus geen contractuele verbintenissen meer. Het onderzoek leverde een grote reeks van becijferde alternatieve scenario's op. Deze vormden de basis van politieke afwegingen en het uiteindelijke politieke compromis. De inhoud van dat compromis werd echter niet voorafgaandelijk afgetoetst op de budgettaire haalbaarheid en de sociale gevolgen. Daarmee stelde de politiek zich erg kwetsbaar op. Het is duidelijk dat het politieke proces te snel liep. Hiermee samenhangend wijst het advies van de SERV op het gebrek aan overleg met de sociale partners, andere stakeholders en de afwezigheid van een armoedetoets.

Wanneer onderzoek het verschil kan maken

Het kan echter ook anders. Een voorbeeld van een niet-gepolariseerde discussie was het voorstel uit 2006 om in Vlaanderen over te gaan tot een volledige outputfinanciering van het universitair onderwijs. Initieel was het de bedoeling om middelen voor de universiteiten integraal te laten afhangen van het aantal geslaagde studenten (en dus niet van het aantal ingeschreven studenten). In de grote steden liggen de slaagpercentages echter lager, los van de inspanningen van universiteiten om studenten over de streep te trekken. In mijn toenmalige hoedanigheid als vice-rector van de Universiteit Antwerpen bracht ik cijfermateriaal aan dat

aantoonde dat deze hervorming van de verdelingsleutel niet neutraal was. Outputfinanciering na het 60e studiepunt zou dat wel zijn. Doorheen de beleidsvoorbereidingsfase ontstonden intense discussies over de grond van het issue op basis van onze cijfers. Het was cruciaal dat ten eerste deze discussies binnen de 'inner circle' bleven en dat er ten tweede sprake was van een open houding ten aanzien van argumenten. Ons onderzoek – dat later gepubliceerd werd in een internationaal tijdschrift – had wel degelijk een impact op het uiteindelijke beleid. Dit is goed voorbeeld van hoe 'evidence-based policy' kan werken, met erkenning van het bestaan van meerdere legitieme politieke standpunten enerzijds en respect voor wetenschappelijke evidentie en integriteit anderzijds.

Op Europees niveau wordt de link tussen wetenschappelijk onderzoek en de beleidspraktijk gekenmerkt door een specifieke dynamiek. Om te beginnen is er geen directe rol voor de onderzoeker weggelegd. Evidentie wordt aangebracht door instituties. Verder is de beleidsondersteunende dimensie veel beperkter. Agendasetting en *a fortiori* beleidsvoorbereiding zijn veel minder een aangelegenheid waarmee onderzoekers zich bezighouden. Zelf heb ik op dit niveau ervaring opgedaan door de inbreng van wetenschappelijke bevindingen in het bepalen van de indicatoren voor het sociaal beleid van de Europese Unie. Toen België in 2001 het voorzitterschap van de EU uitoefende, was Frank Vandenbroucke, tussen 1999 en 2003 Belgisch minister van Sociale zaken, verantwoordelijk voor de uitwerking van de sociale indicatoren die

de basis vormden voor de 'benchmarking' binnen de Open Methode van Coördinatie (OMC). Dit kaderde binnen de Lissabon-strategie, die er onder meer op gericht was duurzame, slimme en inclusieve economische groei te stimuleren.

Concreet werd aan de ene kant een commissie samengesteld om de OMC-criteria uit te werken. Aan de andere kant was er de opdracht aan twee verschillende groepen van auteurs om twee verschillende boeken te schrijven. In de eerste plaats werkten Gøsta Esping-Andersen en collega's aan een beschouwend boek over de richting waarin de nieuwe welvaartaarstaat moest evolueren. In de tweede plaats legden Tony Atkinson en collega's zich toe op de vraag wat goede indicatoren zijn. Dit laatste werk moest resulteren in een voorstel. Het boek is geschreven vanuit een hecht samenwerkingsverband met de minister, de Europese Commissie en Eurostat. Daarenboven is het een goed voorbeeld van wetenschappelijk schrijven, met een daadwerkelijk pragmatische component. De vraag hoe de beleidsmakers vooruitgeholpen konden worden stond voorop. Het resultaat was een bevattelijke samenvatting van de voorhanden zijnde kennis.

In tegenstelling tot het voorbeeld van de hervorming van de Vlaamse kinderbijslag liet dit Europese verhaal veel meer ruimte om op lange termijn trajectmatig te denken. Om een volledig systeem te ontwikkelen of te herdenken, moet namelijk gezocht worden naar een zo groot mogelijk draagvlak. Anders geformuleerd: input van stakeholders en wetenschappers die met de nodige vrijheidsgraden rond de tafel zitten om samen hun schouders onder een toekomstproject te kunnen zetten,

vervult een sleutelrol. Zo kan effectiviteit op lange termijn bewerkstelligd worden.

De volgende drie elementen bieden een mogelijke verklaring voor de zo net aangehaalde tegenstelling tussen het Vlaamse en het Europese voorbeeld. Om te beginnen is er de op zijn minst beperkte consensus in de Vlaamse coalitie aangaande de onderliggende doelstelling van de kinderbijslag. Een politiek gevoelige onderhandeling over een beleidsissue met een groot belang kan de ruimte voor wetenschappelijke bevindingen doen slinken. Vervolgens kan er een rol weggelegd zijn voor de terugkeer van het primaat van de politiek. Dat staat niet los van het wegvallen van enerzijds de ondersteuning door studiediensten van middenveldorganisaties en anderzijds de steunpunten bij de universiteiten, terwijl de administraties en hun studiediensten nog niet altijd evenveel expertise hebben kunnen opbouwen. Een Vlaamse Raad voor het Wetenschappelijk Regeringsbeleid, naar Nederlands model, zou daarom de beleidsmakers en (dus) het beleid een extra ondersteuning bieden, zodat de Vlaamse regering in de toekomst minder afhankelijk is van externe expertise en zodat de beleidsvoering meer en beter is ingebed in wetenschappelijk onderzoek. De kans op onnodige polemiek en polarisatie wordt dan veel kleiner.

Speaking Truth to Power?

(Wildavsky, 1987)

Marleen Brans (KU Leuven)

In de relatie tussen wetenschap en beleid is het eerst en vooral belangrijk om ons

bewust te zijn van het onderscheid tussen uitspraken van positieve aard (een feitelijke beschrijving van de werkelijkheid – hoe is het?) en uitspraken van normatieve aard (bevindingen terugkoppelen aan waarden en normen – hoe zou het moeten zijn?). In essentie bouwt wetenschap immers op een systematische manier kennis op over de geobserveerde werkelijkheid. De validiteit en de betrouwbaarheid van onderzoeksresultaten is wat een onderzoeker definieert en het fundament voor zijn of haar reputatie. Dit betekent dat positieve, ‘exogene’ ongeldigheidsclaims, afkomstig van buiten het wetenschappelijk (falsifiërings)proces, de integriteit van de wetenschapper in vraag stellen. Belangrijk is wel dat, vertrekkende van een complexe sociale realiteit enerzijds en de toegevoegde waarde van multidisciplinaire onderzoeksdesigns en -netwerken anderzijds, het bestaan van (de meerwaarde van) verschillende realiteiten – als product van verschillende rationaliteiten – erkend wordt. Contesteerbaarheid is immanent aan het wetenschappelijk proces.

Daarnaast kan de normatieve relevantie van de onderzoeksresultaten in het publieke debat in twijfel getrokken worden. De visie van de expert op wat moet gebeuren is slechts één evidentie die naar voor wordt gebracht in het besluitvormingsproces. Uiteindelijk blijft politiek het georganiseerde meningsverschil waarbij de verkozen meerderheid de samenleving met haar beleid kan (be)sturen. Bij dit normatieve aspect sluit een deontologisch aspect nauw aan, namelijk de vraag in welke mate het nog gepast is dat de wetenschapper communiceert/publiceert over het thema waarover voorafgaand onderzoek,

dat gericht was op beleidsmakers, werd uitgevoerd. Bij evaluatieonderzoek komt het voor dat er een vertrouwelijkheidsclausule of een moratorium (van bijvoorbeeld 6 maanden) in het contract wordt geïncorporeerd. Dit kan zowel het innemen van een publiek standpunt omvatten als gerelateerde publicaties. De tijdsafbakening van een dergelijke clausule is primordiaal, zeker omwille van proportionaliteitsoverwegingen.

Het vervolg van deze bijdrage zal drie elementen bespreken. Om te beginnen wordt de link tussen wetenschap en beleid (in België) toegelicht. Vervolgens ga ik dieper in op wetenschap en beleid vanuit een vergelijkend perspectief. Ten slotte wordt verder uitgeweid op de positie van de academicus in het beleidsadviesnetwerk.

Wetenschap en beleid in België

De link tussen wetenschap en beleid (spraktijk) is in het algemeen sterk in België. Het klassieke stramien start bij wetenschappelijk onderzoek, dat vervolgens wordt neergeschreven in een boek, waarna beleidsmakers de mogelijkheid hebben om de inzichten te gebruiken (Weiss, 1979). Het gebruik van onderzoek is hier veelal instrumenteel: kennis wordt direct gebruikt – vaak bij technische, niet-controversiële aangelegenheden.

Vanaf begin jaren 2000 ontstonden nieuwe interactieplatformen (‘interfaces’). Ten eerste lieten regeringen onderzoek uitvoeren ‘op bestelling’. In Vlaanderen zorgde de creatie van steunpunten voor een institutionalisering van onderzoeks-

en analysecapaciteit bij de universiteiten. De steunpunten functioneerden als kader voor het uitvoeren van zowel kortetermijnanalyses (vaak concreet toegepast onderzoek) als langetermijnonderzoek (conceptueel onderzoek of een analyse van een toekomstvisie, waarbij verschillende inzichten samengebracht kunnen worden). Bovendien ontstonden netwerken van academici en beleidsmakers. In Nederland werd eerder ingezet op individuele consultants en planbureaus om beleidsanalyseresultaten te genereren, naast de meer langetermijngerichte studies door de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid. Ten tweede was er een, zij het beperkte, beweging naar het betrekken van wetenschappelijke experts in strategische adviesraden en schreven sommige van deze adviesraden onderzoeksoproepen uit. Ten derde bewerkstelligden nieuwe media een evolutie naar een transactiegerichte communicatie van onderzoeksbevindingen. Deze konden nu ook via onder meer blogs, tweets en posts naar buiten gebracht worden. Daarboven werden wetenschappelijke basisrapporten uitgebreid met 'policy briefs', 'meta reviews' en zitten 'systematic literature reviews' in de lift.

Deze interactieplatformen faciliteren een overgang van een 'enkelvoudige communicatie' gericht op kennisoverdracht naar reciprociteitsnetwerken, dus met een duidelijke interactiedynamiek. Het werd mogelijk om verder te gaan dan het instrumentele gebruik van onderzoek in de richting van een model waarbij academici en beleidsmakers samen een synergetische kennisalliantie vormen (Hoppe, 1999).

Er bestaan echter vier barrières die het interactieve model bemoeilijken. Ten eerste zijn de verwachtingen van beleidsmakers en onderzoekers (vaak) niet compatibel. Het conceptuele perspectief van academici zet hen ertoe aan, om zich vooral toe te spitsen op agendasetting en de wetenschappelijke 'framing' van beleidsproblemen. Daarentegen vragen beleidsmakers, vanuit een instrumenteel perspectief, duidelijk geformuleerde en begrijpbare beleidsvoorstellen (Brans, Smet & Aubin, 2017).

Ten tweede wordt onderzoek door de politiek niet altijd momentaan, ter onderbouwing – dus instrumenteel – gebruikt. Onderzoeksbevindingen worden eveneens conceptueel of symbolisch ingezet, *a fortiori* bij (controversiële) dossiers waarbij er veel op het spel staat. Bij conceptueel gebruik slijpelen inzichten slechts geleidelijk door, vaak nadat derde actoren zoals internationale organisaties of media erbij betrokken werden. Een voorbeeld hiervan is de actieve simulatietest van de Internationale Arbeidsorganisatie, die actieve discriminatie tegen personen met een allochtone achtergrond aantoonde door telkens typische allochtone én autochtone profielen naar dezelfde vacatures te richten. De inzichten van dit onderzoek met een duidelijke narratieve component werden opgepikt door de media, in tegenstelling tot de inzichten van professor Albert Martens, die dit 'verhaal' reeds langer 'vertelde' (Brans *et al.*, 2004). Symbolisch gebruik is politiek-tactisch van aard. Zo kan een onderzoek besteld worden ter legitimering van het beleid dat de regering wil voeren, wanneer verwacht wordt dat een onderzoek de gewenste conclusies zal opleve-

ren. Een onderzoek kan ook aangevraagd worden om de besluitvorming te kunnen uitstellen. Dit vindt men bijvoorbeeld in controversiële mobiliteitsdossiers.

Ten derde wordt België gekenmerkt door een neocorporatistische cultuur met delicate compromissen die het resultaat zijn van onderhandelingen tussen maatschappelijke belangen. Het vormt vaak een uitdaging voor onderhandelaars om waarheidsclaims uit de academische literatuur te verzoenen met de fel bevochten 'package deals' in een setting met verscheidene politieke actoren (die elk een legitiem normatief standpunt verdedigen). Een afgeleide hiervan is het risico dat de synergetische dynamiek van een onderzoek op aanvraag verwatert, omdat de kennisproductie en/of de ideeëncreatie met een bindende beperking wordt geconfronteerd. Het lijkt plausibel dat (individuele) onderzoeksconsultants nog ontvankelijker zijn voor de druk om 'policy-based evidence' te genereren.

Ten vierde is het niet altijd evident voor onderzoekers en beleidsmakers hoe ze moeten omgaan met gecontesteerde kennis. Een steeds verder doorgedreven specialisering in disciplines en toenemende maatschappelijke complexiteit maken het waarschijnlijker dat onderzoeksresultaten tegengesproken worden. Tezelfdertijd is het duidelijk dat onderzoek zelf niet waardevrij is – er moeten bijvoorbeeld onderliggende assumpties aangenomen (en gemotiveerd) worden – en de waardering en interpretatie van onderzoek gebeurt bewust of onbewust vanuit een bepaalde 'mental map'. Beleidsdomeinen waarin de contestatie van kennis zich vaak manifesteert, zijn de impact van immigratie en de berekening van de beboste oppervlakte.

Wetenschap en beleid vanuit een comparatief perspectief

Het is interessant om de connectie tussen wetenschap en beleid vanuit een comparatief perspectief te bekijken. Meer specifiek worden hier drie aspecten belicht. Ten eerste komen kennisculturen van verschillende landen aan bod. Hierbij wordt kort stilgestaan bij verschillen tussen overheidsniveaus in België. Ten tweede zal de focus liggen op beleidssectoren. Ten derde verschuift de focus naar de rol die de wetenschapper zichzelf toe-eigent.

Binnen de beleidsanalyse kunnen modelmatig twee kennisculturen tegenover elkaar worden afgezet op landelijk vlak. Ten eerste is er het conflictuele model, waarbij wetenschappers de waarheid vertellen aan de politiek, die zich openstelt (of moet stellen) voor 'scientifically-sound research'. Ten tweede kan het consensuele model onderscheiden worden. In dit geval is wetenschappelijke evidentie maar één soort evidentie. Deze moet samengaan met politieke beoordeling en maatschappelijke invloed. Het is 'normaal' dat voorstellen van experts niet integraal gevolgd worden. Het vergelijkende onderzoek tussen landen hieromtrent staat nog in zijn kinderschoenen (Blum & Brans, 2017). Het is reeds duidelijk dat er in de Verenigde Staten, een typevoorbeeld van het conflictuele model, traditioneel een kenniscultuur met veel ruimte voor objectiviteit van wetenschappers heerst. Van deze laatste wordt aanvaard dat zij de beleidsmakers uitdagen op basis van hun wetenschappelijke onderzoeksresultaten. In Groot-Brittannië wordt wetenschappelijke input op eerder pragmatische wijze ge-

kanaliseerd via de rol van de ambtenarij. Zoals reeds kort werd aangehaald, wordt in Nederland kennis gegeneerd door beleidsonderzoeksbureaus en planbureaus. Ook wetenschapsinstellingen met maatschappelijke vertegenwoordiging komen voor, wat typisch is voor het consensuele model.

Voor België werd er reeds gewezen op de creatie van de 'interfaces'. In Vlaanderen vertaalt zich dat voornamelijk in centra voor beleidsonderzoek waarin academische consortia zich toespitsen op beleidsrelevant onderzoek op korte en lange termijn. Ook het federale beleid wordt ondersteund door multi-universitaire consortia. Op dit niveau zijn de interactieplatformen echter lossier georganiseerd. In Franstalig België situeert beleidsgericht onderzoek zich dicht bij de regering, waarbij agentschappen verantwoordelijk zijn voor de monitoring en evaluatie van beleid of voor de berekeningen van statistieken.

Ook verschillende beleidssectoren hebben een verschillende traditie aangaande de mate waarin beleidsmakers openstaan voor wetenschappelijke evidentie. Een voorbeeld van een sector waarin evidentie traditioneel een vooraanstaande rol krijgt toegemeten, is onderwijs.

De rol van wetenschappers in beleidsadviesystemen

Ten slotte is er een belang voor de individuele rol die wetenschappers opnemen. In de literatuur is er sprake van vier groepen van academici (Head, 2015). Ten eerste is er de 'mainstream academic', die zich aan

het klassieke wetenschaps(communicatie) patroon houdt: analyseren, publiceren en dan afwachten of zijn/haar inzichten opgepikt worden door beleidsmakers. Mainstream academici hebben slechts een beperkte directe link met beleidsmakers. Een tweede groep zijn de 'policy critics'. Deze specialiseren zich in het geven van op evidentie gebaseerde kritiek binnen een specifiek beleidsdomein. Hun invloed is veelal conceptueel en gericht op de lange termijn. Ten derde onderscheiden zich 'expert-consultants'. Gegeven hun sterk adviserende rol, hebben deze academici een hechtere rol bij het uitstippelen van beleid. Ten vierde zijn er de 'consultants from inside'. Het verschil met de vorige categorie is dat in dit geval wetenschappers aangetrokken worden om vanuit publieke agentschappen of ministeriële kabinetten te werken. De laatste groep is bij uitstek het kleinst, omdat veel onderzoekers vrezen vooringenomen beleidsopties te moeten verdedigen.

De wetenschapper bekleedt een positie in het beleidsadviesnetwerk. Die kan geconceptualiseerd worden aan de hand van een venndiagram met de externe academische arena, de interne overheidsarena en de externe niet-academische arena. De Nederlandse Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid situeert zich bijvoorbeeld op de intersectie tussen externe academische arena en de interne overheidsarena. Daar bevinden zich ook de Vlaamse steunpunten voor beleidsgericht onderzoek.

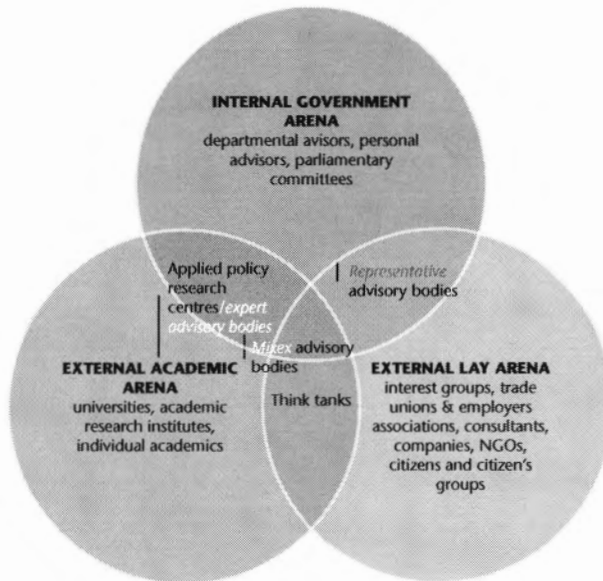
Dit model kan teruggekoppeld worden naar de vergelijking van kennisculturen van verschillende landen. In Frankrijk bijvoorbeeld opereren beleidsonderzoekers

voornamelijk vanuit de academische arena. Zij worden geconcipeerd als 'policy critics'. In Nederland daarentegen vind je in alle arena's een substantieel aantal academici dat zich toelegt op beleidsgericht onderzoek (Blum & Brans, 2017).

Recente studies over kennisgebruik maken zich zorgen over de sluipende politisering van wetenschappelijk onderzoek. 'Evidence-based policy-making' zou veranderen in 'Policy-based evidence-making' (Strassheim & Kettunen, 2014). Beleidsgericht onderzoek zou politiek geïnstrumentaliseerd worden. In het slechtste geval leiden mandaten voor politieke verandering naar feitenvrij beleid (Bekkers, 2014, p. 239), zoals we ook hebben kunnen vaststellen in de Brexit-campagne. Een te verregaand scepticisme zou ons echter blind maken voor nieuwe, interessante experimenten en praktijken waarbij

"evidence-based policy is the integration of experience, judgement and expertise with the best available evidence of systematic research" (Van Twist, Rouw & van der Steen, 2014, p. 29). Men kan lessen trekken uit de manier waarop sommige onderzoeksfinancieringsinstanties onderzoekers oproepen om hun wetenschappelijke output te presenteren in een taal en vorm die aantrekkelijk is voor beleidsmakers. Ook de onderzoeksprogramma's van de Europese Unie zien erop toe dat wetenschappelijk onderzoek toegevoegde waarde heeft voor de eindgebruikers van kennis en dat projectvoorstellen voorzien in dialoog en coproductie met stakeholders.

Maar interactiemodellen vereisen dat er een dubbele maturiteit aanwezig is. Enerzijds is dat het geval voor het politiek-administratieve niveau (wanneer zij om-

FIGUUR 1. De positie van de wetenschapper/expert in het beleidsadviesnetwerk.

gaan met kennis). Concreet komt dit neer op het inzien van het belang van wetenschappelijke integriteit en respect hebben voor onderzoeksresultaten (ook wanneer de complexe sociale realiteit noopt tot genuanceerde bevindingen). Anderzijds geldt het belang van maturiteit ook voor academici. Dit uit zich in een goed inzicht in het politieke (besluitvormings)proces en het accepteren dat er andere waarheden bestaan, *a fortiori* wanneer men zich nauwer toelegt op toegepast onderzoek en specifiek beleidsadvies. Als wetenschapper moet je de durf hebben om een realiteitscheck te 'ondergaan'. Als beleidsmaker moet je de durf hebben om wetenschappelijke evidenties te incorporeren in een tegensprekelijk publiek debat.

Bibliografie

- Bekkers, V. (2014). Contested Knowledge in Theory-driven Policy Analysis: Setting the Dutch Stage. In F. van Nispen & P. Scholten (Eds.), *Policy Analysis in the Netherlands* (pp. 231-247). Bristol: The Policy Press.
- Blum, J. & Brans, M. (2017). Academic Policy Analysis and Research Utilisation in Policy Making. In M. Brans, M. Howlett & I.-G. May (Eds.), *Handbook Comparative Policy Analysis*. London: Routledge, te verschijnen.
- Brans, M., Jacobs, D., Martiniello, M., Rea, A., Swyngedouw, M., Ilke, A., Balancier, P., Florence, E. & Van der Straeten, T. (2004). *Recherche et politiques publiques: le cas de l'immigration en Belgique – Onderzoek en beleid: de gevalstudie van immigratie in België*. Gent: Academia Press.
- Brans, M., Smet, V. & Aubin, D. (2017). Policy Analysis by Academics. In M. Brans & D. Aubin (Eds.), *Policy Analysis in Belgium*. Bristol: Policy Press, te verschijnen.
- Head, B. (2015). Relationships between Policy Academics and Public Servants: Learning at a Distance? *Australian Journal of Public Administration*, 74(1), 5-12.
- Hoppe, R. (1999). Policy Analysis, Science and Politics: From 'Speaking Truth to Power' to 'Making Sense Together'. *Science and Public Policy*, 26(3), 201-210.
- Straßheim, H. & Kettunen, P. (2014). When Does Evidence-based Policy Turn into Policy-based Evidence? Configurations, Contexts and Mechanisms. *Evidence & Policy*, 10 (2), 259-277.
- Van Twist, M., Rouw, R. & van der Steen, M. (2014). Policy Analysis in Practice: Reinterpreting the Quest for Evidence-based Policy. In F. van Nispen & P. Scholten (Eds.), *Policy Analysis in the Netherlands* (pp. 17-32). Bristol: The Policy Press.
- Weiss, C. H. (1979). The Many Meanings of Research Utilization. *Public Administration Review*, 39(5), 426-431.
- Wildavsky, A. (1987). *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*. New Brunswick, Transaction Publishers.

Op gesprek bij het ministerie

Evelien Tonkens (Universiteit voor Humanistiek)

Terwijl ik dit schrijf zit ik in de trein, op weg naar het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport om daar uitleg te geven over ons vierjarig onderzoeksproject

De belofte van nabijheid naar aanleiding van Kamervragen. Die Kamervragen zijn gesteld op basis van berichtgeving van het dagblad *Trouw* van 30 juni jl. over onze tussenrapportage. De voorpagina was ermee gevuld en ook elders in de krant besteedde men er aandacht aan. Daarop volgden Kamervragen van de SP-fractie en die waren er aanleiding toe dat het ministerie de onderzoekers bij zich riep.

De boodschap van het stuk (en van onze tussenrapportage) staat haaks op het beleid van het ministerie. Het beleid koerst op meer 'zelfredzaamheid' in zorg en welzijn, opgevat als meer zelf doen en meer steun van je naasten vragen. Ons onderzoek laat zien dat dit vaak wel wordt geprobeerd door sociaal werkers, maar dat het zelden lukt, omdat die naasten al veel doen en al overbelast zijn, omdat ze er niet zijn of niet bereid zijn te helpen. Dit is vermoedelijk geen boodschap die het beleid bevat, want het beleid rekent in hoge mate op die naasten, die worden aangeduid met de performatieve term 'sociaal netwerk', een term die suggereert dat die naasten als een hangmat klaarstaan om je op te vangen.

We gaan met zijn drieën en we hebben ons goed voorbereid. We hebben allemaal een onderdeel van het onderzoek waar we over vertellen en we hebben allemaal bepaalde getallen en data zo nodig paraat. We verwachten namelijk dat de ambtenaren de opdracht hebben gekregen te kijken of ze het onderzoek onschadelijk kunnen maken: het is niet zo deugdelijk, het is nog maar een tussenrapportage, het heeft te weinig aandacht voor situaties waarin het sociale netwerk wel versterkt wordt enzovoort.

In het onderzoeksproject *De belofte van nabijheid* is het ministerie waarnaar ik nu op weg ben, zelf geen financier. Er zijn wel acht andere financiers, dus het had best gekund, maar we hebben het niet geprobeerd. De reden daarvoor was dat we in een vorig groot onderzoeksproject, waaraan het ministerie wel had bijgedragen, een slotconferentie hebben gegeven met de titel *Eigen kracht ontkracht*, terwijl eigen kracht een kernuitgangspunt van het beleid is. Het ministerie heeft niet expliciet laten weten dat het daar niet blij mee was. Maar is het toeval dat dit ministerie sindsdien niet meer om mijn adviezen gevraagd heeft, in tegenstelling tot daarvoor? Vóór die conferentie werd ik regelmatig gevraagd voor bijvoorbeeld lezingen, adviesgesprekken over beleidslijnen, en voor meer of minder prestigieuze commissies (zoals het voorzitterschap van de wetenschappelijke begeleidingscommissie van een evaluatie van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo), of lidmaatschap van de commissie van de Gezondheidsraad die over de 'kennisinfrastructuur van het sociale domein' moest adviseren). Het is ook een contrast met andere ministeries zoals Binnenlandse Zaken en Veiligheid en Justitie, die mij nog wel regelmatig voor dergelijke functies en taken vragen. Vooral op het terrein van Binnenlandse Zaken verricht ik onderzoek in opdracht. Dat onderzoek is ook kritisch, maar de uitkomsten ervan staan wat minder haaks op het beleid.

Toch zou ik dit nooit een reden laten zijn om mijn onderzoeksresultaten af te zwakken. Dan maar geen prestigieuze commissies. Wat de invloed die een opdrachtgever mag uitoefenen betreft, maak

ik een scherpe scheiding tussen de vraagstelling en de uitkomsten. Over de vraagstelling valt met mij goed te praten en daarop mag bijvoorbeeld een ministerie (of lokale overheid) invloed uitoefenen. De vraagstelling moet de opdrachtgever goed bevallen, want hij is tenslotte de opdrachtgever. Uiteraard moet de vraagstelling wetenschappelijk deugdelijk zijn en voldoende open, dus ik laat mij nooit een onderzoeksvraag dicteren en ik zet al mijn wetenschappelijk gezag in om zo nodig uit te leggen wat wel en geen wetenschappelijke vraagstelling is. Uiteindelijk komen we dan uit op een onderzoeksvraag die zowel wetenschappelijk als beleidsmatig deugdelijk is. Dit kan overigens alleen als er aan een subsidie deugdelijke gesprekken kunnen voorafgaan. Als er sprake is van aanbesteding is dit veel lastiger, en moet je hopen dat er na het winnen van de aanbesteding nog ruimte voor is, wat in mijn beperkte ervaring meestal wel het geval is.

Over de vraagstelling onderhandel ik, maar over uitkomsten onderhandel ik nooit. Als die het beleid niet welgevallig zijn is dat spijtig, maar dat is het risico van wetenschappelijk onderzoek laten verrichten. Een opdrachtgever die slechts geïnteresseerd is in het eigen gelijk kan beter een reclamebureau inhuren. Wil je aanpassing van de resultaten, dan ondermijn je de wetenschappelijke integriteit en daarmee de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek. Dit is niet alleen problematisch voor dit onderzoek zelf, maar ook voor de positie van universiteiten (en overigens ook voor hogescholen). Aan misbruik van de universitaire status en de status van de naam van een hoogleraar voor reclaimedoeleinden werk ik niet mee.

Wie die naam en status wil, moet bijdragen aan het gezag ervan en dit gezag niet ondermijnen. Er zit dus niets anders op dan riskeren dat je de volgende keer niet in aanmerking komt voor subsidie.

De relatie tussen beleid en wetenschap is vaak een hele kunst voor beide partijen. De eerdere bijdragen in deze rubriek geven weinig blijk van deze worsteling en suggereren dat conceptuele indelingen daartoe voldoende helderheid geven. Ik waag dat te betwijfelen. Vooral de vraag hoe beide partijen zich laten beïnvloeden is klemmend en niet gemakkelijk op te lossen.

Slechts eenmaal heb ik een conflict gehad met een opdrachtgever die mijn resultaten niet wenselijk vond omdat ze het beleid niet ondersteunden en dat was helemaal aan het begin van mijn (inmiddels 11-jarige) carrière als hoogleraar. Het ging over een nieuwe 'bewonersraad' van een woningcorporatie. De opdrachtgever vond dit zelf een uitstekende beleidsvernieuwing en wilde dat dit uit het onderzoek kwam. Dat was niet het geval, ondermeer doordat deze raad in geen enkel opzicht representatief was. De opdrachtgever betoogde toen dat representatie ook helemaal niet belangrijk was en weigerde het rapport te publiceren. Ik vond het onderzoek zelf wetenschappelijk wel deugdelijk maar de uitkomsten niet bijzonder origineel of anderszins vernieuwend, dus ik kon daarmee leven. Ik heb er wel van geleerd van meet af aan heel duidelijke afspraken te maken over de opdracht en de vraagstelling, en daaraan voldoende tijd en aandacht te besteden, zodat beide partijen het erover eens zijn wat er precies onderzocht gaat worden en waarom.

Dit kost veel tijd, mede doordat beleidsmakers vaak geen onderzoeksvraag hebben, maar wel twee andersoortige vragen. Ten eerste een handelingsvraag, bijvoorbeeld: hoe kunnen we mensen zelfredzamer maken? Daar gaat de veronderstelling aan vooraf dat zelfredzaamheid een duidelijk en nastrevenswaardig doel is. Dat is natuurlijk de vraag, dus ook daarover moet je met de opdrachtgever in gesprek, teneinde het eens te worden over een open maar toch scherpe vraagstelling. Ten tweede zijn opdrachtgevers vaak geïnteresseerd in een legitimatievraag: men wil dat onderzoek bevestigt dat het beleid heel goed is. Ook dan is het de kunst om daar in overleg met de opdrachtgever een open onderzoeksvraag van te maken. Dat is goed te doen, is mijn ervaring; het kost alleen wel tijd. (Soms hebben beleidsmakers overigens ook juist een niet zo praktische vraag. Zoals een medewerker van een woningbouwcorporatie ooit tegen me zei: "als ik een snel antwoord wil op een praktisch probleem, dan vraag ik wel een organisatieadviesbureau. Ik richt me tot de universiteit voor meer fundamentele vragen". Dus een groot onderzoeksproject over onder meer de invloed van meritocratisering op het zelfrespect van lager opgeleiden vond hij een interessante kwestie waarvoor hij graag meebetaalde. Dat was overigens wel vóór de economische crisis en voordat de minister de verplichting invoerde dat woningcorporaties alleen nog over 'stenen' gingen en niet meer over sociale vraagstukken.)

Openheid is cruciaal, niet alleen voor beleidsmakers maar ook voor onderzoekers zelf. Om goed onderzoek te kunnen doen, moet je jezelf kunnen verrassen en

de openheid van geest opbrengen om niet zozeer je eigen gelijk te zoeken maar vooral je eigen ongelijk. Dat geldt voor beleidsonderzoek evenzeer als voor ieder ander onderzoek. En je moet de moed hebben om eerlijk te overwegen of je die openheid wel kunt opbrengen. Dat kan immers niet bij alle onderwerpen. In het onderzoek naar de herziening van de verzorgingsstaat bijvoorbeeld is gendergelijkheid een van mijn fundamentele uitgangspunten. Herziening van de verzorgingsstaat moet bijdragen aan grotere gelijkheid tussen mannen en vrouwen en de bestaande ongelijkheid in elk geval niet vergroten. Herzieningen die het omgekeerde doen zal ik daarom niet omarmen. Ik ben ook niet geïnteresseerd in onderzoek dat hierover vragen stelt, bijvoorbeeld onderzoekt in hoeverre grotere ongelijkheid tussen mannen en vrouwen wenselijk is. Ik zou een dergelijk onderzoek nooit verrichten. Voor mij (en op papier gelukkig ook voor de Nederlandse regering) is gendergelijkheid een fundamenteel normatief uitgangspunt, waaraan ik niet wil tornen.

Anders gesteld is het met wat je instrumentele normatieve uitgangspunten zou kunnen noemen. Daarmee bedoel ik uitgangspunten die niet over de achterliggende doelen van het beleid gaan, maar over de wijze waarop deze doelen bereikt kunnen worden. In het onderzoek over de herziening van de verzorgingsstaat gaat het dan bijvoorbeeld over de vraag hoe en onder welke voorwaarden beleid kan bijdragen aan de kwaliteit van zorg en leven van kwetsbare mensen. Dat beleid dat moet doen is niet omstreden, maar wat daartoe bijdraagt wel. Het huidige beleid gaat er bijvoorbeeld vanuit dat een grotere

nadruk op 'zelfredzaamheid' (waarmee zowel bedoeld wordt op meer zelf doen als op meer hulp vragen van naasten) de kwaliteit van zorg en leven van kwetsbare mensen ten goede komt. Wij onderzoeken in hoeverre en onder welke voorwaarden dat het geval is.

Ten aanzien van deze instrumentele vraagstelling is het noodzakelijk dat zowel onderzoekers als beleidsmakers zich openstellen voor alle mogelijke antwoorden en hun normatieve implicaties, los van politieke kleur. Wij als onderzoekers moeten het voor mogelijk houden dat het beleid de kwaliteit van leven beperkt of bevordert en alles daartussenin. Wanneer we daartoe niet bereid zijn, moeten we dit onderzoek niet verrichten. Wie al een vaststaande mening heeft over een onderwerp van onderzoek moet een pamflet schrijven, geen onderzoek verrichten. Iets vergelijkbaars geldt omgekeerd voor beleidsmakers: als zij van tevoren al weten wat er uit een onderzoek moet komen, moeten ze geen onderzoek laten doen, maar gewoon doorgaan met hun beleid.

Bea Cantillon acht het "cruciaal dat de onderzoeker de aanwezigheid van meerdere (normatieve) standpunten in het debat erkent". Dat is waar, maar daarbij is het mijns inziens van groot belang om fundamentele en instrumentele normatieve standpunten te onderscheiden. Fundamentele normatieve standpunten laten we niet gemakkelijk door empirisch onderzoek onderuithalen, en dat hoeft ook niet per se, mits je je daar maar van bewust bent. Deze verschillen blijven dus naast elkaar bestaan, en dan is het inderdaad "cruciaal dat de onderzoeker de aanwezigheid van meerdere (normatieve)

standpunten in het debat erkent", zoals Cantillon stelt. Instrumentele normatieve standpunten moet je juist wel aan empirische toetsen willen onderwerpen, en je moet ook bereid zijn deze te herzien. Hier hoeven verschillende normatieve standpunten niet naast elkaar te blijven staan en moet onderzoek juist laten zien welk standpunt wetenschappelijk gefundeerd is en klopt.

Inmiddels ben ik op de terugreis. De ambtenaren waren allervriendelijkst. En ze leken er niet op uit om het onderzoek onderuit te halen. Ze deden iets anders, wat we ook hadden kunnen verwachten maar waar we niet zo op gerekend hadden, namelijk problemen bij de gemeenten neerleggen. Logisch, want het gaat om gedecentraliseerd beleid, dus de verantwoordelijkheid voor de uitvoering ligt daar. Het is heel goed als de sociaal werkers gewoon zelf blijven zorgen (in plaats van op het sociale netwerk aansturen), vonden de ambtenaren. Mensen die zorg nodig hebben, moeten die krijgen! Maar, zeiden wij, die sociaal werkers hebben wel de opdracht om de naasten aan te spreken in plaats van mensen zelf te helpen. Daar moeten die gemeenten dan meer ontspannen mee omgaan: zorg moet vooropstaan, niet de budgetbeperkingen. Ja maar, zeiden wij, gemeenten hebben een budgetkorting van gemiddeld 25 procent. Logisch dat ze daar paniekerig over zijn en die paniek overdragen op de professionals. Ja ja, maar toch, de Wmo is er voor mensen die echt zorg nodig hebben, die moeten die krijgen.

Zo ben je ineens van een boodschapper van serieus nieuws getransformeerd

in een stok om een hond te slaan. Die hond wilden wij helemaal niet slaan; wij dachten de stokdrager een lesje te leren. Naïef misschien. Maar het herhaalt wel een andere les die ik van onderzoek doen geleerd heb: je weet nooit wie er wat met je resultaten doet. Hoe goed je daar ook van tevoren over nadenkt.

Tussen bemoeienis en gepaste betrokkenheid

Corné van der Meulen (Stichting Beroepseer)

Op het oog lijken wetenschap en politiek twee compleet verschillende werelden die elkaar versterken. De wetenschapper doet waarde vrij onderzoek waaruit kennis ontstaat die politici en beleidsmakers op een efficiënte manier kunnen toepassen. Max Weber (2012) haalde in zijn beroemde lezing *'Wissenschaft als Beruf'* al aan dat *"De wetenschap kan zeggen dat voor een bepaald doel bepaalde middelen nodig zijn, maar nooit in hoeverre het doel de middelen heiligt"*. Wel kan de wetenschap inzichtelijk maken welke doelen realistisch zijn en welke slechts een utopie. Deze indeling sluit in zekere zin aan bij het onderscheid tussen fundamentele en pragmatische normatieve overwegingen, zoals Tonkens beschrijft.

Uit de casus van Bea Cantillon blijkt dat de relatie tussen wetenschap en beleid in de praktijk vaak met spanningen en twijfels van beide kanten gepaard gaat. Deze bijdrage richt zich voornamelijk op de rol van beroepseer binnen dit thema. Allereerst richt ik mij op de vraag waaruit de kern van goed werk voor wetenschappers

bestaat. Vervolgens ga ik in op de spanningen die kunnen ontstaan tussen wetenschap en beleid, zowel in de basis als in het voorbeeld van Cantillon. Hiervoor put ik uit het onderzoek *Goed werk voor academici*, uitgevoerd door de Stichting Beroepseer en de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur (TSPB). Dit boek verschijnt bij het begin van het academiejaar in september. Deze bundel brengt niet alleen de beroepseer van academici in kaart, maar ook de belemmeringen en dilemma's waarmee zij in hun werk kampen.

De kern van goed werk

In de bundel *Goed werk voor academici* zijn focusgroepen geformeerd waarin wetenschappers uit eenzelfde discipline in gesprek gingen over de beroepseer binnen hun professie. De groep bestuurskundigen was van mening dat goed wetenschappelijk onderzoek altijd begint met nieuwsgierigheid. Het is essentieel om op zoek te gaan naar de antwoorden op een bepaalde vraag, noem het een vorm van *waarheidsliefde*. Het vinden van deze 'waarheid' is niet altijd even makkelijk; wetenschappelijke resultaten worden na verloop van tijd immers vaak achterhaald en zeker in de sociale wetenschappen is er sprake van een complexe sociale realiteit.

Op de vraag wat goed werk is in ambachtelijke zin, ontstond meer discussie. Volgens een deel van de groep staat harde controleerbaarheid voorop, terwijl anderen daar voorzichtiger in waren. In de ogen van onze respondenten komt het aan op *speaking truth to power*. Het is de taak van academici om tegen machthebbers

te zeggen: "Hoor eens even, dat denken jullie nu allemaal wel, maar het zit heel anders in elkaar". Dat soort autonomie is volgens hen van groot belang voor de wetenschap. Goed onderzoek veronderstelt dat je kritisch moet kunnen zijn op de macht en dus ook op een opdrachtgever.

Wetenschapper of adviseur?

Over de gewenste afstand die de wetenschap van de bestuurlijke praktijk dient te houden, bestond in de focusgroep geen eenduidigheid. Sommige bestuurskundigen pleiten voor een intensieve uitwisseling met de bestuurlijke praktijk, om zo (analoog aan de juristen) een beter inzicht in de onderzochte processen te verwerven. Andere willen juist meer distantie in acht nemen, om (analoog aan de economen) meer betrouwbare kennis te ontwikkelen. Tevens ontspoon zich een debat of academici hun wetenschappelijke integriteit op de tocht zetten als zij als adviseur optreden. Het zijn vaak functies die voor een goed belegde boterham zorgen en de status van de betreffende academicus vergroten. Hoewel zij dicht bij de wetenschappelijke praktijk staan, doen deze adviseurs volgens de deelnemers vaak niet aan theorievorming of het kritisch toetsen van hun ideeën.

Het zijn spanningen tussen wetenschap en beleid die al in de basis ontstaan. Zoals de andere auteurs al aangaven, bestaan er ook spanningen vanuit de opdrachtgever die onderzoek doorgaans graag gebruikt ter legitimering van gevoerd of gepland beleid. Een rapport dat de werkwijze van de opdrachtgever fundamenteel bekriti-

seert, kan ertoe leiden dat de wetenschapper in volgende situaties niet meer wordt geraadpleegd.

De eerder benoemde spanningen zijn niet per definitie in tegenspraak met de lezing van Weber of het onderscheid tussen fundamentele en praktische normatieve overwegingen van Tonkens. *Speaking truth to power* betekent dat wetenschappers zich als expert uitspreken als blijkt dat de beleidsvoering niet tot de beoogde doelen leidt. Fundamentele overwegingen staan hier los van. Vanzelfsprekend wordt het anders als de academicus in zijn resultaten de opdrachtgever niet tegen het zere been wil stoten en de resultaten hierop aanpast.

Dit in gedachten nemend, ga ik graag terug naar de casus rondom de kinderbijslag in België. Cantillon concludeert dat de nieuwe kinderbijslagplannen niet zullen leiden tot een daling van de armoede onder kinderen (De Standaard, 2016). Vanuit haar rol als expert heeft zij het recht kritisch naar de gevolgen van het nieuwe beleid te kijken, ook als zij zelf enige input op het beleidsvoorstel heeft geleverd. Het is dan aan de politiek om te beslissen hoe hiermee om te gaan. Ik zie dan ook geen reden om te stellen dat zij vanuit haar wetenschappelijke beroepseer verkeerd zou hebben gehandeld. Wat deze situatie specifiek interessant maakt, is dat de Vlaamse minister-president Bourgeois de validiteit van het rekenwerk in twijfel trekt, waarmee hij inhoudelijke kritiek op het onderzoek levert. Een tweede punt dat afwijkt van de gedachte van Weber is dat Cantillon zich via andere bronnen presenteert als voorvechter van armoedebestrijding (Knack, 2016). Is dat onbehoorlijk vanuit wetenschappelijke beroepseer? In

de volgende paragraaf leg ik uit waarom dit volgens mij niet het geval is.

Persoonlijke betrokkenheid

Tijdens het onderzoek *Goed werk voor academici* werd duidelijk dat veel wetenschappers, voornamelijk aan de sociale kant van het academische spectrum, zich sterk betrokken voelen bij de maatschappij en hier een bijdrage aan willen leveren. Floor Basten, oprichter van onderzoeksbureau Orleón, zegt daarover: *“Er zijn veel wetenschappers die het interessant vinden wat er in de samenleving gaande is en zich daar ook mee willen bemoeien. Als wetenschapper heb je de expertise om kritisch onderscheid te kunnen maken en tot een verhaal te komen dat gaat over de samenleving. De wetenschapper wordt nu gevraagd een soort disembodied knowledge worker te zijn, terwijl hij of zij ook een eigen leven en passies heeft”*.

De laatste zin is cruciaal. Wetenschappelijk onderzoek moet waarde vrij en repliceerbaar zijn; de onderzoeker echter is dat per definitie niet. Individuen kijken nooit volledig waarde vrij of zonder mening naar de wereld. Wellicht is hun verzameling waarden voor sommigen zelfs de reden geweest om in de academische wereld te gaan werken. Het onderzoeken van een alternatieve focus op beleid vanuit een bepaalde waarde of simpelweg vanuit gezond boerenverstand hoeft niet in strijd te zijn met de wetenschappelijke beroepseer. Basten zegt daarover: *“De methodologie die je gebruikt, zorgt ervoor dat het logisch is dat uit een bepaalde vraag een bepaald antwoord komt. Daar volgt al*

een garantie van een zekere objectiviteit of neutraliteit uit, want wetenschappers moeten in hun publicaties transparant zijn over hun methode en het uiteindelijke resultaat wordt dan ondersteund door de peer review”.

Een sterke maatschappelijke betrokkenheid of een politieke voorkeur vormt niet per definitie een belemmering voor het werk van de academicus. De beroepseer komt pas in gevaar als wetenschappers hun onderzoek zo kaderen dat hun eigen voorkeuren altijd worden bevestigd of enkel als middel dienen om de politiek tot andere keuzes te bewegen. Om dit te voorkomen is een waarde vrije transparante methodologie, waarbij de eigen nieuwsgierigheid leidend is, cruciaal. Onderzoek kan een belangrijke bijdrage leveren om de effectiviteit van beleid inzichtelijk te maken en alternatieven hiervoor te onderzoeken. Hoewel spanningen van alle tijden zijn, kunnen wetenschap en beleid elkaar in dat geval enkel versterken.

Bibliografie

- De Standaard (2016). Nieuwe kinderbijslag doet armoede niet dalen. Geraadpleegd via http://www.standaard.be/cnt/dmf20160601_02319378.
- Knack (2016). <http://www.knack.be/nieuws/belgie/bea-cantillon-wie-had-ooit-gedacht-dat-we-in-vlaanderen-nog-voedselbonnen-zouden-invoeren/article-normal-573423.html>.
- Weber, M. (2012). *Politiek als beroep voorafgegaan door Wetenschap als beroep*. Vertaald door Hans Driessen. Nijmegen: Vantilt.

Politieke druk of expertise?

De informatiestromen van lobbyisten naar EU-beleidsmakers uitgelicht

Iskander De Bruycker

SAMENVATTING VAN

De Bruycker, I. (2016). Pressure and Expertise: Explaining the Information Supply of Interest Groups in EU Legislative Lobbying. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 54(3), 599-616.

De Europese Unie (EU) en haar beleidsprocessen worden vaak geportretteerd als technocratisch en obscuur. Dat is niet altijd onterecht: de vraag van beleidsmakers naar externe technische expertise tijdens EU-beleidsprocessen is enorm. Daar spelen lobbyisten maar al te graag op in door hun unieke kennis en knowhow aan te bieden. Denk maar aan het recente Volkswagen-schandaal, waarbij de bevoegde regulatoren klakkeloos informatie van de automobieliindustrie overnamen. Maar wat met de politieke voorkeuren van burgers en andere belanghebbenden? Het dominante beeld van lobbying in Brussel is een beeld waarbij democratische responsiviteit en politieke druk ondergeschikt zijn aan technische expertise. Klopt dat beeld? Wordt lobbying in Brussel gekenmerkt door een dominantie van technische expertise aangeleverd door grote en welvarende multinationals?

De gegevens verzameld binnen het bredere INTEREURO-project (www.intereuro.eu)

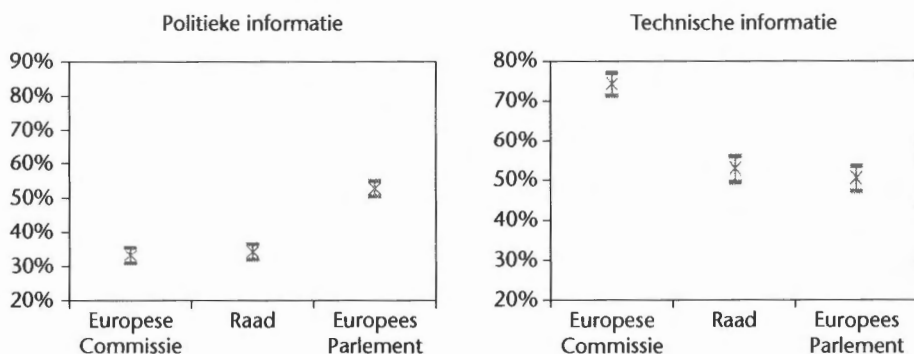
boden de ideale gelegenheid om deze vraag te beantwoorden. In dit project startten we van een gestratificeerde random steekproef van 125 Europese wetgevingsprocessen (verordeningen en richtlijnen) tussen 2008 en 2010. De steekproef is gestratificeerd in die zin dat we wetgevingsprocessen die enige aandacht genoten van media en lobbyisten prioriteerden boven niet-saillante cases. Voor 78 van deze wetgevingsprocessen vroegen we 143 lobbyisten die actief waren op deze cases, zowel uit het bedrijfsleven als uit burgerbewegingen. We vroegen welke types informatie de lobbyisten verschafte, aan welke instellingen (Europese Commissie, Europees Parlement, de Raad) en via welke kanalen. Verder verzamelden we informatie over de context van de cases in onze steekproef, zoals de media-aandacht die ze genoten en de politieke conflicten die speelden.

De resultaten van de analyses bevestigen enigszins het beeld van lobbying als een activiteit waarin expertise een belang-

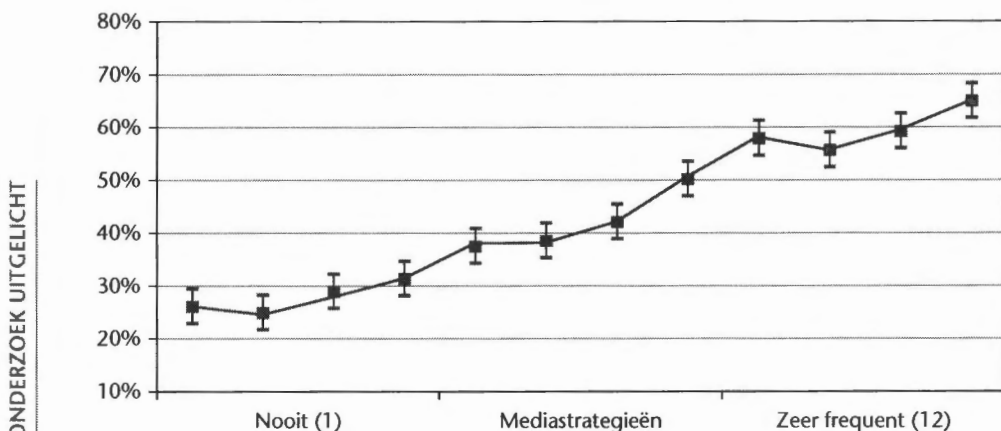
rijke rol speelt, maar bieden ook nuance. Als belangrijkste ruilgoed in lobbyprocessen steekt technische informatie met kop en schouders boven andere informatietypes uit. Technische informatie handelt over de wetenschappelijke aspecten, haalbaarheid en effectiviteit van beleid. 77 procent van de bevroegde lobbyisten verschaftte dit type informatie aan beleidsmakers. Maar ook politieke informatie

maakt een belangrijk deel uit van de strategie van lobbyisten. Politieke informatie verwijst naar de voorkeuren en belangen van lobbygroepen, hun achterban en/of het brede publiek. Politieke informatie werd door 46 procent van de bevroegde lobbyisten aangeleverd.

Uit een multivariate probit-regressieanalyse blijkt dat lobbyisten variëren in de types informatie die ze verschaften

FIGUUR 1. Gemiddelde verwachte kansen dat lobbyisten technische en politieke informatie verschaffen (95% confidentie-interval).

FIGUUR 2. Gemiddelde verwachte kansen dat lobbyisten politieke informatie leveren (95% confidentie-interval).

naargelang welke Europese instelling ze benaderden en welke lobbystrategieën ze inzetten. Kort samengevat komt het erop neer dat lobbyisten politieke informatie eerder verschaffen aan democratisch verkozen politici, terwijl technische informatie vaker bestemd is voor ambtenaren. Dat illustreer ik in Figuur 1, die de verwachte kansen dat lobbyisten politieke en technische informatie aanleveren weergeeft. De verwachte kans dat lobbyisten politieke informatie verschaffen aan leden van het Europees Parlement (MEPs) is bijvoorbeeld 51 procent, maar slechts 33 procent voor ambtenaren van de Europese Commissie (EC). De kans dat technische informatie wordt verschaft, is dan weer groter voor de Europese Commissie (75%) dan voor het Europees Parlement (51%). Deze statistische bevinding werd kwalitatief bevestigd tijdens de interviews. Zoals een respondent zei: "Europese Parlementsleden hebben minder tijd en kennis, dus je moet meteen tot de kern van de zaak komen. Bij de Commissie kan je meer in detail treden en de achtergrond situeren". Een andere lobbyist meende zelfs: "Europese Parlementsleden begrijpen simpelweg de technische details niet".

Ook de mediastrategieën die lobbyisten aanboren spelen een rol. Lobbyisten die de publieke aandacht opzoeken, zullen eerder politieke informatie naar voor schuiven. Mediastrategieën hebben geen effect op het al dan niet leveren van technische informatie. De relatie tussen politieke informatie en mediastrategieën wordt geïllustreerd in Figuur 2. Wie zeer intensief de media opzoekt (uiterst rechts) heeft een verwachte kans van 65 procent om politieke informatie te

verschaffen, waar dit slechts 25 procent is voor wie de publieke aandacht schuwt (uiterst links). Dit werd kwalitatief bevestigd in de interviews. Een respondent uit het bedrijfsleven, die actief was op een wetgevingscase omtrent vervalste medicijnen, gaf bijvoorbeeld aan dat hij eerder over volksgezondheid sprak met journalisten en de technische details (omtrent haalbaarheid en implementatie) eerder rechtstreeks besprak met beleidsmakers.

Een andere belangrijke bevinding is dat bedrijfsbelangen niet meer of minder geneigd zijn dan burgerbewegingen om politieke of technische informatie te verschaffen. Dit gaat rechtstreeks in tegen het dominante beeld dat burgerbewegingen vooral inzetten op politieke boodschappen en bedrijfsbelangen op technische expertise. Ook burgerbewegingen kunnen een belangrijke bron zijn van technische informatie en expertise. Met andere woorden, een groep als Greenpeace gebruikt gelijkaardige informatiestrategieën als BUSINESS EUROPE.

Uit deze analyses kunnen we enerzijds concluderen dat technische informatie het belangrijkste ruilgoed is voor lobbyisten in Brussel. Lobbyisten verschaffen vooral technische informatie, in de eerste plaats aan ambtenaren van de Europese Commissie. Anderzijds zien we dat lobbying in Brussel een belangrijke politieke dimensie in zich draagt. Lobbyisten communiceren politieke informatie naar leden van het Europees Parlement in combinatie met het toepassen van mediastrategieën. Zowel technische expertise als politieke druk maken dus een essentieel onderdeel uit van lobbyprocessen in Brussel.

Kunnen we op basis hiervan iets zeggen over lobby-invloed? Deze vraag stelde ik in mijn doctoraat. Hieruit blijkt dat het verschaffen van informatie op zich niet veel zegt over lobby-invloed, maar wel over hoe lobbyisten informatie aan de man brengen. Het verschaffen van politieke informatie kan leiden tot invloed, als dat gecombineerd wordt met media-

strategieën. Wanneer men echter uitsluitend achter de schermen werkt, heeft het verschaffen van politieke informatie een averechts effect. Met andere woorden: een lobbyist moet een bepaald type informatie via het meest geschikte kanaal aan de juiste beleidsmaker bezorgen om succesvol te zijn.

Burgerschap of entertainment?

Het effect van Facebook op politieke participatie van jongeren

Yannis Theocharis en Ellen Quintelier

SAMENVATTING VAN

Theocharis, Y. & Quintelier, E. (2016). Stimulating Citizenship or Expanding Entertainment? The Effect of Facebook on Adolescent Participation. *New Media & Society*, 18(5), 817-836.

Sociale netwerken zoals Facebook, Twitter en Snapchat kennen heel veel actieve gebruikers, die aan de wereld laten zien wat ze doen en hoe ze denken. Ook heel veel politici zitten vandaag op sociale netwerken om te weten wat er leeft, in de hoop mensen te overtuigen van hun visie, hen aan te moedigen voor hen te stemmen en/of zelfs lid te worden van hun partij. Tegelijkertijd is er een trend naar minder interesse voor politiek, politieke participatie en politiek vertrouwen. Deze dalende trend geldt vooral voor geïnstitutionaliseerde politiek. Niet-geïnstitutionaliseerde politiek is juist populairder geworden, vooral bij jongeren. Daarom zijn de afgelopen jaren onderzoekers – tegelijk met politici – op zoek gegaan naar manieren om jongeren toch bij politiek te betrekken. Het internet, en meer specifiek sociale media, lijkt hiervoor het middel bij uitstek: een forum waarop veel jongeren

actief zijn en dat het toelaat ideeën uit te wisselen en mensen te engageren.

Rekening houdend met het feit dat jongeren zoveel tijd online spenderen en rekening houdend met de trend in verschuivende vormen van participatie, hebben we de vragen gesteld: “Kunnen sociale medianetwerken jongeren aanzetten tot online en offline politieke participatie?” en “Leidt online/offline participatie tot grotere sociale netwerken online of leidt een groter online sociaal netwerk tot meer online/offline participatie?”.

In ons artikel gaan we uitgebreid in op de wijdverspreide literatuur rond het dalende niveau van politieke participatie, vooral van jongeren en vooral bij geïnstitutionaliseerde vormen van politieke participatie. Daarbij laten we zien dat ‘nieuwe’ vormen van participatie wel aan populariteit winnen. De opkomst van internet heeft deze trend nog versterkt naar

meer *individualized* en naar meer expressieve vormen van participatie.

Facebook, de meest populaire sociale netwerkwebsite, biedt constant nieuwe informatie aan over onderwerpen die jongeren interesseren. Hoewel de meeste inhoud niet-politiek gericht is, toont onderzoek aan dat er ook aandacht gaat naar de gemeenschap en naar politiek. Het meeste onderzoek toont aan dat er drie manieren zijn om jongeren en mensen aan te zetten tot engagement. Eerst door het aanbieden van informatie aan mensen: die informatie kan iemands interesse en engagement voor een bepaald doel aanwakkeren. Ten tweede kan, zoals een sociaal experiment recent aantoonde, een post die participatie aanmoedigt (bv. dat men gestemd heeft in verkiezingen), aanmoedigen om zelf te participeren. Ten derde is het internet erop gericht om discussie te stimuleren: door een bepaalde opinie te geven, moedig je anderen aan om je gelijk te geven (likes) of er tegen in te gaan.

Om de relatie tussen politieke participatie en het gebruik van sociale media na te gaan, maken we gebruik van een paneldataset van jongeren in Vlaanderen. De jongeren werden op 15- (2012) en 16-jarige (2013) leeftijd bevraagd in 59 scholen in Vlaanderen. In totaal 2.772 adolescenten (80,9% van de initiële steekproef) namen deel in beide golven. Op basis van deze data werden vier schalen samengesteld: één voor online politieke participatie, één voor offline politieke participatie, één voor lidmaatschap van verenigingen en één voor online entertainment. Gebruik van sociale netwerken werd gemeten op drie manieren, namelijk het hebben van een

Facebook-account (10% in 2012), hoeveel vrienden men online heeft (gemiddeld 345 in 2012) en hoe vaak men sociale media gebruikt (71% elke dag in 2012). Voor de analyse van de gegevens gebruikten we regressie en structural equation-modellen.

Er werden in het onderzoek vier hypothesen getest. De hypothese dat Facebook-gebruik gelinkt is met participatie wordt deels ondersteund. Facebook-gebruik is ook gelinkt met lidmaatschap van verenigingen en andere online entertainment activiteiten, maar niet met online en offline politieke participatie. Meer Facebook-vrienden hebben is ook gelinkt met meer lidmaatschappen van verenigingen. Verder is meer tijd op Facebook gelinkt met meer online entertainment-gerichte vormen van participatie. Enkel het hebben van een Facebook-account heeft geen effect.

Onze resultaten tonen aan dat sociale medianetwerken een grotere invloed hebben op lidmaatschap van verenigingen en online entertainment-gerichte vormen van participatie dan op politieke participatie. De data maken het mogelijk een indicatie te geven van de richting van dit effect. Daarbij hebben we vooral gekeken naar lidmaatschap van verenigingen en online entertainment-gerichte vormen van participatie, omdat die een significante link hebben met sociale-media-gebruik. We vinden dat lidmaatschap van verenigingen tot meer Facebook-gebruik leidt en ervoor zorgt dat men meer vrienden op Facebook heeft. Aan de andere kant leidt meer Facebook-gebruik tot meer entertainment-gericht gebruik van het internet over tijd.

De resultaten geven een tegenindicatie aan het voordeel dat verwacht werd in de literatuur van sociale media: voor een revival van geïnstitutionaliseerde participatie moeten we niet op Facebook zijn, zelfs niet voor online participatie, althans niet

bij adolescenten. Verschillende studies hebben wel bij volwassenen een verband aangetoond (bv. bij verkiezingen) en lijken erop te wijzen dat Facebook een effect heeft op politieke interesse en andere politiek-relevante houdingen.

Wie steunt populisme en waarom?

Bram Spruyt, Gil Keppens en Filip Van Droogenbroeck

SAMENVATTING VAN

Spruyt, B., Keppens, G. & Van Droogenbroeck, F. (2016). Who Supports Populism and What Attracts People to It? *Political Research Quarterly*, 69(2), 335-346.

Dit onderzoek sluit aan bij het groeiend aantal studies die de steun voor populisme bestuderen aan de hand van de opvattingen van burgers. Populisme zien we daarbij als een gedachtegoed waarin wij, het volk, de gewone man, hét gezond verstand, staan tegenover zij, de corrupte elite, de bureaucratie, de macht. Beide blokken worden voorgesteld als homogeen en het 'gezond verstand' is volgens deze opvatting de enige legitieme grondslag van beleid en politiek.

Het doel van de studie is tweeledig. Ten eerste wordt verder gewerkt met het meetinstrument zoals ontwikkeld door Hawkins en collega's (2012) en verder verfijnd door Akkerman en collega's (2014). Dit instrument probeert de steun voor populisme onder burgers los van de partijvoorkeur en ook los van andere sociopolitieke opvattingen te meten. Door de schaal te gebruiken in een andere context (Vlaanderen) dan waarin ze origineel ontwikkeld werd en door daarbij ook voorstellen te doen voor twee extra items, dragen we bij aan de verdere ontwikke-

ling van dit meetinstrument. Ten tweede focussen we op de vraag wie populisme steunt en waarom. We concentreren ons daarbij niet op de kortetermijnfluctuaties in de steun voor populisme, maar proberen te begrijpen hoe langetermijnevoluties op socio-economisch en politiek vlak een substantiële latente voedingsbodem voor populisme bij kiezers gegenereerd hebben. In deze samenvatting richten we de aandacht op de tweede bijdrage en laten we de eerste, meer technische, buiten beschouwing. Het centrale argument van de paper is dat het scherpe onderscheid tussen 'het volk' en 'de gevestigde elites' van populisme een typische opvatting maakt voor mensen die lijden onder de ingrijpende maatschappelijke veranderingen, die zich in een zwakke en kwetsbare economische positie bevinden door die veranderingen, die het gevoel hebben dat hun stem niet gehoord wordt in de politiek of die het moeilijk hebben een positieve sociale identiteit te vinden. Zij vinden in populisme (1) een scherp groeps onderscheid dat hen toelaat de verantwoordelijkheid

voor hun aangevoelde kwetsbaarheid toe te schrijven aan factoren die buiten de eigen controle liggen en (2) de hoop dat hun bezorgdheden opgelost worden als het volk het voor het zeggen krijgt.

Om dat mechanisme te begrijpen, dienen twee kerneigenschappen van populisme in rekening te worden gebracht. Ten eerste structureert populisme de politieke ruimte door ze op te delen in een homogeen blok 'gewone mensen' met gezond verstand en de wereldvreemde, corrupte 'gevestigde elites', wij versus zij, vriend tegen vijand. Het is precies die eigenschap die populisme aantrekkelijk maakt voor mensen die zich om welke reden dan ook kwetsbaar voelen. Eigen aan vele coping-mechanismen is immers dat ze ervaringen depersonaliseren door de oorzaak voor de ervaren kwetsbaarheid buiten het individu te plaatsen. Een van de eenvoudigste manieren om dat te doen is de persoonlijke situatie voor te stellen als een gevolg van een groepstegenstelling: wanneer 'mijn' problemen 'onze problemen' zijn, vermindert 'mijn' verantwoordelijkheid automatisch. Daarom zullen mensen die zich kwetsbaar voelen, vatbaar zijn voor alle opvattingen die steunen op een scherpe wij-zijtegenstelling. Populisme is één van die opvattingen. Het feit dat de binnen het populisme centrale begrippen 'het volk' en 'de elites' geen intrinsieke betekenis hebben maar betekenis krijgen door ze tegen elkaar af te zetten, kan verklaren waarom populisme erin slaagt mensen te verenigen die om heel verschillende redenen ontevreden zijn of zich kwetsbaar voelen.

We gebruiken vervolgens de theorie over de 'verliezers' van de globalisering

(Kriesi *et al.*, 2006) als kader om te voorspellen wie zich in hedendaagse westerse samenlevingen kwetsbaar voelt en dus een grote kans heeft populisme te steunen. Binnen onze interpretatie reikt deze theorie twee analytisch te onderscheiden bronnen van onzekerheid aan. Een eerste bron ontstaat doordat als gevolg van de verhoogde economische competitie, innovatie en veranderende werkomstandigheden, bepaalde groepen de kennis en vaardigheden missen om goed te functioneren in hun samenleving. Ten tweede, en zeker zo belangrijk, is dat diezelfde groepen het vandaag vaak moeilijk hebben om een positieve sociale identiteit te vinden. Globalisering is inderdaad niet louter een technische of economische evolutie. Het gaat ook om een culturele evolutie, waarin een bepaalde kosmopolitische identiteit gekenmerkt door een algemene ruimdenkendheid, een fascinatie voor nieuwe ervaringen, individualisme, enz. actief gepromoot wordt. Mensen die zo'n identiteit aanhangen, verwerpen het verlangen naar gemeenschap, afbakening en solidariteit op basis van gelijkenissen die klassiek met arbeiders en lagere sociale klassen geassocieerd worden. Niet zelden worden arbeiders en laaggeschoolden vandaag bestempeld als irrationele gesloten geesten. Het stigmabewustzijn dat daaruit voortvloeit en de ermee verbonden moeilijkheden om een positieve sociale identiteit te vinden, vormen een mogelijke tweede bron van onzekerheid die de steun voor populisme verklaart.

De genoemde evoluties treffen meerdere groepen, maar binnen ons onderzoek focussen we op laaggeschoolden. Eerder onderzoek leert dat laaggeschool-

den vaker voor (rechts)populistische partijen stemmen, meer politiek ongenoegen uiten, hogere gevoelens van politieke machteloosheid rapporteren en minder interesse in politiek tonen. Het is dus niet verwonderlijk dat het genoten opleidingsniveau samenhangt met de steun voor populisme. De cruciale vraag is waarom dat zo is. De stelling die in deze paper verdedigd wordt, is dat de grotere steun voor populisme bij laaggeschoolden deels wordt ingegeven door een stigmabewustzijn rond opleiding.

Voor het empirisch toetsen van de verwachtingen steunt dit onderzoek op surveygegevens verzameld via een post-enquête bij Vlamingen van 18 tot 75 jaar in het najaar van 2013 (N = 1577). Als relevante voorspellers nemen we naast een aantal sociodemografische kenmerken (leeftijd, geslacht, opleiding, de economische positie, cultureel kapitaal) en politieke interesse, indicatoren voor politieke kwetsbaarheid (zelf ingeschatte politieke competentie en externe politieke machteloosheid), culturele onzekerheid (anomie), collectieve gevoelens van deprivatie en een indicator voor onderwijsgebonden sociale identiteit in de modellen op.

De resultaten bevestigen in sterke mate de verwachtingen. Lager geschoolden zijn meer geneigd populisme te steunen. Dat verband kan deels verklaard worden door verschillen in (1) cultureel kapitaal, (2) politieke interesse, (3) zelf ingeschatte politieke competentie en (4) externe politieke machteloosheid. Zelfs na controle voor die kenmerken – die aspecten van de potentiële socialisatie-effecten van onder-

wijs afdekken – blijven er echter duidelijke opleidingsverschillen bestaan in de steun voor populisme. Sterker, we vinden een significante interactie tussen het genoten opleidingsniveau en subjectieve opleidingsidentiteit. Naarmate laaggeschoolden zich verbonden voelen met mensen met een vergelijkbare opleiding, zijn ze meer geneigd populisme te steunen.

In de finale modellen blijkt populisme sterk verankerd in verschillende types van aangevoelde kwetsbaarheid. De steun voor populisme is ingebed in een diep ongenoegen, niet alleen met politiek, maar met de samenleving in het algemeen. In dat opzicht slaagt populisme waar veel politieke partijen falen, namelijk in het verenigen van verschillende vormen van onvrede.

Bibliografie

- Akkerman, A., Mudde, C. & Zaslove, A. (2014). How Populist Are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters. *Comparative Political Studies*, 47, 1324-1353.
- Hawkins, K., Riding, S. & Mudde, C. (2012). *Measuring Populist Attitudes*. Political Concepts Committee on Concepts and Methods Working Paper Series, 55, 1-35.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschieer, S. & Frey, T. (2006). Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared. *European Journal of Political Research*, 45, 921-956.

Nicolas Bouteca is professor aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de UGent en lid van de Ghent Association for the Study of Parties and Representation (GASPAR). Hij publiceerde eerder over ideologie, politieke partijen, electorale competitie en het Belgisch federalisme. E-mail: nicolas.bouteca@ugent.be.

Marleen Brans is hoogleraar aan het Instituut voor de Overheid van de KU Leuven. E-mail: marleen.brans@kuleuven.be.

Iskander De Bruycker is postdoctoraal onderzoeker en docent aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) en verbonden aan ACCESS EUROPE (www.accesseuropa.eu). Zijn onderzoek gaat over belangengroepen, de politiek van de Europese Unie en politieke communicatie. E-mail: i.w.p.debruycker@uva.nl.

Bea Cantillon is gewoon hoogleraar en directeur van het Centrum voor Sociaal Beleid (CSB) – Herman Deleeck aan de Universiteit Antwerpen. E-mail: bea.cantillon@uantwerpen.be.

Marc Hooghe is gewoon hoogleraar politieke wetenschappen aan het Centrum voor Politicologisch Onderzoek van de KU Leuven. Hij is houder van een ERC Advanced Grant. E-mail: marc.hooghe@soc.kuleuven.be.

Gil Keppens is doctoraatsstudent aan de Vrije Universiteit Brussel en lid van de onderzoeksgroep TOR. E-mail: Gil.Keppens@vub.ac.be.

Jonas Lefevere is universitair docent aan de Amsterdam School of Communications Research (Universiteit van Amsterdam). Hij doet onderzoek naar de mate waarin verkiezingscampagnes kiezers beïnvloeden en strategische partijcommunicatie. Hij publiceerde over deze onderwerpen in onder meer *Party Politics*, *Political Communication* en *Communication Research*. E-mail: jonas.lefevere@gmail.com.

Corné van der Meulen is medewerker goed werk bij de Stichting Beroepseer. Voor de stichting doet hij onderzoek in voornamelijk de zorgsector en is hij verantwoordelijk voor de uitgeverij waarbij het boek *Goed werk voor academici* verschijnt. E-mail: c.vandermeulen@beroepseer.nl.

Ellen Quintelier is postdoctoraal onderzoeker aan de KU Leuven. Haar onderzoeksbelangstelling gaat uit naar politiek gedrag, politieke sociologie en vergelijkende politiek. Meer specifiek richt haar onderzoek zich op ongelijkheid in politieke participatie, politieke socialisatie en het effect van persoonlijkheid op politieke participatie. E-mail: Ellen.Quintelier@soc.kuleuven.be.

Bram Spruyt is docent Sociologie aan de Vrije Universiteit Brussel en lid van de onderzoeksgroep TOR. Zijn onderzoek richt zich op de studie van sociopolitieke opvattingen en de onderwijssociologie. E-mail: Bram.spruyt@vub.ac.be.

Dieter Stiers is FWO-aspirant verbonden aan het Centre for Citizenship and Democracy van de KU Leuven. Zijn onderzoek richt zich op verkiezingsgedrag en in het bijzonder op de oorzaken en gevolgen van electorale volatiliteit. E-mail: dieter.stiers@kuleuven.be.

Yannis Theocharis is Senior Research Fellow aan het Mannheim Centre for European Social Research (MZES), University of Mannheim. Zijn onderzoeksbelangstelling gaat uit naar politieke participatie, politiek protest, nieuwe media en sociaal kapitaal. E-mail: yannis.theocharis@uni-mannheim.de.

Evelien Tonkens is hoogleraar Burgerschap en humanisering van de publieke sector aan de Universiteit voor Humanistiek. E-mail: e.tonkens@uvh.nl.

Filip Van Droogenbroeck is postdoctoraal onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel en lid van de onderzoeksgroep TOR. E-mail: Filip.Van.Droogenbroeck@vub.ac.be.

Fleur Vis is student Communicatiewetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Zij heeft zich tijdens haar afstudeeronderzoek gericht op het domein van de politieke communicatie en doet onderzoek naar *issue ownership*. E-mail: fleurvis@live.nl.

Bram Wauters is professor aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent. Hij is hoofd van de Ghent Association for the Study of Parties and Representation (GASPAR). E-mail: bram.wauters@ugent.be.

Wouter Wolfs is aspirant van het FWO aan het Instituut voor de Overheid aan de KU Leuven. Hij doet onderzoek naar parlementaire democratie in de Europese Unie, euroscepticisme en Europese politieke partijen. Hij bereidt een proefschrift voor over het financieringsregime van Europese partijen en stichtingen. E-mail: wouter.wolfs@soc.kuleuven.be.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

- I.** Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikelen als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:
- Publicatie in het **Nederlands**.
  - Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
  - **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.
- II.** Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:
- **Wetenschappelijke artikelen:**
    - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
    - bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract en titel, corpus en bibliografie
    - Engelstalig abstract en titel: 100-150 woorden
    - Engelstalige keywords: maximum 6
    - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
    - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
    - titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
      - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
      - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
      - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
      - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
      - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
    - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
    - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
    - artikels worden in Word-versie ingediend
    - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
    - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
    - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
  - In 'het politiek essay' publiceren we artikelen die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen – samen maximum 7.000 woorden
  - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
  - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
  - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort wordt ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
  - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicalogisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicalogisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
  - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemedan.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Dirk Geldof

Onzekerheid

*Over leven in de
risicomaatschappij*

ISBN 9789462927421 (oktober 2016)

192 blz.

€ 23,85

De recente terreuraanslagen in Brussel en Parijs raakten vele mensen. Angst en onzekerheid wegen op de samenleving, maar de oorzaken liggen dieper dan de terreurdreiging. De aanhoudende crisis maakt vele mensen onzeker over hun baan, hun inkomen of hun toekomst. Ook klimaatopwarming, groeiende superdiversiteit en veranderende relaties maken de toekomst minder stabiel. Hoe kunnen we de knagende onzekerheid ondanks de ongekende welvaart begrijpen? Hoe gaan we om met alsmäär snellere veranderingen en groeiende risico's?

Onzekerheid. Over leven in de risicomaatschappij reikt een bril aan om onze wankele wereld beter te begrijpen. Voortbouwend op de Duitse socioloog Ulrich Beck analyseert Dirk Geldof de samenleving als een risicomaatschappij. In zijn boek verbindt hij ecologische en klimaatrisico's met globalisering en sociaaleconomische bedreigingen, zoals armoede en werkloosheid. Hij schetst de individualisering als motor van toenemende vrijheid, onzekerheid én tijdsdruk. Tot slot analyseert hij de valkuilen en de kansen van de overgang naar een superdiverse samenleving.

Dit boek is een grondige herwerking van een eerdere editie (2011). Het bevat nieuwe thema's en voorbeelden, en steunt op actuele literatuur.

Dirk Geldof

- doctor in de Politieke en Sociale Wetenschappen (UAntwerpen)
- docent aan de Faculteit Ontwerpwetenschappen (UAntwerpen)
- docent aan de opleiding Gezinswetenschappen (Odisee)
- onderzoeker bij het Kenniscentrum Hoger Instituut Gezinswetenschappen (Odisee)
- docent aan de opleiding Sociaal Werk (KdG)

acco
MAAKT KENNIS MET U

Uitgeverij Acco
Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverijacco.be

Bea Cantillon & Linde Buysse

De staat van de Welvaartsstaat

ISBN 9789462927315 (september 2016)
608 blz.

€ 58,00 (excl. verzendingskosten)

De markt en de overheid zijn in toenemende mate complementair geworden. Dat is de reden waarom de welvaartsstaat niet is teruggetreden. Naast zijn oude rol, die zich hoofdzakelijk beperkt tot de stabilisatie van de koopkracht en het tot stand brengen van sociale rust als voorwaarden voor economische productie, moet de welvaartsstaat nu ook hoogopgeleide en innovatieve werknemers voortbrengen, de combinatie arbeid en gezin ondersteunen en mensen levenslang laten leren, zodat

Bea Cantillon

- gewoon hoogleraar en directeur Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleack (UAntwerpen)
- publiceert over armoede, sociaal beleid, sociaal federalisme, Europa en gender
- voorzitter van het beheerscomité van het Federaal Agentschap voor de Kinderbijslag

ze mee kunnen in de nieuwe economie.

Tegelijkertijd zijn aan de onderkant van de arbeidsmarkt de spanningen tussen het sociale en het economische toegenomen. Ondanks de groeiende scholingsgraad, de toenemende tewerkstelling en hoge sociale overheidsuitgaven slaagt de welvaartsstaat er niet meer in om de armoede en de ongelijkheid bij de lager geschoolde bevolking terug te dringen. Hier kijkt de welvaartsstaat aan tegen een

- lid van de Koninklijke Belgische Academie, de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid en de Experten Commissie Pensioenhervorming 2020-2040
- voormalig Belgisch senator (1995-1999), voorzitter Commissie Cantillon (2000-2002), vice-rector Universiteit Antwerpen (2004-2008)

structurele crisis: het blijkt onmogelijk om zonder bijkomende of meer progressieve overheidsuitgaven laagproductieve banen lonend te maken én gepaste uitkeringen te voorzien voor werkloze gezinnen.

De staat van de Welvaartsstaat is een boeiende analyse van de beginselen, de werking en de problemen van onze welvaartsstaat. De bevindingen, vragen en vele voorbeelden bieden stof tot nadenken en sociaal-politiek debat.

- was gecoöpteerd senator en vice-rector (UAntwerpen)

Linde Buysse

- mandaatassistent en onderzoeker Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleack (UAntwerpen)

acco
MAAKT KENNIS MET U

Uitgeverij Acco
Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverijacco.be

Richtlijnen voor auteurs

- Deel 1: max. 3 wetenschappelijke artikelen van elk max. 10 000 woorden
- Deel 2: 3 rubrieken
  - Politiek essay: max. 7000 woorden
  - Symposium: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden
  - Onderzoek uitgelicht: max. 1000 woorden

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Wordt uitgegeven met de steun van de Universitaire Stichting België

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikelen

Benadrukken partijen eigen thema's in verkiezingstijd?
Een onderzoek naar thematische aandacht van Nederlandse partijen
rond de verkiezingen van 1994 tot en met 2012

Fleur Vis en Jonas Lefevere

De invloed van verkiezingen op politiek vertrouwen.
Een analyse van een verkiezingspanel in België, 2009-2014

Dieter Stiers en Marc Hooghe

Van Volksunie (VU) naar Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA).
Een analyse van de ideologische opvattingen van hun partijleden

Bram Wauters en Nicolas Bouteca

Deel 2 — Rubrieken

Essay: De instrumentalisering van EU-referenda

Wouter Wolfs

Symposium: De afstand tussen wetenschap en beleid

Bea Cantillon, Marleen Brans, Evelien Tonkens en Corné van der Meulen

Onderzoek uitgelicht:

**Politieke druk of expertise? De informatiestromen van lobbyisten
naar EU-beleidsmakers uitgelicht**

Iskander De Bruycker

**Burgerschap of entertainment? Het effect van Facebook op politieke
participatie van jongeren**

Yannis Theocharis en Ellen Quintelier

Wie steunt populisme en waarom?

Bram Spruyt, Gil Keppens en Filip Van Droogenbroeck